

ARANY ÉS BYRON.

Degré Alajos 1849 őszén bujdosztában benyitott Aranyhoz; könyvei közt, íróasztala mellett találta; nem győzött csodálkozni, hogy valaki azt képzelheti: lesz még Magyarország, és lesz magyar olvasóközönség.¹ Nem értette meg, hogy a költő a valóság elől menekült könyvei közé.

Mikor 49 vége felé Nagy Ignác megindítja a Hölgyfutárt, Arany önkényt küld neki egy verset, Moore sejtelmes balladájának, *A Dismal mocsárok tavának* fordítását, mely hónapok óta hever fiókjában.

Azt tartotta, mint Tompa, hogy «írni kell a magyar betűk kedvéért»,² de mikor Szilágyi Sándor folyóiratot készül indítani, a fölkérésre azt feleli: «Még az elégiáig sem higgadtam meg», s ily állapotban «ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válasszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeletének s nem viczorog rá örökre a *való* sceletonja.» (50. ápr. 14.)

Oly tárgyat keres, mely nincs vonatkozásban a jelennel. Szilágyi Sándor egyenest, hosszabb költői beszélyt' kér tőle, akár egy nagyobbszerű eposzt is' (márc. 25., ápr. 5.). A költő április 14-én — (mily évforduló!) — felküldi mutatóba *Katalin* költői beszély nagyobb felét, május 7-én a végét.

Katalin elkészülte s néhány e korbéli kisebb költemény világot vetnek e csöndes hónapok irodalmi tanulmányaira.

Az utóbbi évek alatt kitartón végig tanulta Rothwell német nyelvű angol grammatikáját; jegyzeteket, egész táblázatokat készített a kiejtés szabályairól s a hangsúly természetéről; külön füzetben 295 pontba foglalta a szókötés törvényeit s e nagy munka végére még azt vetette oda: «A többi gyakorlatból». Egészen ura már a nyelvnek; nehézség nélkül olvassa a költőket, s közben kijavítja az angol szöveg sajtóhibáit. Shakespeare nyelvéhez kíván közeledni, de más kiváló költők is hatnak reá: Burns népies üdesége, Ossian méla szomorúsága, Moore lágy dallamai. Egyhangú életében mintegy a benyomások híját pótolják az irodalmi hatások.

¹ Vadnay Károly: *Irodalmi emlékek*, 111. l.

² Tompa Szemere Miklósnak, 1853. jan. 3. (*Figyelő*, XII.)

Szellemem felüdül a változatosságon és új erőt merít belőle. Fejleszteni kívánja saját művészetét s egyúttal gazdagítani nemzeti költészetünket, amint célul tűzte maga elé már a népies irány elveinek vizsgálata idején. Ennek útja szemében: kiváló példák tanulmányozása és követése. «Költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbbé mindnyájan utánzóok vagyunk — vallja *Irányok* c. cikkében. (III.) — Maga a lángész is a meglevő példányok után indul.» Szerinte az alaptehetséget «minél több példa látása s utánzási ösztön fejleszti ki» (u. o.); a költői tehetség Isten adománya, de «a többi nevelés, képezés, — utánzás».¹ Az egyoldalúság orvossága éppen a sokoldalú hatás. «Csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt, hogy egy valamely kitűnő szellem szolgálatába ne rekedjen.» (*Irányok* II.) Nem fél attól, «hogy idegen minták szemlélése jóra való tehetséget kiforgatna eredetiségéből, hogy szükségképen letörlené róla a nemzeti zománcot».² Éppen ő a legjobb példa erre, sokágú tanulmánya mellett. Forgatja Burnst, a skótok Petőfi-jé-t (Vojtina); Tauchnitz-féle kis kötetének első lapjai tele vannak a szavak jelentésének szótári kijegyzéseivel, vagy — ami gyakoribb — útbaigazításul az eltalált szógyökök megjelölésével. Burns *Szombat estéjének* hatása alatt született a *Családi kör*; Arany László hagyta ránk, hogy a költő föl is akarta ezt említeni, csak azért hagyta el, hogy «a béna magyar harcos által akkor kelteni óhajtott hatást ne rontsa».³ A valódi tehetség mindig eredeti. Lévy szemében e költemény «miniatur rajzában egész népéletünk élő elevevénye van megörökítve, hasonló festmény nem került még ki magyar költő-művész ecsetje alól... győzelmes társa Burnsénak».⁴ Arany is azt akarta felmutatni, amit a skót költő: «Ily jelenetekből áll nagyságod, hazám!» — de kettejük hangulata közt nagy a különbség. A skót család népeesebb, korosbak a szülők; a magyar háznép elevenebb, a képen több a mozgalom, a jellegzetes és festői vonás. Ott a hit, itt a szabadság mártírjainak bús emléke jár; a skót költő végül szinte hymnusig emelkedik, a magyar képre a szabadságharc árnya nehezül. Burnshöz Arany később is visszatér s fordít belőle.

¹ *Az észszerű utánzásról a költészetben* c. kis tanulmányában.

² Dózsa Dániel *Zandírhámjának* bírálatában.

³ Bevezetés a *Hátrahagyott versek* kötete előtt, XVI. l. Burns költeményét Lévy is, Szász is lefordították. Burns maga is Fergusson *Farmers' inglé* versének hatása alatt állott. — Burns e versének többszörös hatásáról l. Tolnai Vilmos: *Burns Róbert Szombatestéje irodalmunkban*. Budapesti Szemle, 1923 márc. — A Burns-kötet tartalom-jegyzékében ironiával meg van még jegyezve: *Tom o' Shanter, The Deil's awa wi the Exciseman The lazy mist...*, *Ae fond kiss*; az első kettőt évek múltán lefordította, az utóbbiakból is maradt töredéke.

⁴ Lévy József: *Arany lírája*. Akadémiai Értesítő, 1893. június.

Moore és Ossian lapjain a hangulat hatja meg. Moore verseiben már 1847—48-ban lapoz — most lefordít egyet-kettőt hazafias énekeiből. Egy magános versszakkal Petőfi emlékének áldoz (*A dalnok elhullt...*); ő is megszólaltatja magyarul az *Eszüinkbe jusszon* vérző elégiát, mely Vörösmarty pompás distichonaiban a multat dicsőítő kis hőskölteménnyé változott, Petőfi lantján a honszerelem hymnusává; Aranyé hű mása az eredetinek: a hazafi emlékezés bús elégiája, a bánat feljajdulása. Neki az ötvenes években e költemény ugyanazt jelentette, mint írójának. Az ír költő csöndes bánata, burkolt célzásai egyideig ott lebegnek költészete fölött.

Újra olvasgat Ossiában is. Reá Szilágyi István figyelmeztette, még az Árpád korából tervezett eposz mintájául, mert a két kor közt «patriarchalis oldalt tekintve, nagy a hasonlatosság.» (Lev. 47. ápr. 9.) A költő maga is úgy érezte; már előbb írta Petőfinek (47. febr. 28.), hogy e tárgynak «akkor Homér kellett volna, most Ossian, ki a fajulni kezdő ivadékokat az elődök erényeire visszaemlékeztetné». Szilágyi Herder párhuzamára is figyelmeztette a két költő közt. Blair Hugó egy polcra tette kettőjüket; Goethe Wertherjének szívéből Ossian kiszorította a görög énekest; a világfájdalom kora őt választotta epikusának; Byronra is hatott.

Arany figyelemmel olvasta Blair bevezetését s megjelöli a helyet, hol a hasonlatokról beszél. Ez időben emlegeti Tompának.¹ Petőfi is fordított Ossiából (*Oithonat*), s szembe állította Homérrel, de ő „a koldusok ősenek”, Homérnak ragyogó világát magasztalja; korábban ő érte lelkesült Arany is, de most Ossian borúja vonzza; e választás lelkének gyászára vall; ez nyilvánul *Osszel* c. költeményének ellentétes képeiben; egészen ossiáni hangokat üt meg a végstrófában; *Az innishonnai háborúra* emlékeztet, hol «A lefolyt időknek bárdja — Együtt beszél atyáival», s a *Selmai dalokra*; «Miért zeng mégis Ossian?» — de az ossiani képek: a borongó ég, kihalt tusa, a harc fiát fedő halom — (mely ismét Petőfire vonatkozik) — a mi emlékeinket jelenítik, a tájképen is a délibáb s pacsirta elárulják, hova gondol a költő igazában. — Ossian varázsa később szétfoszlott előtte, midőn nem tudta többé élő személynek.²

¹ Levele elveszett, csak Tompa 1850. András-napi válaszából látni.

² Ez időben még élő személynek hitte; Blair Hugó s a magyar fordító, Fábrián Gábor (1833) után; Dózsa *Zandirhámjának* ismertetésében már másképp beszél róla. — Ossian is Tauchnitz-kötetben van meg könyvei közt. Waldapfel János rámutatott, hogy Arany képének egyes vonásai megfigyeznek azokkal, melyeket Goethe *Wertherje* 72. szept. 4. levelében kiemel: Sturmwind, Nebel, hoher Gras, Waldstrom, das dämmernde Licht des Mondes, die Zeiten der Vergangenheit, Geister der Väter (EPhk. XXII. 714—718.). Mind a ketten jól ismerték Ossiant.

Mélyebben és tartósabban hatott reá Byron. *Don Juan*, *Parisinát*, *Mazeppát* évek óta ismeri; Szilágyi István 47-ben a *Abydosi arára* figyelmezteti, «s foghat olyan *Széchy Máriát* írni, mint senki más» (márc. 12.); ezzel egyenest a költői beszély mintájául tűzi elébe. A *chilloni fogoly* egy sorát teszi Arany jeligéül egyik költeménye elé: „Megöszültem, de nem a kortól.” Byronban nálunk két ellentétes nagy szellem gyönyörködött leginkább: az ifjú Széchenyi a szökdelő szellemet, epés kedélyt, maró gúnyt szerette benne, mert mindez az ő természetében is megvolt; Arany azt, ami belőle hiányzott: a képzelet merész kalandozását, a nagy szenvedélyeket, a közvetlen, lírai előadást. A mi költőink is szöttek romantikus meséket lovagok és remeték életéből, bajvívások, leányrablás és kegyetlen bosszú eseményeiből, de vagy ballada-féle hangba merültek, vagy oly kényelmes mesélgetésbe, mint Kisfaludy Sándor, *Regéiben*. Jobbára külső eseményekre szorítkoztak, a belső élet épügy hiányzott náluk, mint a részletek szépsége. Vörösmarty kisebb tárgyaival is a kis eposzokban mozgott otthonosan; költői beszélyei közt van egy remekmű, *Szép Ilonka*; a többi vagy elnyújtott ballada-féle, vagy szélesen kivitt genre-kép. Petőfi követte először Byront a szörnyűséges képzelet és viharos szenvedély útján s az előadás iramával *Salgóban*. Aranyt vonzza e regényes világ; a tragikus szenvedélyek, a sors komor képei illenek hangulatához s mégis elvonják a jelentől. Ha Byron — saját vallomása szerint — azért írt, hogy szerelmi bánatát feledje s álmatlan éjjelein költötte keleti történeteit: Aranynak sokkal több oka volt a való elől menekülni. Csábította a szokatlan műforma, a képek özöne, színek áradata. Eddig csak népies előadással élt, „lomha”¹ Sándorverssel; most vonzza ez a mozgalmas előadás, amely hol drámai jelenetet rögtönöz, hol a lírának nyit utat s szakadatlan lendülettel törtet előre. Petőfi mellőzte a rímeket, Aranyt épen ez a nehézség ingerli. Nem nyugszik, míg próbát nem tesz e nehéz formával, «inkább forma-gyakorlat végett, mint költői célból... mert olvastam valahol Byronnál, hogy e 8 syllabás forma ellen panaszkodik s benne mozogni nem tartja könnyűnek». Arany, a nyelv és rímek mestere, megkísérlette, „a rimszegény és hosszú szavaktól nehézkes magyar nyelven”, «miután nagyobb ilynemű költeményt, rím s mértékben kivíve, nálunk még nem ismertem». (Erdélyi Jánoshoz, 56. szept. 4.)

Tudott oly mondát, mely byronias tárgyul kínálkozik. Mednyánszky kötetében, ahonnan *Murány ostromának* meséjét vette, az utolsó rege ez: *A budetini falüreg*. Mednyánszky 1826-ban, Vág-vízi utazása közben látta e barlangot, a hozzá

¹ Maga illette e szóval a mozgalmasabb lírai fajokkal szemben, Szász Gerő költeményeink bírálatában.

kötött mondát már hét évvel előbb kiadta, Hormayrral közös *Taschenbuch*-jában. A mondának van némi történeti alapja. Budetin várát valósággal a Szunioghok bírták; Gáspár történeti személy az 1600-as években; Katalinnak fennmaradt egy levele, melyben azon siránczik, hogy «atyja ura miatt három esztendeig nagy sanyarú rabságot szenvedett.»¹

Mednyánszky elbeszélésének elemei: a kegyetlen apa, ki leányát Jakusichhoz erőlteti, a leány titkos szerelme Forgácsal, befalaztatása, a kedvesét kimentő lovag, s amint menekülésük közben a szintén menteni siető Jakusich rajtuk üt s a lányrablót elejti, a lányt pedig várába ragadja: mindez Péterfyt a lovagromantika lomtárára emlékezteti.² Egy és más vonás azonban tagadhatatlanul rokon Byron regényes történeteivel, s ezért illet a költő szemében e byroni formához: tiltott szerelem és rettentő büntetés, mint *Mazeppában* és *Parisinában*, szökés, mint az *Abydosi arabban*. A történetbúvár Majláth hozzát teszi a valóságot, hogy Katalin végül is felesége lett Jakusichnak; csak azt hallgatja el, hogy előzvegyülve még egyszer férjhez ment, a második Balassa Bálinthoz.

Arany elveti a történet köznapi végét; sokkal bátrabban bánik a mesével, mint *Murány* írása idején.³ Elhagyja az előzményeket, drámai módon a kézfogói nap végén kezdi, amint a mogorva vár kedvetlenül piheni ki a szokatlan vígság lármáját. A vár leírása, mely körül a kopasz bércek, alázatos jobbágyok módjára, «födetlen fővel állanak», a kietlen táj, összeszorult völgy, honnan a gyors hegyi folyó «szabadulást remélve fut» — jellemzik a vár urát, az ottani sívár életet, s

¹ Toldy Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve*. II. kiad. 214—16. Hegedűs István *A J. Katalin-ja és ennek forrása* c. tárcá-cikkében (Fővárosi Lapok 1884. 14—15. sz.) a forrást gr. Majláth János német elbeszélésében (1825) kereste, melyet Kazinczy *A falba zárt* címen magyarra fordított; e föltevésben él Koltai Virgil is, *Arany János élete és költészete*, 83. l., holott Majláth csak sógorának, Mednyánszkyknak egyszerű előadását öntötte át, kibővíve, levélalakú elbeszélésbe, 12 levélben; nála több új alak szerepel, Mednyánszknál csak azok, akik Aranynál. A mondának Arany előtt már két feldolgozója is volt: Rosty Zsigmond: *Katicza vagy a budetini falireg*. Történeten épült hős dráma 4 felvonásban, 1832. Jakab István: *Zsarnok apa* — ezt elő is adták Budán, 1836. A feljegyzésekről és feldolgozásokról l. Griesbach Ágost alapos munkáját: *A budetini monda*, 1891. Katalin történetét Jókai is elmondja *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében, az *Idegen háznál* c. fejezetben.

² Salamon Ferenc *Irodalmi tanulmányairól* szóló bírálatában, Péterfy: *Összegyűjtött munkái*, III. 496. — Salamon I. kötetében nagy tanulmány szól *Katalinról*; így ejt róla szót Péterfy.

³ Itt is vesz át néhány mozzanatot: az egész tájképet, Oroszlánkö festését: «fejér a' vár színe, ugyanaz a' szikláé is; mire az azokat huzamosabban tekintők szemei előtt mind a kettő egymástól megkülönböztetlen marad» (200. l.); Arany Budetinről mondja: «Egyszínűek vár és falak — egy ködtömegnek látszanak;» egy sora, hogy «az apai kény előtt fetrenge a hű szerelem» — Katalinnak Mednyánszknál leírt könyörgését érinti.

a készülő zord eseményeket sejtetik; byroni tájkép ez, ki azt mondotta magáról: magas hegyek neki érzelmek. A kopár sziklák közt halálraitétlen keresi a napot a szerelem szende virága (Hasonló kitérés, a bűnös szerelemhez mértén sötétebb színekkel, Petőfi *Salgó*jában is van.)

Minden éjtszakai homályba burkolódzik, aminek művészi hatását Salamon Ferenc kiemelte. Napvilágon olyan volna e történet, mint Byron keleti regéi egy európai városba hozva. E félhomályban az alakok álmokképek gyanánt tűnnek föl: Katalin a torony erkélyén, Forgách közelgő csónakában, a fal hágsóján; a két árnyék egybeolvadva. A táj, a lég menekülést kiált nekik. A leányt az anyjára gondolás tartóztatja; e gyöngéd vonásból látjuk, mennyire egymáshoz hajolt e két fűszál egy kemény láb alatt. Habozása közben csak egy pillanatra tűnik elő az ősz Szunyogh alakja, mint kísértet, amely halálra rémit. Egy percre az anya rémlik fel, az alélt leányt ápolva; arcán vonaglás a mosoly, «egy színevesztett ajk-fodor, — mikép az a rózsalevél — mit tűz fölé röpit a szél — s annak hősege megsodor.» E képben ott van egész élete: régi szépsége, hervadtsága. Most is retteg haragos ura félelmes hallgatásától. S egyszerre megkondul a föld, «mint óriási — kebelnek tompa dobbanási». Lent a mély boltok alatt Szunyogh árnyéka fekszik a szirtfalra, mint árnyvilági jelenés. «Fátyolt kezembe!» kiált a költő s a rémséges eseményt azzal mondja el, hogy el akarja takarni. A szörnyű tette megszólal az emberi érzés, árnyék megöl a szolgák ajkán. Mily lélektani, hogy Szunyogh visszafojtott indulata az ellenkezésre kitér, s karddal esik szolgáinak. A szolgák arcán önlelkiismeretét üldözi; önvádja ellen védi magát, bizonygatva, hogy szerette leányát; agyrémét, a szégyent ismételteti; kitépné elszoruló szívét s magára erőszakolja, hogy nem fáj, amit elkövetett. A magában beszélés látomásba csap át, üldözéstől fél, vérfoltot lát kardján (mint leplén Ágnes asszony). Midőn Forgács paripáján magával ragadja kimentett kedvesét, az ősz, a téboly túlfeszített erejével, gyalog rohan utána, visszakövetelve most már kedves halottját. E képek úgy suhannak, mint a lázálm jelenései, mintha csak egy-egy villámlobbanás cikázna bele a zivataros éjszakába. Az ősz alak maga is mint vizió üldözi Katalint, csak egy-egy pillanatra változik el valósággá, ággá, bokorrá (fordítva, mint az *Erlkönig* káprázatai). Midőn a tévedt harcból Jakusich magával ragadja eleinte föl sem ismert mátkáját, az örült ő utána fut, kapuján széttöri kardját, míg a várúr a dühöngő elé nem viteti — a holt leányt. Az éj lázálmái a reggel józan világításában szétfoszlanak. (A szenvedély e megszállottai a romantikus költészetben mindig álmomalakok gyanánt hatnak, Byronnál, *Salgó*ban s a *Két szomszéd*-várban is.)

Salamon Ferenc azt mondja: «a művészi feldolgozás nélkül azt hihetnők, e költeményt azok egyike írta, kik csak a szenvedélyek túlzott festésében s a rendkívüli eseményekben látnak költészetet.» Arany költőivé emeli rémületes mesevázát, a tartalom és forma összhangja, az előadás szépsége s lélektani elmélyítés által. A szörnyű események mintegy ki vannak szakítva a valóságból s balladaszerű sebességgel kergetik egymást, hogy kételkedni, gondolkozni, lélekzethez jutni sem hagynak. «Az egész költemény nem egy kép — úgymond Salamon — hanem mintha minden megmozdulna benne, mint *Macbeth*ben a dunsinani erdő.» Minden csupa élet, csupa személyesítés; a vár mogorván ül, ágyúi *hűtöznek*, dörgésükkel a visszhang nem *labdázik*, *pihen*, a csend újra *felüti sátrát* — az első 24 sorban 15 személyesítés. Épígy halmozódnak a hasonlatok. Szunyogh a szörnyű munka alatt kőből faragottnak látszik, de megfagyott ábrázatán a mécsvilágnál homályos völgyek feketéllnek; ajkát ezüst ereszt árnyazza, szeme villog, mint prédára leső tigrisé — hogy újra számot mondjunk: 16 sorban 6 kép. Folyton-folyvást új meg új kép tűnik szemünkbe, elkápráztatóan; úgy tolulnak, hogy egy csoportnak másik veti közbe magát (1. szak.). Arany sokallta is: «byroniassá akarván tenni, nagyon elhalmoztam képekkel, ... egy pár képpel többet szőttem be a kelletténél.» (Erdélyinek, 56. szept. 4.)

Gyorsan lüktet az előadás is; az egybe folyó rövid sorok sietve szaladnak tovább; a rímek úgy csillannak fel, mint gyors vizen a nap csilláma. Három, sokszor öt rím is csap egymásra. Ezek az ömlő sorok szinte a folyóbeszéddel rokonak, a rímek is szabálytalanul, szinte önkénytelenül csengenek föl, néha messziről fordulva vissza. Az önkénytelenséget fokozza a sok assonance — ezt a költő éppen ekkor tanulmányozza.

Minden csupa sietség, csak a kidolgozásban nincs semmi elsietett. Salamon kifogásolja, hogy Katalin alakja nagyon légi, nagyon homályos, de ő valóban csak mellékalak, e történet különben sem a jellemekből folyik, legalább nem Katalin és Forgács jelleméből. Minden cselekvénnyel van elmondva. Forgácsról sem halljuk Mednyánszky dicséreteit, csak Katalin szerelméből ismerjük. Okul Salamon is elismeri, hogy itt a költő a részt feláldozta az egésznek — ez csak a leggondosabb költők sajátsága. A főalakon, az apán, minden vonás élethű kórtani megfigyelés. «Vonási torzak, mint mikor — valaki csúfságból feszíti — képét s az Isten úgy veszíti.» Mikor felcagaj: «Üvöltő ajkán a kacaj — Jajjá húzódik és e jaj — Hahotává tördelődzik.» Hegedüs István ez alakot Lear király mellé állítja; «Shakespeare legszebb jeleneteivel fölére e jelenet.» Arany általában mester abban, amint a lelkieket a testen tudja megmutatni. A gondolataiba mélyedt Katalin lába alatt

indulni érzi a parti tornyot; — a tiltott ölelésből ocsudva «arcán szétrebben az ideg.» Erdélyi «a lélekfestés magasb nemű példáit» *Katalin*ból mutatja fel.

A megfigyelés élessége természetesen nem kisebb a reális mozzanatoknál sem. A faltörésnél szembeötlenek a pöröly «visszarugó» csapásai; gyönyörű leírás, amint a vágatás zajára az éjtszakai természet felriad álmából.

Minden méltánylat mellett, *Katalin* fejtegetőinek ellentmondásai óvatosságra inthetik a műbírált. Salamon fennakadt *Katalin* hosszú magánbeszédén, midőn anyjára gondol — Erdélyi ízlése szerint «e sorokban homéri becs vagyon.» Erdélyi magát az érzést nézi, Salamon a helyzetbe illesztve ítéli meg; de vajon kimondott szavaknak kell-e venni ezeket, érveknek Forgács ellenében, nem inkább némán átcikázó gondolatoknak?¹ Greguss és Erdélyi egyaránt magasztalják a képeket — Salamon kifogásolja, hogy az alakok is képekben beszélnek, de akkor először Shakespeare-t kell elítélni, mert alakjai az indulat tetőfokán is ontják a hasonlatokat. A szenvedély felgyújtja a képzeletet. — Verselés dolgában sincs egyetértés. Greguss és Erdélyi² szóvá tették, hogy a költőt itt-ott mintha cserben hagyná szokott gondossága, névelők, kötszók maradoznak a sor végén. Arany ezzel tisztában volt, s okát is adta. «A névelő, kötszó, stb. elszakítása mindenesetre hiba — írta Erdélyinek (56. szept. 4.). — Hosszabb sorokban épen nem tűrném el; rövidekben néha megszenvedtem s tudnám is igazolni. Kétségtelen előttem, hogy *caesura* által névelő, kötszó, elszakadhat a rhythmus sérelme nélkül. „Menjen ki a || nagy erdőre.” (Népd.) helyes rhythmust ad, csaknem helyesbet, mintha az *a* is a *caesura* után esnék.... A hangsúly nincs névelőn, kötszón.... No, már most rövidebb sorokat tekinthetni úgy, mintha csak *caesura* volna a rímnél s ha a következő sor hangsúlyos szótagon kezdődik, megbocsátható a kötszó elvágása... cum grano salis.» Ezt Salamon is megvédélmezte e nyugtot nem engedő, láncolatos rimelésnél. Péterfy épen azt találta: «Arany sehol sem annyira pusztán virtuóz, mint e beszélyében.» — Erdélyi különben abba az érthetetlen tévedésbe esett, hogy a jambust sem ismerte fel, e rövid sorokat ősi nyolcasoknak olvasta s lengedező ütemet keresgált bennük.

¹ Salamon e részen általában némi lankadtságot vesz észre. Az eredeti kézirat (a n.-kőrösi főgimnáziumban) előbb Forgács menekülését is részletesen s valószerűen mondta el, mit a költő később kitörölt. Néhány fontosabb szövegbeli eltérést, köztük ezt is, közzétett Huszár György, az EPhK. 1913. 628—31 l.

² Mindketten *Arany kisebb költeményeinek* megjelenésekor (1856) bírálták, melyek közé *Katalin* is fel volt véve. Greguss a Pesti Naplóban 313 sz., Erdélyi János a Pesti Naplóban, újra kiadva a *Pályák és pálmák* kötetében.

Az egésznek becséről sincsenek egy véleményen. Erdélyi a költő „legpompásabb fogamzású és alaprajzú művének” itéli s „belső alkotás”-ra nézve kitűnőnek. Hegedűs a Múza vasárnapi ajándékának mondja. Viszont Salamon Arany „geniusa talányának” nézi, «mert elűt minden eddigi művétől tárgy és forma tekintetében». Ő általában nem kedveli a lírai elem bevitelét az elbeszélő nembe, mert könnyen elvontságba és dagályba csap; többre nézi a tárgylagos megtestesítést, s szerinte inkább is abban otthonos *Toldi* költője; kivált a naivságot nélkülözi. Szemében *Katalin* «mind tárgyra, mind formájánál fogva az öt megelőzőtt irodalmi korszakra emlékeztet — s mintegy összekötő láncszeme Arany költészetének az előbbi korszakban divatozott költészettel» — pedig a költő itt épen új utat tört nálunk, nem csupán hang és forma dolgában, hanem abban is, hogy a romanticizmus külső eszközeit mély lélek-tannal s a részletekben teljes valószerűséggel kapcsolta össze. Megtalálta a kisebb költői beszély művészi alakját, melyhez később is többször visszatért, így *Perényi* és az *Öldöklő angyal*, *Édua*, *Az utolsó magyar írásakor*; *Rózsa és Ibolyát* is ily sorokba kezdte átönten. E könnyen ömlő előadást megtalálta Burns-nél népi tárgyon, *Kóbor Tamás*-ban; ezt követte, ha nem mértékben, legalább a szakokra nem vagdalt, folyamatosan mesélő előadással, *Jóka ördögében*.

Byron munkáiban nemcsak a kisebb költői beszélyre talált példát, hanem új hangot, új formát, új előadási módot nagyobb epikai műnél is. Cseppet sem idegenkedik a tanulmánytól és példaktól. Nem titkolja, hogy «a kor követelése mellett, néha azok dacára is, a fényes siker, a lángész sikere az, mely darab időre megszabja a költészet irányát». (*Irányok*, I.) Így állt most előtte Byron, világhíre és -hatása dicsőségében. Fia a bizonyosság, hogy ez időben «lelkesezett érte». ¹ A hatás mély volt és tartós. Fejtegetéseiben, bírázataiban nem egyszer hivatkozik Byronra. Évek múltán még belefog *Sardanapal* lefordításába. A 40-es években, Homér tanulmánya idején, hidegen hagyta szatirikus eposza, a *Don Juan*, de az *Új görög dalnok* bánatos hazafi éneke megkapta, le is fordította (Szilágyi Istvánnak, 1845. dec. 4.), ebből érleli most egy sugár *A dalnok búját*. Azóta érzelmi kapcsolat támadt közte és Byron közt. Moore és Ossian borúja hazafi bánatához illett; Byronban a keserűség és gúny szólott szívéhez. Az angol költő hatása érzik egy-két kisebb költemény szellemén, hol Arany szíve is a társadalom félszégei- és bűneitől vérzik (*Czakó sírján*, *Gondolatok a béke-congressus felől*). Volt hajlam Aranyban az erőteljes realizmusra is, mely az angol költőnél túlzásában világnézetté és -bírálattá fokozódik; neki is van szeme a látásra,

¹ Bevezetés a *Hátrahagyott versekhez*.

ereje az ostromozásra, már *Az elveszett alkotmányban* megmutatta. A mindennapi tárgy, fesztelen előadás új utat nyit az epikusnak. Különböző, szinte ellentétes elemek vonzzák Byronhoz: a képzelet bizarr szabadsága, a keserűség nyíltsága — ezek a romantikus kor vonásai — s mellettük az egyes részek realizmusa, mi együtt jár a keserűséggel s túlzásában szinte maga is a képzeletre támaszkodik. Sokat hallotta hánytorgatni, hogy az eposz kora lejárt; ő nem akart ebbe belenyugodni. Éles szeme és műveltsége észrevette, hogy «egy Virgilnek a római, egy Tassónak az olasz műveltség fénykorában lehetett a naiv hőskor és a kifejtett polgárosodás szerencsés kombinálása által örök életű műveket hagyni hátra», s föltette magának a kérdést; hogy ha «a sajátlag vett eposz, vagy inkább a classikai epopoeia korunkban többé nem lehetséges: vajon a több kevesebb romantikai vegyülettel modernizált eposz: egy Frithiof-rege, egy Childe Harold, egy Onegin, szinte lehetetlen-e?». ¹ Később írja ezt, de már most követésre ingerli az ilyen lírai eposz, mely nem merül a múltba, hanem a jelennél marad; közeledik a kor divatos műfajához, a regényhez; a mindennapi élet embereihez fordul, laza előadása fölveszi a költő lírai hangulatát, enged a kitérések, okoskodások csábításának, a kornak tetsző sajátos ember- és világgyűlölet felhője lebeg fölötte, s meg-megszagagtják a felindulás villámai. E háborgás, a fájdalom és gúny vegyülete rokon Arany lelkiállapotával és az egész nemzetével.

Hiába fordult *Katalinnal* közömbös tárgyhoz, lelkének felindulását nem bírta elfojtani. «Kedélyemhez s az általános hangulathoz illő tárgyat kellett keresnem. Így fogtam a *Bolond Istók* első énekébe, mely mű fesztelen alakjában mind subiectiv élményeim s érzelmeim, mind a közhangulat humorának kifejezésére alkalmasnak látszott.» (Az *Elegyes darabok* előszavában.) A szabadság káprázatából elnyomatásra ébredt nemzet, a nagy elszánás árán vásárolt kudarc, a csillogó remények szétpukkanására következő kijózanodás, minő az álmából fölrázott ember bambasága — ez eszményeitől megrabolt világ egyaránt érdemelt szájalmat és keserű mosolyt. Magáról saját maga mondja Toldynak: «... lehet, hogy van, úgy élet-, mint irodalmi pályámban, valami humoros». (57. aug. 11.) Mint nemzete, maga is szétfoszlott álmokat hordoz szívében, semmibe fúlt küzdelmek emlékeit. Tehetsége és helyzete közt állandó ellentét van: érzékenysége és önérzete alacsony sorsban sanyalódik; élete, ha visszanéz rá, valóságos mindenbekapás: volt praeceptor, színész, falusi jegyző és ünnepezt költő; nyugalomra vágyó természete forradalmi időkbe sodródott; kevéssel megelégedés mellett örökös gond üldözi; költői álmait bilincsbe

¹ Dózsa Dánielről szóló bírálatában.

veri a hivatal, szabadulni vágyának szárnyát szegi a család gondja és kötelességérzete. Szemében ez örök vergődés s örök tehetetlenség fájón nevetséges. Byront is elkeseredés üldözi, mikor kalandos élet után, mint a társadalom száműzöttje, gyűlölettel fordít hátat Angliának, de őt 'Helvétia tetői', a tenger és Velence várják — Aranyt prózai nyomorúság fojtogatja; tehetségével, terveivel Szalonta viskóihoz van láncolva, egy császári szolgabíró irodájában írja nemzete sorsát sirató költeményeit s üres szemmel néz a jövőbe. Ily hangulatban fog egy új munkába. A kéziraton a cím és kelet: *Jun. 21. 1850. Bolond Istók vagy az éhetetlen. Nedélyes költemény.*

Bolond Istók nevét egy példabeszéd tartotta fenn, melyet Dugonics is följegyzett *Magyar példabeszédek és jeles mondások* c. munkájában,¹ az *Esztelenek* között: «Bé tekintett, mint Bolond Istók Debrecenbe», s hozzáteszi, hogy Istók «Léván született volna, egész életében nem lett volna más ingerje, hanem hogy minden esztendőben meglássa egyszer Debrecen városát. Nem is ment tovább az első háznál benne, ismét haza tért és kóborlásával megelégedett».² E hiába való fáradságban Arany a maga füstbe ment küzdelmeit, elfecsérlett életét látta; ekkor írja magáról *A hajótörött* c. versét.

E címet viseli Petőfinek egy költői beszélye is; kritikai kiadásának rendezője, Havas Adolf, az Arannyal való érintkezésnek tulajdonítja, hogy a költő figyelme ez alakra fordult.³ Csakhogy vázlata megvan Petőfinél néhány régebbi költeményben (*A csavargó, Őszi éj, A vándorlegény*).⁴ A fiatal jókedv, a világot fumigálás, tréfálkozó könnyelműség; mindezek egyéni vonásai; Bolond Istókban is magát rajzolja, 47 őszén, új tűzhelye mellett, boldogsága teljében, — műve az optimizmus kátéja. Hősének pusztá nevéét ölti magára.

Igy tett Byron is, a maga szenvedélyét s kiábrándultságát ruházva hősére.

Arany a névvel együtt fölvesz valamit hagyományos tartalmából s ő rejtőzik beléje. Toldy Ferencnek azt írja: «... egy töredék, egy forgács, egy *peldabeszéd* gyakran becses eszméket költ fel.» (51. ápr. 28.) Ő e céltalan vándorló, e kóbor éhetetlen adomaszerű furcsaságában oly vonást látott, melyet egy keserű óra túlzásában magával rokonnak érez.

¹ Megvan a költő könyvei közt.

² *A Bolond Istók*-alakról I. Benedek Róza tanulmányát, *Ethnographia*, 1911. 2—3. füz. Az irodalomban ez alak Szaller György pozsonyi tanár füzetében merül föl először: *Istók Debrecenben*. Pozsony, 1794. Szerinte a Till Eulenspiegel magyar párja. L. Kardos Lajos, *Ethnographia*, 1912., 3. sz.

³ Petőfi kiadása, I. 415. l. Szinnyi Ferenc is e nézetet vallja; *Arany humora*. Budapesti Szemle, 1905., három közlemény; 340. sz. 64. l.

⁴ Horváth János *Petőfije*, 418—419. l.

Mi lett volna e művének tárgya, maga megmondja; megvan első vázlata is, *A falu bolondja* (szintén ez évbeli) képtüredékben. Ez «azt akarta feltüntetni beszély alakban, mivé lesz a nép közt egy oly költői természet, mely a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődhetve, nyomtalanul vész el. Később ez alapeszmét, nagyobb mérvben, a *Bolond Istók*-ba vittem volna át». (*Elegyes darabok* előszava.) Az ily abbamaradt költő alakja erősen érdekli, versben, tanulmányban többször visszatér reá s mindig szinte ugyanazon vonásokkal festi. Kósza Bandi nem tartja szemmel a rábizott libákat, nyáját odahagyja, a felhők játékát bámulja; Istók, a gyermek, (II. 41—49.) meseszóval tartja juhörző pajtásit; «nagy benne az *élhetetlenség*», ezért vált falu bolondjává — ez volna a fővonás Bolond Istókban is. A henye *Bóka Bandi* — a költő utolsó éveiből való türedékben — derűsebb úton szintén ide jut.¹ E sihedér van ott egy tanulmányában, amint «órákig elnézi a felhők játékát, a nyáj körül nem szemes»; egy másikban a bojtár, «ki oly keservesen rikatja tilinkóját,» a híres mesemondó, az élces falusi vőfél — talán mindenik «született költőnek bizonyul, ha alkalom és mód nem hiányzik», s viszont egy költő «fosztassék meg az elemi oktatás minden jótékonyásától, hagyassék magára egy rideg faluban, hol az anyagi lét fentartása vesz igénybe minden erőkifejtést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügyesebb földiek szemében egyéb lesz-e — falu bolondjánál?»² Egyik beszélytüredéke szintén elnémult költőről szól, ki most irodában görnyed. (*Látogatás egy barátomnál.*) Mindebben van valami, ami saját gyermekkorára, helyzetére emlékeztet.³ E kérdés azért érdekelte ennyire, mert magát is ilyen poéta natus'-nak tudta, kinek tehetségét csak a véletlen mentette meg az elkallódástól; írta is Tompának (58. május 11.) «... az ily Schlag-beli ember, mint te és jó magam, versírás nélkül is poéta maradt volna.» Bolond Istókban ez üres ábrándokat akarta rajzolni, melyeket önmagából ismert, s melyeket a józanság élhetetlenségnek bélyegez. Ő az, aki csak bekukkant Debrecenbe, az iskolába, de alig megy tovább az elejénél; a színészetnél is hamar kudarcot vall, s élete, ha visszanéz reá, valóságos mindenbekapás, míg «viszontagságai megtanítják, hogy belőle sohasem

¹ E két türedék rokonságára s kapcsolatukra az alább idézett értekezésekkel rámutatott Kardos Lajos: *A falu bolondja Aranyról*. (Budapesti Szemle, 1916. április, 472. szám.)

² *Irányok* III. — *Az észszerű utánzásról*.

³ Gyöngyösi László szerint (21. l.) a költő gyermekkorában élt Szalontán egy ilyen ember, Juhász Mihály obsitos katona és dinnyecsősz, aki egy pár falatért elmulatatta a lakzik, disznótorok közönségét, pedig maga keserűen érezte, hogy a város bolondja. Falvakon gyakori jelenség volt ez, Arany többet is láthatott; ő fiatal koruk vonásait veszi tollára az idézett helyeken.

lesz nagy ember», letesz ábrándjairól, s kész «lenni közönséges ember, mint más». Önéletrajzának e vallomását szinte szószerint ismétli a *Bolond Istók* terv-vázlata: «... lemondván... hírnév utáni vágyairól, practicus ember akar lenni... de az élet practicumát nem tudja megtanulni.» Ezek a költő, subiectiv élményei és érzelmei, ebben érzi magát egynek hőisével, hogy nem tud boldogulni. Öreg korában is mondotta: «Simplicius napján születtem, — Simplex maradtam holtomig.» (*Almanach 1878-ra.*) Különösen élehetetlennek érezhette magát ez időben, mikor az ő tehetségével és sikereivel, biztos kenyér nélkül, írnoki munkában görnyed, semmi jobb kilátása a jövőre.

Tervének szavaiból sejthetni, hogy Istók tehetségét nyomtalan elsorvadásra szánta; ő maga ekkor írta *Letélszem a lantot* költeményét. Petőfi ebben is optimista. «Te új példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem olyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket» — írta barátjának. (47. febr. 23.) Arany a felvergődés útját sem látta rózsásnak; nem érezhette-e túlságosnak az árat, melyen semmit sem vásárolt? Az bizonyos, hogy ez időtájban azt írja Tompának (53. jún. 28.): «Miért is kellett nekem oda hagyni békés magányomat? Miért-e pályára lépnem, mely egész életre boldogtalanná tett? Oly nyugodtan élnék, én egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől! De az ördög nem hagyott békét; első léptem sikere hiúvá tőn s vágyakat keltett bennem, melyek elvontak a mindennapi élet apró gondjaitól. — — Óh barátom! ha én *Toldit* ne írtam legyen: nem volnék most vagabundus.» Ily szemrehányással illeti magát, amiért a gyakorlati életet elhanyagolta — az élehetetlenségért.

E vonás köti össze hőisével. Byron tulajdon szenvedélyét, kalandjait ruházta Don Juanra, részben egyéb alakjaira is — Arany csendes természetének egy vonásában érez vele rokonságot. A hős külső története, az első tervben legalább, semmiben sem rokon az övével.¹

¹ Kardos Lajos azt hangoztatta, hogy az I. ének csöszputrija Arany szülőházának mása (i. h. 94. l.). Ily általános rajz nem állja ki az összehasonlítást; önéletrajzában a költő másképen ír szülei lakáról. Inkább önéletrajzi a tervvázlat meséjében, hogy Istók «megszeret... egy árva leányt». Az I. énekben élmény a felgyúlt asztag is. — Márki Sándor, Rozványra támaszkodva, oly állítást kockáztat, mintha Bolond Istók alakján «igen sok vonás emlékeztetne» egy Csungó Náci nevű vig fráterre, kivel Balogh s az ő útján a költő is Aradon ismerkedtek volna meg, a nemzetőri napokban. E név Arany leveleiben sehol elő nem fordul. Az Istókkal való kapcsolatot merész képtelenség: ő diák korában Arany életét éli; semmi köze a hőbortos Csungóhoz. — Márki feljegyzései az *Irodalomtörténet* 1917. évi folyamában jelentek meg.

Az I. ének egy csőszkunyhót fest, Istók bekukkanását a világba, s amint a cigányok ellopják, egy orgazda pedig felfogja. Riedl szemében ez egy paraszt eposz töredéke,¹ s azt az állítást kockáztatta, hogy a II. énekkel «az eposz egész terve és ezzel együtt egész hangulata megváltozott». Merész föltevés oly költőről, aki azzal vádolta epikusainkat, hogy nem «dolgoznak terv szerint,» ha «nagyjában körülgondolák a történetet, minden egyéb a pillanatra, az ihlet percére lőn bízva; innen az áradozás, a descriptiók, a lyrai ömlengés, a mesének ziláltsága.»² — Igaz, a jóval később írott II. énekben Istókot már a kollégiumban látjuk viszont, majd színészek közt, honnan csalódottan tér haza — e részben fejezi ki a költő subiectiv élményeit, — s e környezet változott hangulatot hoz magával, de a két ének között Istóknak — önleletiratóban elmondott — emlékei töltötték volna ki. Itt tudnók meg, a följegyzett terv-vázlat szerint, hogy a cigányok Istókot az orgazdától is ellopták, s egy, dajkája gondatlanságából szerencsétlenül járt gróf-fiú helyébe csempészték; de a turpisság kisül, a betolakodott jövevény szűrét kiteszik; visszakerül az orgazdához, annak elhaltával pedig egy iskola-mester iskoláztatja az éber eszű fiút. Iskoláinak végeztével visszakerül nevelőnek a grófné házába, s az eljártssza vele Putifárné szerepét. Ez lett volna a III. és IV. ének; a többről följegyzés sem maradt. De az egész terv előre át volt gondolva; már az I. énekben van célzás a főrangú szülére (73. vsz.), egy másik hely is előre mutat (99. vsz.). Mint fordult volna Istók élete továbbat, följegyzés híján csak gyanítanunk lehet. Két támpontunk van. Salamon Ferenc, aki a hatvanas évek elején a költő folyóiratainak benső munkatársa volt s gyakran érintkezett vele, 1863-ban, az első éneket ismertetve, azt mondja: «Istóknak, viszontagságos kalandjai közben, számos életviszonyok közt kellvén forognia, föltehetjük, hogy a későbbi énekekben bár eltorzított, de alapszámban hű rajzát vennők a magyar élet sokféle oldalainak.»³ Megerősíti ezt Gyulai Pál, a költő bizalmas barátja; szerinte a költő azért hagyta félbe, mert «érezte, mennél közelebb jönne az 1848-iki mozgalmakhoz, annál inkább mérsékelnie kellene humorát.»⁴ Ez egybevág azzal, mit a költő maga mondott, hogy a közhangulat humorát kívánta feltüntetni.

A kor hangulatát s a költőét az I. ének csak sötét színei által fejezi ki. A csőszputriban a 'hajadon' eszméletlenül elte-

¹ Arany János. 3-ik kiadás 250. l.

² Garay Alajos *Bethulia hölgye* c. hőskölteményének bírálatában.

³ A *Részvét könyve* ismertetésében; újabban *Irodalmi tanulmányai* II. kötetében.

⁴ Arany fölött tartott emlékebeszédében.

rülve, újszülöttje a dagasztó teknő alatt, az egyetlen ágyon haldokló vak anyja; a viskóban az Élet és Halál viaskodik: így az fest, aki — maga írja — «kétségbeesésben talál gyönyört,... midőn sebet a lélek önmagán ás.» (I. én. 37.) Elkeseredésében a csósz ütésre emeli botját, aztán egyszerre felkacag; a szörnyű bánat, mint a tornyosuló hullám, átbukik magán. Arany ismeri a fájdalomnak ez eltorzulását: Szunyog jajja szintén «hahotává tördelődzik» Maga is ilyenformán van: «lelke bújában nevet», mondja egy kitörölt verszak. Az egész művön e felemás hangulat vonul végig. A temetésen a kántor két diákja elneveti magát, a mester bennreked az ének közepén, a kótyagos keresztanya a fiút *anyja* nevére keresztelteti: hazamenet el is veszti. Az események sötét realizmusa a jellemekben pesszimizmussal párosul; a kettő némiképp együtt jár. A csósz vigyázás helyett horkol, álma büntetéspénz vagy jövedelmező szem-hunyás; a szenvedés láttára kegyetlenség és gúny fakad belőle; kései elérzékenyülése merő önzés: «Kim lesz már, Istenem?» mert a leány után vót remélt, aki öreg-ségében eltartaná. Arany szemében önzés az ember eredendő bűne:

...hol van
Igazi bánat, a mely nem önös?
Ki *nem veszíte* semmit a halotthan,
Képmutatólag sír vagy közönyös.
Minvesztességünk az, bármely alakban,
Mi a bűnnek mélységet kölcsönöz. (61. vsz.)

Ez időben máshol is írja:

Közönyös a világ... az ember
Önző, falékony húsdarab,
Mikép a hernyó, telhetetlen,
Mindég *előre mász* s — harap. (*Kertben.*)

Lélektana szerint azonban a legrosszabb emberben is lappang jobb érzés, mint a tervvázlat mondja — ez épenséggel nem byroni felfogás. A csósz szemén is könny rezdül (77. vsz.), csakhogy jobb érzése furán nyilatkozik: hogy leánya hiányt ne lásson, pénzre akar szert tenni, maga hajt tilosba egy gulyát, s hamisan esküszik, csakhogy a csósz-garast megkapja. Durva lelkében ily torzképet ölt a jóság. A haldokló vén asszony, amint vackán égi koronáról álmodik, aztán régi rágalmazója, Pityéri Erzsók siratja el; a pap, aki besöpörve a díjat, nem-törődöm módra elsieti hivatalát: mindez túlzottnak látszik, mégis igaznak ismerjük; a felszínen nevetséges, de alapjában keserű. Itt-ott közvetlenül is megszólal a költő pesszimizmusa, hol elegikus panaszban, (74—76.), hol tréfával vagy gúnynyal leplezetten (20, 46., 49., 118.). E komikum a gyász töszomszédságában, e nevetség a nyomorúságban, az ellentétbe csapó érzelmek, a hangulatok e zavara nem más,

mint keserű humor, gúny a világra, gúny az emberekre.¹ *Bolond Istók* keserű realizmusát semmi sem érte utól irodalmunkban.

Az ily keserű humor némi részben rokon a szatirával, oly kegyetlenül fedi föl az élet viaszosságait. Csakhogy a szatira támad, ostromoz; a humor merő szemlélet. A szatira inkább az értelemről fakad, a humorban nagy része van a szív ellágyulásának. A szatira a harag villámát gyújtja a szemben, a humor könybe lábasztja. Látni az élet fonákságait, fájdalmat érezni miattok, de a tehetetlenség érzetében nem tenni ellene semmit, csak elmosolyodni, s ezzel felülemelkedni rajta — ez a humor: a szenvedés titkos győzelme a megbántás fölött. Könny, mely szívárványt vet. Salamon Ferenc szépen fejtegeti, mennyire ritka az igazi humor, s mily tévesen adják e nevet sokszor a komikumnak, holott a humor «a kedélyben van, s az érzelmek bizonyos diszharmoniaja szüli, mely az édessel keserűt, a mélységgel bizonyos könnyelműséget, szomorú eseményekkel komikumot, a sírással nevetést vegyít. A költő gyakran egy személyben játsza Lear és bohóca szerepét.»² Arany maga jellemzi legtalálóbban a permeteggel, mely közt átsüt a nap, a napfény és árnyék játékával a mezőn, s a magyar zenével és táncsal, melyben összefoly kedv és bánat. Könny és mosoly találkozik s ebben rendszerint megenyhülés van; «ki-

¹ Arany *Bolond Istók*ját sötét színei miatt Petőfi *Apostol*ával hozta kapcsolatba Hantz Jenő. (*A humor és A. J. humora*. Abafi: Figyelő, XXV. 26—27 l.) Részletes párhuzamokat erőltet, a vén tolvaj és a csösz, a pálinkás banya és Erzsók közt; Sylvestert egy tolvaj neveli, Istókot orgazda. Ezek nem oly vonások, hogy Arany az életből ne vehette volna. Ha ismerte is Petőfi költeményét, csak kéziratban, futólag olvashatta, 49 nyarán; kinyomatni csak 50-ben próbálták, szellemben eltorzítva; így is elkobozták, s Lévy csak 52-ben vitt le Aranyra egy dugott példányt. (Arany levele Lévyhoz, 52. júl. 13. Később nála volt a mű kézírata; annak alapján szólalt fel a Müller-féle naptár botrányos szöveg-rontása ellen.) Konceptióban teljes a különbség: Petőfinél politikai eszme és szenvedély uralkodik, Aranynál a költő lélektanát illető gondolat. A két mű sötét színe is különböző. Petőfi 48-ban írta a magáét, mikor a kormány kineveztere a kedélyek csillapulni kezdtek s ő féltette a szabadság lángját; Arany sötétben ír, mikor e láng már kialudt, vagy lidércként imbolyog temetők fölött. Mindkettőjüknek hívatkoztak Dickens hatására (Horváth János: *Petőfi*, 527. l.); ő juttatott először nagyobb szerepet az irodalomban gyermekeknek, *Twist Olivér*ben. Mindkét rajz ennek keserves sorsára emlékeztet; Aranyál az a hit is, hogy minden emberben lakik jobb érzés. Hantz egyeztetéseit Szinnyi Ferenc is, Kardos Lajos is erőltetetteknek találják; Kardos részben mégis ismétli, sőt meg is toldja: főképp azonban a sötét színezet hasonlatosságát hangsúlyozza. Kardos igen jó könyvet írt Arany *Bolond Istók*járól (Debrecen, 1914.); műve a budapesti egyetem pályázatán díjat nyert. Arra készült Gróf István műve is, *A. J. Bolond Istókja*, melyben szintén vannak értékes részek, kivált *Don Juan* és *Bolond Istók* közti párhuzamok keresésében. Ugyanezektől foglalkozott *Bolond Istók*kal Helle Ferenc Hugó; értékezése a kassai főgimnázium 1913—14-ik évi *Értesítő*jében jelent meg.

² *Irodalmi tanulmányok*, II. 224—25.

engeszteli a világ dissonantiáit»,¹ mint Arany kívánja. E képek azonban inkább a II. ének humorát jellemzik, az enyhébb, mosolygóbb, megértőbb és elnézőbb, mert amit elmond, az emlék távolából nézi; az első énekben a könnynek nincs ily édes melegsége, a mosoly nem mer megszületni.

A humor annyiféle, a hány szívből fakad. Aranyé egészen más, mint aminőt Byronnál látni. *Don Juant* Arany szatirikus eposznak nézte. (Szilágyi Istvánnak, 45., dec. 4.) Az is; Byron haragos, korbácsol, személyeskedik; a társasélet kinövéseit, a képmutatást, hazug erkölcsbíraskodást ostromozza, személyi okból, s mindezért a társadalomra támad: Arany magával az élettel fordul szembe. Aranynál is ott van «az emberi élet apró s egyszersmind nagy nyomorúságainak megindító rajza, egy felülemelkedett bölcsész nyugalomával s egy szeszélyes költő vidám eleveenségével festve;»² de ő még mélyebb: az embert látja sötétben. Szerette idézni Gyulai mondását, hogy «fáj az élet». Istókja is születéskor rögtön «jövendő életét siratja». (I. 24.) Byron szatirája gyűlöletből ered, Arany humora fájdalomból.

Arany egy Byron hatása alatt is megőrizte eredetiségét. Tőle tanulta az eposz modernizálását, tárgyában a jelenhez, formában a verses regényhez közelítést; a „nem épen respec-tábel” hőst (II. 15.) a „könnyelmű formát”, azt a szabadságot, hogy a stanzák csiszolt poharába zavarosabb italt töltsön, humorosan keverék „bábeli” nyelvet (II. 15.). Az idegen szavak száma Szinnyei szerint a két énekben megüti a százat.³ Tőle veszi a formát is, a stanzát, mely pompásan alkalmazkodik ily csipkedő műhöz: hat soron keresztül halad föl-fel, részletezve, fokozva, fejlesztve mondanivalóját, hogy a végső két sorban szinte epigrammai éllel csattanjon el. Ily nagyobb mérvben Arany vezette be e formát irodalmunkba,⁴ s kezelésében nem multa felül senki. De mindenütt nagy különbségek vannak. Arany műve sötétebb, súlyosabb; alapeszméje nagyobb fajsúlyú; realisabb az alakok rajzában. Macaulay ráolvasta Byronra, hogy mindössze két ember-típusa van, egy erőszakos férfi és egy szelíd nő: Arany alanyiséga jobban hátra húzódik, s ahol magát megmutatja, nem személyes gyűlölködés és gúny, hanem fájdalom szól belőle; elodását bibliai példák tarkítják, mi Byrontól idegen. Bár egyes helyeken, többnyire a negédlett formátlanságban, mesterére ismerni, néhol

¹ A Hebbel-bírálatban.

² Szász Károly Arany összes költeményeinek ismertetésében, Budapesti Közlöny, 1867. VI. közlemény, 96. sz., jul. 7.

³ Szinnyei Ferenc: *Arany humora*. Budapesti Szemle 122. k. (1905) 67. l.

⁴ Négyesy szerint ekkorig vajmi kevesen tettek próbát a stanzával: Ráday, Zrinyi átdolgozásában a török ifjú énekével, Szemere, Kölcsey és Kisfaludy Károly.

szinte a kitételekig:¹ viszont sok helyt szabadon bontja szárnyát, mint a pusztai est rajzában, hol utoléri Byron legszebb festéseit, vagy az Élet és Halál versengésében, hol felül is múlja. Az előadás formáját kivéve minden szín-magyar nála; az élet, az alakok, a táj, a hangulat. — Egyes hasonlóságok ellenére az egész kétségtelenül jóval közelebb áll Arany többi munkáihoz, mint Byronhoz. Mindezt számba véve, róla is elmondhatni, amit ő mondott Zrinyiről: hogy «a sűrűn felismert *közhelyek* dacára elenyészhetlen maradt nálunk a benyomás, minőt csak eredeti mű s csak határozott költői egyéniség tesz az olvasóra».²

A költő maga is kedvelte művét, vissza-visszatért hozzá. Mert 50-ben csak az I. ének készült el, abból is egyhuzamban mindössze 105 szak; az esti tájkép vonásai már csak prózában vannak papírra vetve, a kidolgozás későbbi. Az összetartozó 99 versszakot ki is adta Debrecenben az e nyáron megindult Csokonai Lapokban, melynek első száma *A lantost* közölte.³ Kötelességnek nézte egy-egy új irodalmi kezdemény támogatását. De névtelen maradt; kíváncsi volt, mint fogadják e különös művet nevének ajánlása nélkül. Készültéről csak Szilágyi István tudott; «az a mű nekem gyönyörűségem». (50. nov. 13.) A szerkesztők — elég illetlenül — megcsillagozták, hogy legjelesbb népköltőnk műve, s máskor is elárulták a névtelen szerzőt.⁴ De ki olvasta e vidéki lapot, ki keresett volna benne remek-művet? Különben is egy-egy szám csak

¹ Sorról-sorra végig rostálták reminiscenciákat keresve. Hantz kezdte, Gróf folytatta, később Morvay új vonásokat keresett, Koeppl Byron-élet-rajza fordításának függelékében. Pontosan latra téve a kölcsönzések négy osztályra oszlanak.

Legtöbb az alaki hasonlóság, a pongyolaság látszata. Aranynál: I. 5., 6., 9., 96., 117.; II. 11., 56., 122. = Byron I. 1., 5., III. 1., III. 81., 101., VIII. 89., IX. 74., XI. 22., XIV. 6., XV. 27. (Grófnál.)

Modorbeli tréfás fontoskodás, komázás az olvasóval: Ar. I. 7., 99., 117.; Byron I. 82., IX. 74., XIV. 7. Grófnál: Ar. I. 54., 72., 90.; = B. V. 139., VIII. 73.

Leírások, festések: Ar. I. 22. = B. XV. 43. Gróf; Ar. I. 43., 47. = B. IX. 11. Gróf; V. 52. Hantz; Ar. I. 101. = B. II. 183. Gróf.

Hasonló hangulatok, gondolatok: Ar. I. 17–20. = B. V. 59., 63. Hantz, Morvay; Ar. I. 42. = V. 36–39. Hantz; Ar. I. 47–49. = V. 52. Morvay; Ar. I. 91., 92. = I. 36. Gróf; Ar. II. 48. = *Childe Harold*, IV. 178. Riedl.

Az utóbbi két csoportnál kétségesebb a hatás, mert Aranynak akárhány nem kisebb becsű leírása van, pl. a szél *Buda halálában*, a vihar *V. Lászlóban*, melyekhez nem volt mintája; a közös gondolatok pedig többnyire általánosak; úgyhogy ebben is jobbra csak a formai szabadság közös.

² *Zrinyi és Tasso* tanulmányainak bevezetésében.

³ Két fiatal író szerkesztette, Oláh Károly és Orbán Pető.

⁴ Egy hírben említették, Arany Istókját, aug. 28.; idézte Kardos Lajos 11. I. — Bangó Pető az utolsó előtti közleménnyel egy számban, szept. 25., verset ír Aranyhoz, melyben azt kérdegeti: Szólj merre vagy, mondd, hol keresselek. Hová sodortak a szilaj szelek?

10—12 versszakot közölt s bár a lap hetenkint kétszer jelent meg, így szétaprózva (aug. 21.—szept. 28.) nem lehetett hatása.

«Mondhatni semmi figyelmet se gerjesztett — írja a költő maga (az *Elegyes darabok* előszavában) — s ha egy nagyon competens műbírónak évek mulva tett nyilatkozatát kiveszem, (ki az ismeretlen szerzőt váltig magasztalta előttem) — bizony a varjú sem káromgott utána.» E műbírónak Salamon Ferencnek kellett lenni; ő lelkesen magasztalta, mikor 1863-ban az egész I. ének megjelent a *Részvét könyvében*. — Ősszel Szilágyi Sándor füzeteiben (akkor Pesti Röpirvek 6. sz., nov. 10., 186. l.) Gyulai főlemlíti a Csokonai Lapok megszűnését, de abban «csak az irodalmi közlöny sajnálható» — e művet észre sem vette. Tompa magának Aranyra ír a lap elakadásáról, a költeményt ő sem említi. (50. okt. 27.; kiadatlan.) Ennyire újszerű mű, ily szokatlan hang, sötét színezés máskülönben is bajosan aratott volna sikert; Byront is le akarták beszélni barátai *Don Juan* első énekeinek kiadásáról, s csakugyan nem sok tetszésben részesültek. Ezzel a költő is tisztában volt: «... a modor... nálunk szokatlan: kétely fogott elő, vajon minden rápazarlott erőm s időm után is fogja-e élvezni a magyar közönség» (id. h.). Így maradt félben az I. ének. De a tárgy vonzotta. 56-ban belefog a II. énekbe; így kezdi: «Hat hosszú éve immár, hogy Bolond Istók felől kezdetem éneket.» (Kiadatlan.) Csupán harmadfél strófaig halad; a harmadik versszak már a kastélyról szól — tehát ekkor sorjában haladt volna az eseményeken, a cigányok dolgát folytatva. Ennél maradt 63-ban is, mikor, a *Részvét könyvében* közölt I. ének nagy sikere után, újra hozzáfogott, megírta a II. énekből a *Nagyidai cigányokat* magyarázó strófákat s ki is adta a Koszorúban.¹

E részt akkor is meghagyta, mikor 73-ban Istók kollégiumi életével folytatta a II. éneket. Így megmaradt valami a régi kompozícióból, bárha most a szerkezet terve megváltozott — de nem a munkáé. Ekkor be is fejezi a II. éneket; ez az ő második humoros korszaka, az öregségé, mely enyhébben mosolyog a világon s főképen önmagán. E hangulat fordítja emlékeihez, így ruházza azokat hőisére.

Örök kár, hogy e geniális mű torso maradt, végkép félbe szakadt. Sokan az I. ének sikertelenségére vetnek — de e felől a költő újra kézbe vette, még húsz év múltán is visszatért hozzá. Belsőbb okának kellett lennie. «A munka nagynak volt kezdve» (*Önéletrajz*), vége szinte beláthatatlan messzeségben ködlött a költő előtt. Ez izgatott hangulat, a gúnyba csapó fájdalom feszültsége nem tarthat sokáig, a nemzetnél sem tartott; elmúltával újra beletalálni magát szinte lehetetlen.

¹ Arany pontossága ekkor így változtatja meg a *hat* évet: «Már jó minapja eltelt, hogy...»; 73-ban pedig: «Tenger sok éve immár, hogy...»

Az általános csüggedés kora nem volt alkalmas hosszabb léleketű munkákra. «Mint a patak, melynek útjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti: egy része tóvá tesped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkan elő, más, egy darabig futva, posvánnyá lapul vagy iszap és fővénytalajban vész el: úgy voltam én. Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat». (Az *Elegyes darabok* előszavában.) Kisebb tervei is nagyrészt félben maradnak: *A falu bolondja*, *A laci-konyha* remek vásári képe, pedig ezen érzik, milyen kedvvel dolgozta.

VOINOVICH GÉZA.

A LÁZÁR-KÓDEX FORRÁSAI.

(Első közlemény.)

A Lázár Zelma-kódexet 1908-ban adta ki Katona Lajos a Nytár XV. kötetében. A kötet előszavában ígéri a kódex forrásainak tüzetes feldolgozását, ezt az ígéretét azonban korai halála miatt nem válthatta be.

A nyelvemlék kiadása előtt csak két részlet forrása volt ismeretes: a Kempis Tamás világhírű művéből, az *Imitatio Christi* kötetéből vett fejezeteké¹ és a Sz. Brigitta tizenöt imádságára visszamenő sorozatos elmélkedő imádságé.² A kódex kiadása óta is csupán egyes részletek forrásának megjelölésével bibelődtek a kutatók. Így pl. Vargha Damján egy ferences legendának, Sz. Ferenc stigmatizációjának forrását nyomozta ki,³ e sorok írója pedig rámutatott Sz. Erzsébet látomásainak a kódexben felbukkanó részletére meg Antiochiai Sz. Margit legendájának forrására.⁴ Még tág tere van tehát a tallózásnak e kódex forrásait illetőleg. Ezt a munkát óhajtom ezúttal elvégezni; ámde teljes aratásra, minden részletre kiterjedő eredményre én sem számíthatok.

1. A kódex példái és legendái.

A kódex lapjain szétszórva, imádságok közé beékelve néhány példát és legendát is találunk. Ezek közül eddigelé alig ismeretes valamelyiknek is a közvetlen forrása.

A példákat tárgyi csoportok szerint tárgyalom.

a) Mária-legendák.

A Sz. Ferenc rendjére jellegzetes Mária-tisztelet megnyilatkozik a kódex lapjain is. Egy-két Mária-legenda is került a példák közé.

¹ Katona Lajos: Nytár, XV. k. XXXVII. l.

² Bárdos Gy. József: *Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben*. Bpest, 1903.

³ Vargha Damján: *Temesvári Pelbárt «Szeraficus szent Ferenc» beszédei és kapcsolatok kódex-irodalmunkkal*. (Emléksorok hazánk nagyjaitól a «Barátok» 700 éves jubileumára. 1221—1921. Bpest) és Vargha Damján: *Szent Ferenc és fiai a magyar kódex irodalomban*. (Buttykay Antal: *Szent Ferenc nyomdokain*. Bpest, 1926.)

⁴ Timár Kálmán: *Adalékok kódexeink forrásaihoz*, (IK. 1926.) és *Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum*. (IK. 1925.)

1. Példa Szűz Mária kijelenthetetlen nagy irgalmasságáról. (A szakácsnak szegődött ördög nyárson megsüti egy házaspár gyermekét, míg ők a templomban vannak. Szűz Mária elevenen visszaadja gyermeküket.) Láz.-k. 71¹⁶—84¹². (Nytár, XV. 306. 1.)

Forrását nem ismerem. Ez még meghatározásra vár. Poncelet vagy Holik Flóris jegyzéke sem említi ezt a Mária-legendát,¹ a Mária-legendáknak jelenleg rendelkezésemre álló gyűjteményében sem találom.

A Láz.-k. szövegében forrásutalás is van: «ef ezt niluan oluaffwk zent iraffnak zeryben: mikepen irattatik az *zyz mariarol irt choda tetelnek könyweben*». Az idézett könyv: *Liber miraculorum B. M. V.* Temesvári Pelbárt, Laskai Ozsvát és általában a középkori egyházi írók s nyomukban kódexeink is sokszor hivatkoznak a Mária-legendáknak erre a gyűjteményére. A Láz.-k. írója valószínűleg a legenda szövegével együtt fordítja a forrásutalást is. Közvetlen forrása tehát más volt.

2. Szűz Mária öt keserősége. Láz.-k. 107²⁰—118²³ (XV. 311.) Ezt a legendát Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaiból való szemelvény gyanánt közlik Temesvári Pelbárt és más egyházi írók. Más alkalommal már részletesen szoltam róla e folyóirat lapjain. (IK. 1926. 172—74. 1.)

A Láz.-k. szövegének közvetlen latin forrása ismeretlen. Legközelebb áll hozzá a Discipulus (Herolt János) példatárából (*Promptuarium exemplorum. De miraculis Beate Virginis. Ex. XII.*) ismeretes szerkezet. Discipulus legendájának tartalmát elmondja Zinkl.²

Teljesebb, bővebb szerkezetben adja a legendát az Érs.-k. 262. (Nytár, IX. 228.) Ehhez meg legközelebb áll nálunk Temesvári Pelbárt *Stellarium*ának előadása. Mindkettő arról nevezetes, hogy itt Sz. János evangélista személyéhez fűződik a látomás. Ugyanez a mozzanat megvan Barletta Gábor egyik prédikációjának s az *Anthidotarius animae* c. imádságoskönyvnek szövegében.

Németországi kéziratok és nyomtatott középkori imádságoskönyvek szintén Sz. János apostol látomása gyanánt mondják el a legendát. Így pl. a középkor kedvelt német imakönyve, a *Hertzmaner* (Nürnberg, 1491.). Tartalmi ismertetését adják Franz³ és Zinkl.⁴ Ez utóbbi szerkezet is közel áll a Discipulusnál előkerülő változathoz. Fő eltérés, hogy a Láz.-k.-ben és Discipulusnál nem Sz. János, hanem «egy neminemy zent jambor» (quidam sanctus pater) az égi látomás részese.

¹ Holik, Florianus: *Index miraculorum Marianorum*. Bpest, 1920.

² Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz. 1910. 28. 1.

³ Adolph Franz, *Die Messe im deutschen Mittelalter* (1902). 163. 1.

⁴ Id. helyen, 15. 1.

A legendával kapcsolatos imádság megvan a Czech-k. lapjain.¹ A középkornak kedvelt ájtatossága volt a Szűz Mária 5, 7 vagy 18 keserűségéről szóló sorozatos imádság. Rendre előbukkannak ezek kódexeink lapjain is. Pl. Czech-k. (5 epeség), Winkler-k. (7 epeség), Nszomb-k. (7 epeség, 7 öröm) Thewr.-k. (7 és 18 keserűség).²

A Fájdalmas Szűz tiszteletéhez kapcsolódik a szóbanforgó legenda is. Mária öt keserűségének ájtatosságát igyekszik visszavezetni az apostolok koráig s ezért fűzi Sz. János életéhez. Érdekes, hogy Jézus öt sebének miséjét (de quinque vulneribus Christi v. missa quinque plagarum Christi), mely a XIV. században jött divatba, szintén Sz. János evangélistára vezeti vissza a misének keletkezéséről szóló legenda.³

3. Szent Tamás érsek jelenése. (Imádság Szűz Mária mennyei örömeiről.) Láz.-k. 199²²—205¹⁸ (Nytár, XV. 326.)

A Láz.-k. közli a *Gaude de flore virginali* (vagy más változat szerint *Gaude virgo mater Christi*) kezdetű verses imádságnak prózai fordítását. Az imádság szövegét megelőzi az ájtatosság eredetéről szóló, rövidre fogott legenda.

A verses imádság latin szövegét egyaránt megtaláljuk a középkor két legelterjedtebb latin imakönyvében: a *Hortulus animae* s az *Anthidotarius animae* (fol. LXIVb.) lapjain. A legendát azonban csak az *Ant. an.* említi.

a) A Láz.-k. Szent Tamás érsek látomása gyanánt mondja el a legendát. Ugyancsak Canterbury (Becket) Szent Tamás személyéhez fűzi az imádság keletkezését Temesvári Pelbárt s egyik rendtársa: Bernardinus de Busti. Pelbárt a *Stellarium* egyik fejezetében (Li. X. p. IV. art. III. fol. 165) közli a verses imádságot s bevezetésül a Sz. Tamásnak tulajdonított jelenést Mária 7 mennyei öröméről. Busti⁴ rövidre fogva elmondja a jelenést, v. i. az imádság keletkezésének történetét. Az antiphona szövegét nem közli, de prózában Szűz Mária ajkára adja az imádság tartalmát. Utal egy párhuzamos ájtatosságra Mária 7 földi öröméről. Az illető hymnus kezdő szavai: *Gaude virgo mater Christi*, quae per aurem concepisti Gabriele nuncio. Ennek a verses imádságnak teljes szövegét is közli ugyanabban a beszédében. (Fol. 326b) Ez a verses imádság megvan az *Ant. an.*-ban (fol. LXIVb) is.

Discipulusnál (*Promptuarium exemplorum B. M. V. Ex. XIII.*) is megvan a legendának foszlánya. Nincs névhez fűzve. A kezdő szavak: *Septem gaudia beatae virginis, quae ipsa*

¹ V. ö. IK. 1926. 173 l. — Napkelet, 1928. 257. l.

² Napkelet, 1928. 257. l.

³ Franz i. m. 157—163. l.

⁴ *Mariale*. Strassburg 1498. P. X. S. II. O. fol. 334^a. Exenplum de septem gaudiis Marie.

cuidam religioso revelavit. A verses szövegnek megfelelő csoportosításban felsorolja a 7 örömet.

Kódexeink közül a Gömör-k. (259¹² Nytár, XI. 366) is ad izeltöt a legendából; de csak az imádsághoz fűzött kegyelmeket sorolja fel.

b) Magának a verses imádságnak prózai fordítását négy kódexünkben találjuk meg: Göm., Láz., Lobkowitz és Peer-k. A párhuzamos helyeket összeállította s a *Hort. an.* latin szövegével egybevetette Katona Lajos. A latin szöveget közli.¹

A Láz.-k.-ben az imádság szövege egyező a *Hort. an.*, még inkább Pelbárt latin szövegével; csak a versszakok egymásutánja nem azonos teljesen. Viszont a Lobk.-k. szövege határozottan az *Ant. an.* latin szövegén alapul.

A Lobk.-k. kivételével kódexeinkben u. n. elajánlás (commendatio) is járul az imádsághoz. Az *Ant. an.* elajánlását csak a Göm.-k. fordítja le, de szabadon. A Láz.-k. az *Ant. an.* (fol XXXVIIIb) egy másik ajánlását használja fel, de nagyon is szabad átdolgozásban. A Göm. és Peer-k.-ben antiphona és vers is van az elajánlás előtt. A Göm.-k antiphonájának megfelelő latin szövege megvan az esztergomi breváriumban. (*Breviarium Strigoniense*. Velence 1524. 368a, 369a.)

Íme, megkerült a Láz.-k. imádságának latin szövege, a legenda megfelelő latin szövegét azonban még nem ismerjük.

b) Ferences legendák.

A ferences eredetű Láz.-k.-ben természetesen ferences vonatkozásokat, ferences legendákat is találunk. A példák között két gyönyörű legendát olvashatunk a rend két ágának alapítójáról: Assisi Sz. Ferencről és Sz. Kláráról.

1. Szent Klára halála. (Szent Klárát halálának óráján Szűz Mária és a szent szüzek szépséges paplannal takarják be.) Láz.-k. 85¹³—88³⁴ (Nytár, XV. 308).

A kódex utalása, mellyel a példát bevezeti, alkalmas a megtévesztésre: «oluaftatik egy pelda az dichöfflegős zyz zent kalara azzonyrol az ő életiben». A kódexíró nem egyenesen Sz. Klára legendájából veszi át a példát, hanem Temesvári Pelbártnak egyik prédikációjából. Pelbárt szövegéből fordítja a forrásutalást is.

Pelbárt szentbeszédeiben két helyütt is előfordul a legenda: a) *Sermones Pomerii De tempore*. P. est. S. XLVI. L. Rövidre fogott példa a beszéd befejezése gyanánt. Címe a tárgymutatóban: *Exemplum de sancta Clara quod casti in morte visitantur a virginibus beatis*. Katona Lajos 346. sz. alatt lajstromozza ezt a példát.² — b) *Sermones Pomerii De Sanctis*.

¹ Katona: *Ujabb adalékok kódexeink forrásaihoz*. 1906.

² Katona Lajos: *Temesvári Pelbárt példái*. Bpest 1902. 79 l.

P. est. S. L. I. De sancta Clara. A Sz. Kláráról szóló beszéd bővebb, részletező előadásban mondja el a legendát. A kétféle szerkezet között van szövegbeli egyezés is.

A Láz.-k. a rövidebb szerkezetet fordítja, míg a bővebb szerkezet az Érdy-k.-nek (472 Nytár V. 201.) szolgált forrásul.¹ A rövidebb szerkezet egy beszédnek befejező része. A kódex még a beszédnek záradékát, az imádságra való felhívást is átveszi és tovább szövi.

Ha egybevetjük Pelbárt kétféle szövegezését a kódex szövegével, akkor válik ki teljes élességgel, hogy kódexünk a rövidebb szerkezetet fordítja. Ime, Pelbárt kétféle szövege:

De Tempore. P. est. XLVI. L.

Exemplum legitur de sancta clara virgine in eius legenda quod cum appropinquaret ad exitum anime. ecce quasi nocte media in vestibus albis turba virginum ingreditur: sarta aurea in capitibus deferentium. inter quas una pre ceteris elegantior. scilicet. beata virgo Maria erat tanti splendoris ut noctem in diei splendorem conuerteret: que procedens ad lectum sancte Clare amantissime se inclinavit eidem amplexum suavissimum prestans. Ecce autem beate virgines miro pulchritudinis pallio Clare corpus contexerunt et thalamus adornatus est. et sic anima eius cum gaudio feliciter migravit ad christum. O ergo anima christiana adverte quia sic poterit esse et de te in egressu anime saltem inuisibiliter. Rogemus ergo christum ut etc.

De Sanctis. P. est. L. I.

Etsufficiat ostendere ex legenda... beata Clara adeo infirmitate crescente ut appropinquaret ad exitum... Ecce autem quasi nocte media in vestibus albis: turba virginum celestium ingreditur: sarta aurea in suis capitibus deferentes. inter quas una pre omnibus elegantior erat et tanti splendoris ut noctem in lucem diei conuerteret. Hec erat mater domini virgo maria que procedens ad lectum Clare amantissimeque super eam se inclinans, amplexum dulcissimum prestitit. Et ecce profertur a virginibus mire pulchritudinis pallium. et Clare corpus tegitur. et thalamus adornatur. sicque anima illa sanctissima ad christi iesu celestia feliciter migravit palacia anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo tertio... Rogemus ergo ipsum dominum iesum ut beate Clare meritis det nobis gratiam in presenti et gloriam in futuro. Amen.

A Láz.-k. híven fordítja Pelbárt rövidített szövegét.² Egy helyütt értelmzésül told be néhány szót, a példa végén pedig saját leleményéből kiegészíti a könyörgést.

Vargha Damján is hivatkozik a legenda párhuzamaira, közvetlen forrását azonban nem sikerült megtalálnia.³ Most már megvan az is.

A közvetlenül utána következő példának is Pelbárt a forrása.

¹ Vargha Damján (*Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum.* Bpest 1923. 33 l.) a *Legenda aurea*t jelöli meg az Érdy-k. forrásul, de hivatkozik Pelbártra is.

² Laskai Ozsvát egyik szentbeszédében (*Biga salutis de Sanctis.* S. LXXII) szintén elmondja a legendát. Még a Láz.-k.-énál is összevontabb szerkezet.

³ Vargha i. m. (Buttykay 100. l.)

2. Szent Ferenc stigmatizációja. Láz.-k. 140¹—149¹⁶ (XV. 316. l.)

A legenda közvetlen forrását Vargha Damján határozta meg. Megállapította, hogy a kódex Temesvári Pelbártnak egyik prédikációjából (*Sermones Pomerii de sanctis*. P. est. S. LXXIV. De S. Francisco.) való fordítás. Pelbártnál hat szent beszéd van a rendalapító Szent Ferencről. Kódexünk az V. beszédnek egy részét fordítja le.¹ Vargha közli a párhuzamos latin és magyar szöveget. Sajnos, a latin szöveg közlése nem mentes sajtóhibáktól.

A Láz.-k. itt szintén lefordítja a beszéd befejezését is.

c) Egyéb példák és legendák.

Van a példáknek egy harmadik csoportja is. Többnyire legendák.

1. Antiochiai Sz. Margit legendája. Láz.-k. 45—71¹⁵ (XV. 302. l.).

Vargha Damján a *Catalogus Sanctorum* szerkezetével vonta párhuzamba és szövegegyezést állapított meg.² Forrása azonban nem a *Cat. Sanct.*, hanem a *Legenda aurea* 88. fejezete. Erre már más alkalommal rámutattam.³ A fordítás hű, csak a végén levő idézetet hagyja el a Láz.-k. Az Erdy- és Kazinczy-k. is a *Leg. aur.* szövegét fordítja; de az mindkettő kódexunktől független, önálló fordítás.

2. Melyik szolgálat a legkellemesebb Krisztusnak? (Krisztus kinszenvedésének emlékezete.) Láz.-k. 88²⁴—92¹⁸ (XV. 308.).

Valamennyi példa közül ez a legérdekesebb. Összehasonlító irodalomtörténeti, tárgytörténeti szempontból is a legjelentősebb, mert nemcsak a *Speculum humanae salvationis* c. könyvvel, hanem a középkor legkedveltebb példatárával, a *Speculum exemplorum*mal is érintkezik.

A Láz.-k. példájának közvetlen forrása Temesvári Pelbárt egyik prédikációja. Pelbárt egyik beszédének végén (*Pomerium de Tempore*. P. est. S. 47 S.) mondja el a példát. A Láz.-k. kibővíti magyarázó közbeszúrással, a tanulással s a beszéd végén jelzett könyörgés kikerekítésével. A fordításmód ugyanaz, mint az előtte levő példánál; annak forrása szintén Pelbárt. A két példát egymásután említi Pelbárt tárgymutatója. Bizonyára ott ötlött szemébe a kódexírónak.

Pelbárt hűségesen megjelöli forrását: *Exemplum quod scribitur in speculo exemplorum*. dist. IX. exem. CLVIII. Címe

¹ Vargha i. m. (Emléksorok 45—49. l.)

² Vargha Damján: 1. *Kódexeink legendái és a Cat. Sanct.* 25. l. — 2. *Synopsis... Catalogi Sanctorum*. Bpest, 1914. 8. l.

³ IK. 1925. 245. l.

a tárgymutatóban: *Exemplum quod passionem christi recordari est deo gratissimum* Katona Lajos 347. sz. a. lajstromozta ezt a példát.¹

Megvan a példa Laskai Ozsvát erkölcsi példatárában is 80. sz. a. (*Quadragesimale Bigae salutis*. Miraculum LXXX.) Címe itt: Christi passionis memoria super alia bona exercitia. Utalása: Scribitur in libro qui appellatur *Speculum humane salvationis*. Ez azonban nem közvetlen forrása, a forrásra való hivatkozás is csupán átvétel. Laskai ezt a példát is, mint példatárának legtöbb darabját, a *Speculum exemplorumból* (Di. IX. ex. 156. Passio domini) merítette.

Laskai szövege egyező szerkezetet tüntet föl a Láz-k.-szel. Ugyanezt mondhatjuk a Magyarországon is megfordult Wann Pál szövegéről: *Sermones de Tempore*. (Hain: 16144) S. XXXV. R. Wann hivatkozása ugyanaz, mint Laskai Ozsváté: Legitur sine scribitur in libro qui appellatur *speculum humane salvationis*. Wann és Laskai szövege egyező.² Pelbárt szövege némileg eltér az övékétől.

A példa tehát végső elemzésben a *Speculum humane salvationis* (cap. 42. De septem stationibus passionis Christi, 9—22. vers)³ verses földolgozására vezethető vissza. Ez nálunk is nagyon elterjedt és sokat olvasott könyv volt a középkorban. Nálunk is több középkori kézírata ismeretes: két budapesti, körmöcbányai, németújvári és pozsonyi kézirat.⁴

Mind a középkori latin irodalomból, mind a magyar kódexirodalomból több párhuzamot idézhetünk e példához.

a) Középkori latin irodalmunkban előfordul a példa a *Sermones Dominicales* (II. 15.) egyik beszédében. A rövidre fogott elbeszélés kezdő szavai: Unde legitur, quod quidam sanctus pater. Más helyütt (II. 226.) is van utalás a példára. Discipulusával azonos szerkezet.

Ludolphus de Saxonia népszerű műve, a *Vita Jesu Christi*, (II. r. 58. fejj.) szintén elmondja a példát. Kezdő szavai: Narratur enim quod quidam heremita.⁵ Némileg eltérő szerkezet, mint a Pelbárt-Láz-k.-é. Ludolphusával egyező szerkezetben olvashatjuk a példát a középkor két népszerű szónokánál, Discipulus és Peregrinus műveiben. Discipulus: *Sermones de Tempore*. S. XLVIII. M. Bevezetése: Legitur enim quod quidam heremita extitit sanctissime vite. Peregrinus: *Sermones de Tempore et Sanctis*. (1493.) Alph. XI. G. Kezdő szavai: Sicut

¹ Katona imént i. m. 79. l.

² Vargha Damján: *Speculum humane salvationis és a magyar codex-irodalom*. Bpest 1912. 13. l. A 2. jegyz. adatait e sorok írójától kapta V.

³ J. Lutz és P. Perdrizet kiadása. 1907. I. köt. 88. l.

⁴ A körmöcbányai plébániai könyvtár XV. századi kéziratának ismeretése: *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis*. 1876. 302. l.

⁵ Rigollet kiadása. Párizs—Róma 1870. IV. 458. l.

reuelatum fuit cuidam heremite. Szövege eltérő Discipulus előadásától.

b) Magyar kódexeink lapjain még a Tihanyi-k.-ban (12127—12426 VI. 54) találjuk meg a példát, mégpedig a Szűz Mária látogatásáról szóló beszédben. Ez a beszéd tudvalevőleg Temesvári Pelbártnak *Stellarium*ából való átdolgozás. Maga a példa azonban betoldás a *Stell.*-ből fordított szövegbe. Pelbártnál e helyütt (Li. II. P. III. art. I. fol. 59a) egy másik példa olvasható Thales filozófusról, hogyan adott hálát Istennek. A kódexíró a görög bölcseletről szóló példát helyettesíti evvel a világjáró példával. Magában a példában is van kitérés, betoldás: Krisztus életének, különösen kinszenvedésének dióhéjba foglalt történetét magának Krisztusnak ajkaira adja a példa. E betoldáson kívül a Láz.-k. szövegéhez képest még más eltérő tartalmi mozzanat is van a Tih.-k. előadásában. A Tih.-k. szerint egy szentatya cellájában jelenik meg a szenvedő Krisztus, vállán a keresztfá, Discipulus és mások elbeszélése szerint a cella ajtaja előtt.

A Tih.-k. közvetlen forrása ismeretlen. Kilenc latin szöveggel hasonlíthatjuk össze, még sem került elő azonos latin szövege.

A Weszprémi-k.-ben (1032 Nytár II. 34.) is van valami utalás hasonló jelenésre.

3. Példa Sz. Albert püspökről. (Minő szolgálat a legkellemesebb Istennél?) Láz.-k. 9219—10719 (XV. 309.) A példa megvan az Érs.-k.-ben (257—58 IX. 221.) is. Kódexeink szövege egymástól független átdolgozás. Forrása ismeretlen.

A példát Horváth Cyrill már negyven évvel ezelőtt lajstromozta.¹ E példát illetőleg azóta sem jutott előbbre a forrásnyomozás. Azt sem tudjuk, hogy a szentként vagy boldogként tisztelt Albert (vagy Adalbert?) püspökök közül melyiknek nevéhez fűződik a példa.

*

Visszapillanthatunk már most a kódex példáira. Legérdekesebb eredmény, hogy néhány példa közvetlen forrásául Temesvári Pelbárt beszédei bizonyultak. Szilády Áron, Horváth Cyrill, Katona Lajos, Vargha Damján s mások szorgalmas forrásnyomozása után azt lehetné az ember, hogy Pelbártnak kódexeinkre gyakorolt hatása minden részletre kiterjedő teljes megvilágosításban áll előttünk. Az általános képen már nem igen fog változtatni a részletes kutatás — de a böngészés még mindig némi eredménnyel jár.

TIMÁR KÁLMÁN

¹ Horváth C.: *Codexirodalmunk példái s a példák könyve.* (Bajai főgimn. Értesítő 1892.)

A XVI. SZÁZADI MAGYAR HISTÓRIÁS ÉNEKEK ÉS ZENÉJÜK.

(Első közlemény.)

1.

A magyar művelődés történetében a XVI. század a leg-hatalmasabb és legmélyrehatóbb fordulatok egyikét jelenti. Ugyanakkor, midőn a magyarság kezéből lassan, de biztosan kisiklik a politikai önrendelkezés joga s alig eszmélő akaratának e téren nyilván nem tud többé érvényt szerezni,¹ amikor a nemzet legelkeseredettebb élet-halálharcát vívja, s Európában való elhelyezkedése alapján problematikussá válik: ez a serdülő korába jutott fiatal műveltség a maga rejtélyes és viharos életének egyik legmagasabbra lendülő hullámhegyére érkezik. Ne csak Balassi lírájára és Tinódi zenéjére, Bornemisza *Elektrá*-jára vagy Heltai meséire, Gyergyai *Árgirusára* vagy a vizsolyi bibliára gondoljunk; ne csak a sárvárujszigeti nyomdára és a nagyszombati iskolára, az erdélyi politika európai perspektíváira s a felvidéki képzőművészet reménykedő szárnypróbálgatásaira: hanem általában a politikai állásfoglalásnak, az idegen invázió elleni védekezésnek, a vallásos érdeklődésnek, az általános kérdések iránt való fogékonyságnak arra a rendkívüli erejére, amelyet a század hetvenes-nyolevanas éveig szinte évtizedről-évtizedre fokozódó mértékben láthatunk; arra a beolvasztó, feldolgozó készségre, mely idegen műveltségek hatásait is ösztönös bátorsággal plántálja át hazai földbe, hogy beoltsa velük az autochton művelődés fiatalon viruló törzsét. A XVI. század magyar közműveltségének van egy olyan tényezője, mely ilyen egyetemes méretekből, ilyen széleskörű hatással jóformán ismeretlen a régi («személytelenebb») magyar szellem birodalmában — ez az új tényező a maga képességeit öntudatosan felismerő és kifejtő *egyéniesség*. Mondhatnók, hogy ezt a szót, ezt a hangot: *én* — a XVI. század iktatta be az öntudatos magyar művelődés történetébe. Hozzájárult-e a humanizmusnak az a keletre vetődött hulláma, mely a XV. század utolsó harmadában Magyarországon felvillan, hozzájárult-e a

¹ L. Szekfű Gyula idevágó fejezeteit, Hóman-Szekfű, *Magyar történet*, IV. k. (1929).

renaissance nyugati árama, esetleg a reformáció nagy európai földindulása: nem tudjuk. De való, hogy ez az új és sajátos, önmagára eszmélő, szabad egyéniség az, melynek nyomait lépten-nyomon ott találjuk a XVI. század magyar történetében; ő az, aki a végvárakban személyes bátorságával veri vissza a törökök támadását, ő az, aki nyomdát alapít, aki Melanchthon körével levelez, aki hitvitákat provokál, államjogi tervezetet dolgoz ki, virágénekekkel botrányoztatja a prédikátorokat, új felekezetek ügyében harcol: térít vagy visszatérít, históriát ír, krónikát énekel, tanít és perszifál, később felkelést szervez és trónt döntöget; a XVI. század magyarja, kire — mint minden korszak magyar vezető szellemeire — az a nagy feladat hárul, hogy a *régi* magyart az *új* európaival egyetlen, új értelmű egységben, egy *új magyar* műveltség kiépítésében foglalja össze.

Ez az új, öntudatos egyéniség természetesen ott hagyja a maga jellegzetes nyomait a magyar zene területén is. Hiszen épen a XVI. század az a korszak, melyben a magyar műzenei műveltség — tehát személyes, individuális jellegű zenei kezdeményezés — első határozott emlékeivel találkozunk. Tinódi és a Hofgreff-gyűjtemény melódiai, ha népi gyökerekből sarjadtak is, kétségkívül nem népi s talán sokszor még csak nem is népies kompozíciók (ezt dallamszerkezetük, tagolásuk sajátos, sokszor stereotip kiterveltsége, a régi magyar népi dallamvilágtól való távolsága bizonyítja), hanem felismerhetően egyes emberek művei, énekszerzőké, kik több-kevesebb zenei képzettség birtokában «nótáikat is csak ők maguk gondolák» s jórészt maguk is adták elő. És épen velük kapcsolatban, most hirtelen feltűnik az *előadás* problémája is. A népi műveltség világában az előadás sohasem vitás, problematikus dolog, ott a műalkotás és annak életrekeltése, *megmutatása* között soha sincs akkora távolság, mint a városi műveltségben, mert hiszen ami él, mindenki száján él; legfeljebb arról lehet szó, hogy vannak jó énekesek, jó mesélők stb., akik jobban, teljesebben tudják magát a dalt vagy a mesét. Maga a közös vagy közösen elfogadott termés azonban előadásában is közös tulajdon, hiszen épen azért egyetemes, mert mindenki tudja, mindenki elmondhatja, elénekelheti; a XIX. századi cigányzene például épen azért vált a magyar népi termés egy újabb, félig városi részének népszerűsítőjévé, mert az egyetemes népi dallamvilágnak csak egy felületesebb rétegébe, a *sajátos módon előadhatóba* kapcsolódott bele. A XVI. század azonban a régi, kétségkívül osztatlanabbul népi műveltséggel szemben új jelenséget hoz: az egyéni termés és az egyéni előadás fontosságának felfedezését. Az a társadalom, mely már tudja, hogy van jó és rossz hegedős, melynek felöltik, hogy a muzsikus «az ő hegedőjét főhajtván rángatja», s hogy valamelyikőknél «jobb nincs az

rácz módban», mely megrója, ha az énekmondó zenész «vétí ő nótáját, vonszja az fáját» (Tinódi), melynek számára a hangszeres együtttest «csoda mely szép gyönyörűség hallgatni» (Zrinyi György), mely már méltányolja az «ars canendi»-t (Tinódi nemeslevele) s nemcsak azért kínálja borral a hegedőst, hogy «hadd üsse el az rozsdát az torkáról», hanem valóban «nem felejtí hegedősét, lantosát» (Ilosvai), mert a «szép, hangos szavú éneklés» (Zrinyi György) neki is ideálja, — mely már megszabja, hogy «az lant szó szépen zöngedőzzön», de «ne orditson», s melyet felháborít, ha a mulató társaság zajától «énököt, sem lant szót nem hallhatsz» (Tolnai Bálint): már tudatában van, mit jelent énekelni, muzsikálni, előadni — s mit jelent figyelni az előadásra.

Másrészt ép az énekes-zenés előadásnak ez a felbontatlanul szoros egysége a mondanivalóval, a szöveggel, figyelemztet rá, hogy előadó és hallgatóság itt még egyaránt közel vannak az egyetemes népi gondolatvilághoz; ahhoz a műveltséghez, mely még nem ismer olvasott, csak énekelt verset, s ha már meg is szerzi a nyomtatott széphistóriákat, azokat elsősorban mégis énekes formában fogadja el, mint még Gvadányi hölgyközönsége a *Rontó Pál* idején, tehát harmadfél századdal később. Az egyes ember élete mögött és mélyén még felismerhető a sok ember közös életének hullámverése. Talán ez a mély, átfogó, félig még népi közösség magyarázza, hogy a magyarság oly példátlan erővel tudja e korban megragadni és megmintázni mindazt, ami lelkében elmulthatatlan; hogy rátalál a maga «végső» hangjára s hogy ép ezekben a lázas évtizedekben, melyekben «szüneti nincsen az nagy csatázásnak, utállásnak és leshányásnak»¹ — melyek szakadatlan, tragikus példáit hőmpölygetik az emberi erőfeszítések és emberi sorsok hiú esendőségének és ingatagságának — a mulandóság ily nagy diadala közepett, pusztulás és ujjaszületés e viharában megveti alapját mindannak, ami önnön lelke leghívebb tükrözésében maradandó és halhatatlan.

2.

Népballadák és széphistóriák, általában népköltészet és nyomtatott népies irodalom bonyolult viszonyáról szólva, Király György kifejti egyik tanulmányában, hogy népkönyvek és egyéb nyomtatványok hatása a népre mindig csak minimális lehet;² hasonló szellemben bizonyítgatja újabban Honti János, hogy a legismertebb «kettős hagyomány» (vagyis egykorú feljegyzésű széphistória-típus és újabban feljegyzett népi ballada-

¹ Musztafa pasa írása 1570-ből (I. Akad. Ért. 1908. 331. [Takáts S.]).

² Nyugat 1924. 1. sz. 58. (*Kádár Kata balladája*).

forma) esetében is a népi szájhagyomány prioritása a valószínűbb.¹ A népi tradíció rendkívüli erejének felmutatása mellett azonban sohasem szabad megfeledkeznünk egy eddig csak ritkán figyelembevett körülményről: lehetséges, hogy a népköltészetet aránylag ritkán éri «irodalmi» befolyás (bár ezt például az *Argirus* esetében nehezen vitathatnók), de a régi nemzeti-népi műveltség világában, ha talán kevesen is olvasnak, *annál többen énekelnek*; s a XVI. század Magyarországon még nincs éles határ népi és úri hagyomány, paraszti és nemesi előadás között. Az énekes előadás nemcsak közös (népi) gyökerekből ered, de közös hagyományt is teremt s önkéntelenül lebontja a társadalmi osztályok válaszfalait — legalább is számos vonatkozásban. Ez az énekes előadás pedig kétségkívül a korszak irodalmának egyik legfontosabb sajátossága; hatását, jelentőségét jóformán alig tudjuk felmérni.² Gondoljuk el, mit jelent, hogy egy hosszú epikus szöveget énekes formában adnak elő, esetleg rögtönzött dallamvariánsokkal, esetleg hangszeres kísérettel; akár recitáló, akár ariózus énekekre gondolunk, el kell ismernünk, hogy a szöveg kizárólagos uralmáról szó sem lehet — s akár maga a komponista, akár valamelyik vándor tanítványa adja elő az éneket, melynek dallamát így halljuk először (hogy a vers-szerző egyúttal előadó is, az Tinódi, Ilosvai, Enyedi György, Moldovai Mihály stb. esetében bizonyosnak látszik): kétségtelen, hogy a hallgató figyelme jelentékeny részben az énekek s a melódiának fog szólni. A szó értelméről észrevétlenül átsiklik a hangsúly az ének affectusaira. Tegyük hozzá, hogy az ének- és dallamszerző legtöbbször ugyanegy személy, s a szöveg ritmikus megmintázásában határozott dallamformát követ: nyilvánvalóvá lesz, hogy a históriás ének koncepciólásában, életrekeltésében (előadásában) és terjesztésében a dallamnak, az éneklésnek uralkodó fontosságú szerep jut. A szokatlan strófa-alakzatok alapja valamely szokatlan dallamforma — ez az eset a korszak legnagyobb lélegzetű dallamánál, Farkas András 1538-ban írt *Cronicájának* melódiájánál is; a szótagszámbeli ingadozások a dallam rugalmasságából erednek, s a ritmikus tagolás csak a melódia figyelembevételével válik teljesen érthetővé, hiszen elképzelhető,

¹ *A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete*. IK. 1930.

² L. Tinódi zenéje c. dolgozatomban (1929) 5. lapján az idevágó irodalomtörténeti álláspontot, hozzá Thaly, Századok 1871. 31.: «Ismeretes tény a XVI., sőt részben még a XVII-ik század magyar históriás-énekszerzőiről is, hogy ők — Tinóditól egész b. Liszti Lászlóig — műveiknek csupán külső, versezeti alakjában s illetőleg a hegedősök még azok dallamaiban keresték, koruk ízléséhez képest, a poézist, — nem pedig a költői alakításban, berendezésben és előadásban» és Szilády, RMKT. III. XXXV.: «azt lehetne hinni, hogy ezt a hatást nem ezeknek a szövegeknek, hanem csak dallamuknak kell tulajdonítani...»

hogy az olvasásban emígy ritmizált sor a valóságban amúgy ritmizálандó, még ha szótagszáma véletlenül meg is egyezik egy másfajta sorritmus szótagszámaival (11-es sortípusok!). Az énekelt vers tehát lényegében más törvényeket követ, mint az írott szöveg; a zenei előadás helyettesíti a jó rimelést és a gondos sorméretet, sőt helyettesítheti — bizonyos körülmények között — a szöveg költői lendületét és művészi koncepcióját is. A históriás énekből — akár egykorú események hradó krónikája, akár moraliizáló példázat vagy verses novella volt — mikor előadták, szinte egészen más valami lett, mint amit leírtak belőle; a dallam s az élő előadás közvetlen inspirációja nem külső járuléka, hanem belső újjáteremtője volt a költeménynek. Épezt nem is csodálhatjuk, ha az epikus énekmondásnak oly mély és maradó nyomai maradtak a magyarság életében, hogy hatása olyan intenzív, visszhangja oly általános volt. Az énekes előadás a nemzet legmélyebb népi gyökereiből eredt. Ősi hajlamaival találkozott; kétségkívül innen páratlan népszerűsége, egyetemes elterjedése, tradiciójának szívóssága is. Hiszen a verbunkos megjelenéséig nem volt magyar műzenei áramlat, mely egyetemességben, a nemzet minden rétegére kiterjedő hatásban a históriás éneket megközelítette volna. Azt mondhatnók, a históriás ének kialakításában jóformán az egész nemzet résztvett; s hogy az énekes epika tradicióját mily szívós emlékezettel s mennyire osztatlanul megőrizte a magyarság, arra nézve elég a XVIII. század kótás ponyvanyomtatványaira, a Gvadányi-féle *Rontó Pál* (1793) énekes kedvű hölgyközönségére, vagy a históriás énekmondás némely közvetlen, bár csökevényes népi maradványára,¹ a falu ma is jól ismert aktuális, vásári dalaira utalnunk — nem is szólva a népballadákról. S ha a XVII. századi Táljai Pál Miksa császár vadászatának leírását azért fordítja versben, hogy azt a magyar nép szokott módon (de more solito) énekelhesse:² ezzel csak a «szép nótákkal éneklés»-nek (Tinódi) abba a régi hagyományába kapcsolódik, mely a verses elbeszélést nem tudja ének, «Hungarum modulamen» (Enyedi: *Gisquardus*), nélkül elképzelni.

Ugyanezt látjuk a vallásos éneklés terén; abban a hatalmas érverésű, elementáris sodró életben, melyet a XVI. század magyar kultúrája jelent, még nincsenek éles, elvi határok az élet különböző elemi megnyilatkozásai, egyházi és világi, vallásos és profán régió között, s az ének mindkettőnek természetes kifejező formája, a teljes ember teljes létét átható, külön ágakba el nem rekeszthető életnyilvánulás. Ha az új népének bevezetését megszorító 1560-iki nagyszombati zsinat elpanaszolja,

¹ L. például Ethnogr. 1926. 92. és Kiss Lajos: *Régi népdalok Hódmezővásárhelyről* (1927.) 69. sz.

² Dézsi Lajos, *Magyar tört. tárgyú szépirodalom* (1927) 11. l.

hogy az új énekek által a jámbor indulatú magyar népet sokhelyütt kegyesség színe alatt tévelygésbe sodorják,¹ vagy ha Huszár Gál, (1574.-iki énekeskönyvének előszavában), kikel azok ellen, akik «az Istennek szent dicséretit» korcsmán, virágénekek között éneklék: ezzel egyaránt bizonyítják, hogy a vallásos éneklés époly elmaradhatatlan kísérője a XVI. századi magyar mindennapi életének, mint a világi dal; hogy tehát propaganda-eszköz épúgy válhatik belőle, mint profán szórakozás.

De hogyan éltek ezek a dallamok a valóságban? Mint-hogy hosszú epikus szövegeknek ugyanegy ismétlődő (strófikus) dallamra való leénekléséről van szó, legtermészetesebb a népballadákval való egybevetés. Itt, mint Kodály egyik közléséből² tudjuk, a dallam strófáról-strófára változik, alakul, ornamenszt cserél, ritmust módosít; a főmelódia szinte csak alaprajz, melyet a pillanatnyi improvizáció — vagy talán valamely ismeretlen hagyomány reflexe — a legváltozatosabban színez és hajlít, fejleszt, kibont vagy redukál. Ha a XVI. század fennmaradt históriás dallamemlékeit egybevetjük szövegeikkel, lehetetlen fel nem ismernünk, hogy ezek a melódiák jórészt valóban inkább melódikus alaprajzok, mint «kivitelükben» szigorúan körvonalozott kompozíciók. Helyesebben két világosan elkülönülő csoportra oszlanak, melyek életrekeltségük elvében nyilvánvalóan különbözők: olyan dallamokra, melyek szövegükkel szoros összeköttetésben állanak, melódikus ductusukban véglegesen kidolgozottak, sokszor mesteri biztonsággal és invencióval megkomponáltak s kétségkívül ariosus-concensualis, a melódiát előtérbe állító előadásra számítanak — ide tartozik a Tinódi-melódiák³ túlnyomó s a Hofgreff-gyűjtemény melódiáinak kisebb része; és olyan dallamokra, melyek szövegükkel laza kapcsolatban állanak, arra talán utólag nyertek alkalmazást, felépítésükben vázlatosak, szinte improvizációs-szerűek s valószínűleg szabad, accentualisan recitáló, részleteiben ingadozó előadásra utalnak — ide tartozik a Tinódi-melódiák csekély s a Hofgreff-féle dallamok nagyobb része. A «kidolgozott» melódiák legfőbb építkezési elve — így a legtöbb Tinódi-dallamban és a Hofgreff-gyűjtemény három legmesteribb melódiájában: Csükei *Illyés és Akháb*jához 1542, Kákonyi *Asverus*ához 1544 és egyik Névtelen *Eleázár*jához 1546 — az egyenlő nagyságú tagok szimmetrikus-melódikus kiegyensúlyozása. Valószínű, hogy a «vázlat»-dallamokat is hasonlóvá alakította az élő

¹ L. Péterfy, *Sacra concilia* 1792. II. 93. RMKT. I. (1921) 417. l.

² *Kelemen Kőmíves balladája*, Zenei Szemle XI. (1926) 2. sz. Hogy a strófikus variálásnak ez az elve az ázsiai népzeneben is ismeretes, arra nézve l. A. Zatajevics: *1000 Pjeszen Kirgizszkavo Naroda*, Orenburg 1925. 638. sz. — A variációs suite alapjairól a székely népi tánczenében l. Erd. Múz. 1909. 328. (Seprődi János: *A székely táncokról*.)

³ L. *Tinódi zenéje* c. dolgozatomban (1929) 6–7. l.

előadás. De vessünk egy pillantást a Hofgreff-gyűjtemény jellegzetes dallamaira; nyomban felötlük két sajátosságuk: a hangrepetíciók nagy szerepe a melódiában s a dallam és szöveg szótagszámának divergentiája. Dézsi András *Levitájának* (1549) és egy Névtelen *Babiloniabeli Bél és sárkányának* (1550 k.) például egyetlen sora sem egyezik a megfelelő dallamsor szótagszámaival: hol szótagreductiót, illetőleg hangszaporítást, hol hangkötést vagy hangreductiót, illetőleg szótagszaporítást kívánnak.¹ A «hangkettőzés» e sajátágos követelménye nem kolozsvári nyomdai unikum: Gálszécsi István (1536) épúgy ismeri, mint Náray György (1695),² vagy külföldön az 1584-ben kiadott Ulenberg-Psalterium.³ A magyar anyagból még számos példával illusztrálhatnók a dallamnak, mint «alaprajz»-nak ilyen gyakorlatát: így felhozhatnók, hogy a «Mikor Sénakerib» kezdetű ének eredetileg metrikus dallamára utaló szövegek metrikus jellegüket többnyire elvesztették, hogy a «Trója nótája»-ra utaló szövegek 11 és 13 szótagszám közt váltakoznak stb. Tinódinál az ilyesmi csak kivételesen, elenyészően csekélyszámú esetben fordul elő (pld. az *Udvarbírák* 1. strófájának kezdősorában); az ő dallamai nyilván sokkal megfogalmazottabbak, végleges, zárt koncepciók, míg a Hofgreff-dallamok — a nyilvánvalóan pongyolább feljegyzés félszégein keresztül — lazább, esetleges szerkezeteknek látszanak, dallamvázlatoknak, melyek szabad parlando-előadásra, szabad szövegkezelésre, félig-meddig improvizált interpretációs módra számítanak, és talán jórészt colorált, cifrázatos előadásra is — ahogyan a Hofgreff-gyűjtemény máig élő dallamát, melyet a kiadvány egy Névtelen *Eledzár papja* (1546) és Sztárai Mihály *Holofernes és Juditja* (1552) élén közöl, s melyet a nép napjainkig a XVII. századi *Cantus Catholicib*an reá alkalmazott szöveggel énekel: «Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség» — ma is gazdagon colorált formában hallhatjuk a parasztság között. Nem véletlen, hogy dallamok cserélgetésére, applikálására, idegen nótákra való utalásra először a Hofgreff-gyűjtemény mutat példát; annak a mindjobban elharapózó — s a XVI. század második felében jóformán általánosan uralkodó — szokásnak, hogy új szövegeket népszerű dallamokra való applikálás révén terjesztenek, kétséggel itt láthatjuk első jellegzetes példáit. Ez egyúttal azt is jelenti,

¹ Hasonló probléma merül fel a Kákonyi *Asverusához* (1544), ill. Sztárai *Igaz keresztyéneikhez* (1549) mellékelt Hofgreff-gyűjteménybeli dallamnál.

² L. Kodály Zoltán: *Árgirus nótája* (1921.) 11.—12.

³ «... als dann muss man am gelegenen ort zwo syllaben vnter eine noten zwingen ... vnd muss dieselbe note alda gebrochen werden». Meister, *Das kath. deutsche Kirchenlied* I. (1862) 92. l. — Hofgreff gyanítható német nyomdai iskolázottságáról l. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (1929) 79. l.

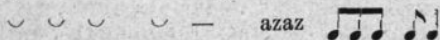
hogy a dallam szöveghezkötöttsége és «tulajdonjoga» megszűnt; egyszerre vagy lassanként szárnyra kap, mindenkié lesz, minden rokonszabású szöveg birtokba veheti, s így a nótajelzések gyakorlata nemcsak az ismerős gondolatra való apellálást, de az általánosan elfogadott témakörbe, egyetemes irányzatba, közös ízlésbe való bekapcsolódást, meglévő, mindenkire szóló formák kultuszát jelenti. Ilyen módon a XVI. század népies irányzatának egyik legfőbb jellemzője, s nem véletlen, hogy gyakorlata csak a XVII. században kezd halványulni.

Maga ez a XVI. századi énekes forma-arszenál azonban távolról sem egyoldalú vagy népieskedőn exclusiv. Ellenkezőleg: annyira tárva-nyitva áll a legkülönbözőbb impulzusoknak, újdonságoknak, kezdeményezéseknek, hogy a XVIII. század végéig nincs magyar irodalmi áramlat, mely sokgyökerűségben s egyúttal törzsökös összefoglaló erőben vele vetélkedhetnék. Mint látni fogjuk, a históriás ének irodalma egy évszázad alatt közel 40 formatípust vet felszínre;¹ formákat, melyek túlnyomórészt ismeretlenek a megelőző korszak irodalmában, melyeket a XVI. század önálló értelemben mintáz meg, s melyek a XVII. században — ha tisztán az epikára gondolunk s a lírát nem vesszük figyelembe — egyes tagjaikban differenciálódnak és kifinomulnak ugyan, de számszerint, a teljes formakészlet szempontjából, redukálódnak és visszaszorulnak. Elég, ha itt csak néhány jellegzetesebb formatípusra utalunk: a kétszer $4+2=6$ szótagból összerakódó 12-es sorfaj, későbbi korszakok szemében a század legjellegzetesebb versformája — mint az alább közlendő táblázatos összeállításból látni fogjuk — igen népszerű, de nem leggyakoribb típusa a históriás ének irodalmának; a tizenegyes sor ($4-4-3$), melyet a korszak uralkodó versalakjának nevezhetünk, mert a XVI. századi históriás ének nyilván ezt a típust kedvelte legjobban — s tudta vagy szerette legjobban énekelni (Tinódi legállandóbb verstípusa s a század két legtöbb-ször idézett históriás énekének: Göröcsöni *Mátyás*ának és Ilosvai *Nagy Sándor*ának [?] formája); a «pentapodák»-nak az a sajátos családja, melynek kultusza az egész XVI–XVII. századon végigvonul, s mely eredetében talán szláv eredetű, de Magyarországon egészen önálló «nemzetségrendet» sarjasztott;² a Balassi-strófa, melyet az epikus irodalom is átvett, s melynek eredetét vagy legalább inspirálóját valószínűleg XVI.

¹ Péczely Lászlónak e dolgozat elkészülte után megjelent tanulmánya (*A XVI. századi énekköltés formái*, Keszthelyi prémontrei reálgimn. ért. 1931), vallásos-lírikus szövegek és ritmikai alosztályok bevonásával, 58 versformát különböztet meg a korszak formakincsében; ugyanó a ritmusnak szélesebb kereteken belül való kötetlenségében látja az énekek fogant XVI. századi magyar verselés legfeltűnőbb jellegzetességét.

² L. Tinódi zenéje (1929) 10–12.

századi francia strófa-alakzatok között kell keresnünk;¹ két-féle tagozású 13-as sorok ($3 \times 4 + 1$ és $6 + 7$), 14-es sorfaj ($3 \times 4 + 2$), 12-es és 13-as, 11-es és 13-as sorok kombinációja, a sapphicus, középkori és humanista áramlatoknak ez a saját-ságos «nyugatos» lecsapódása, a középkori latin hymnusformából eredő 10-es típus ($3-1-3-2-1$); a 8-as sorfaj, mely egy XVII. század kezdetéről való dokumentumban (Vay Lőrinc: *Erdély veszedelméről*, 1602) sajátosságoként helyenként jambikus lejtésbe hajlik át;² különböző heterogén elemekből alakult strófaformák stb. A «pentapodák»-ról, melyek, mint látni fogjuk, már a XV. század végén feltűnnek, meg kell jegyeznünk, hogy csak a szövegolvató számára 5-tagúak,³ a dallam hat egységűvé ritmizálja őket:

s a velük vegyülő hatos sorok mindig így alakúlnak:

Ahol tehát az alábbiakban 5-össel kapcsolatban szerepel a 6-os sor, mindig az *ilyen* tagolású 6-ost értjük rajta: $3-2-1$, sohasem az alexandrin sorok $4+2$ -jét. Általában, ez a megkülönböztetése egyenlő tagszámú, de zeneileg más és másként tagolódo sorfajoknak: a XVI. századot illető vers-történeti kutatásunk egyik legfontosabb és legelemibb feladata.

Amint látjuk, ez a forma-arzenál meglepően sokrétű és gazdag; s hogy valóban az, azt elsősorban a dallamformák invenciógazdagságának és rugalmasságának köszönheti. Ez a latin-német, szláv, francia impulzusokat, magyar népi és mű-zenei kezdeményezéseket feldolgozó korszak megalapozójává lesz a teljes magyar énekes formavilágnak, ritmuskészletnek, dallamszövő technikának. A XVI. század melódiakincse jelen-tékeny részben visszahozhatatlanul elveszett számunkra; de annál, ami egykorú históriás szöveg mellett ránk maradt, ma már mindenesetre jóval többet ismerünk. Hogy így van, az a dallamok népszerűségének érdeme; históriás szövegükkel vagy más úton, annyira elterjedtek, hogy a magyar közönség akkor sem akart róluk lemondani, mikor epikus szövegük már feledésbe merült. Egyházi énekeket énekelt rájuk, vagy a melódiát szabta

¹ L. a Marot-Béza-féle hugenotta zsoltároskönyv 3. és 19. zsoltárát, valamint a *Simeon énekét* (1538—51).

² Hogy a jambus ekkor már nemcsak latin hymnusfordítások révén, de egyéb (humanista) források nyomán is ismeretes volt Magyarországon, érdekesen bizonyítják pl. Bornemisza Péter *Elektrájának* jambikus klauzulái. L. Waldapfel Imre: *Bornemisza Péter nyelvművészete* (Nyugat, 1931: 124.)

³ Az 5-tagu ütemnek már a középkorban hagyományos 6-os kiegészülésétől l. A. Piotrowski: *Die Quintuplizität der Rhythmik mittelalterlicher Melodien*. Rostock, 1910.

vallásos szövegekre; a dallamtól ily módon nem kellett megválnia — és kétségtelen: a dallam fontosabb volt számára a szövegnél. Ha régi melódiák e szinte példátlanul álló évszázados életére, átörökítésére, megmentésére gondolunk, más színben fogjuk látni azt a régi magyar közönséget is, mely Asztalos András szerint «nem tanulja az musicát», amiért is «az musica az magyaroknál tudatlanságban vagyon», s így «a nótákat (érti a Szenczi Molnár-féle *Psalterium* dallamait) nehezen találják föl.»¹ A régi egyházi énekeskönyvek egész sor olyan melódiát őriztek meg számunkra, melyekről kerülő úton, nótajelzések segítségével megállapíthatjuk, hogy eredetileg históriás szövegekkel állottak kapcsolatban. Nagybánkai *Hunyadi János*ának dallamát például az 1651-ben, illetőleg 1651 óta megjelent *Cantus Catholiciból* ismerjük, ahol egy Sztárai-szöveg élén szerepel; Görcsöni *Mátyás király*ának dallama valószínűleg azonos az 1778-iki debreceni énekeskönyv egyik melódiájával, Tinódi *Jázon*ának és Békési Balázs *Sodoma és Gomorá*-jának melódiáit nagy valószínűséggel felismerhetjük Illyés István *Soltári Énekeinek* (1693) egy-egy zsoltárdallamában stb. Az 1593-iki bártfai énekeskönyvben szinte nyomon követhetjük egymást a világi, históriás szövegek dallamaira való utalások. A színhagyomány tehát nyilván könnyebben feláldozta a históriás szövegeket a históriás dallamoknál — ez nem csekély mértékben igazolja, hogy a históriás ének *zenei* mozgalmá Magyarországon még elementárisabb jelentőségű, mélyebb gyökerű jelenség volt, mint a vele karöltve járó irodalmi irányzat. Ebből a szempontból nagyjelentőségű kérdés volna: meddig élt egy-egy dallam határozott históriás szöveghez kötötten a köztudatban? Határozott adatunk nem igen van, s a vélemények megoszolhatnak: könnyen elképzelhető, hogy a dallamok, melyeket a legújabb gyűjtés *Argirus*, *Kádár István*, *Basa Pista* históriájának szövegeivel kapcsolatban hozott felszínre,² valóban ezeknek a szövegeknek eredeti, XVII. századi melódiái; viszont az írásban fennmaradt dallamok kétségbevonhatatlanul tanuskodnak a szövegváltoztatás aránylag gyors bekövetkezése mellett. Bogáti Fazekas Miklós 1581—83 körül készült zsoltárai meglepően nagy számban idéznek nótául Tinódi-melódiákat, s mint a XVIII. századi Uzoni Fosztó István unitárius egyháztörténetéből tudjuk, ezeket a zsoltárokat az unitárius hívek a XVII. század 60-as éveigi énekeltek; Tinódi-

¹ Asztalos András levelei Szenczi Molnár Alberthez 1608—9. L. Dézsi L.: *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.* (1898.) 323., 297., 253. l.

² L. Kodály Zoltán: *Argirus nótája* 1921, Bartók Béla: *A magyar népdal* (1924) 213. sz. Lajtha László: *A «Basa Pista» népballada történeti háttere*, *Zenei Szemle* 1928. 48.

Sztárai- stb. melódiákat még a XVIII. század énekeskönyveiben is találunk, sőt két Tinódi-dallam máig fennmaradt a nép között; de mindezek az adatok a *dallam* vitalitásáról tanuszkodnak, nem a szövegéről, s aránylag ritka az olyan jelenség, mint a Hofgreff-gyűjtemény két dallamának XVI. századi szövegekkel való feltűnése XVIII. századi református énekeskönyvekben (Emlékezzél, mi történék... [cseh dallam], Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege). Gondoljuk meg, hogy a históriás ének kultusza nyilvánvalóan összefügg a protestantizmus elterjedésével;¹ világi olvasmányok, moralizáló irányzat, világi dallamok előtérbelépése talán ezt az összefüggést igazolják. Tény, hogy a XVII. század kezdetén divatjuk hirtelen megcsappan, s legalább is az irodalmi élet (a «nyomtatott irodalom») felszínéről eltűnnek; ezt különben legjobban a kiadások statisztikája² bizonyítja: 1574-ben például, egyetlen évben, 13 históriás kiadvány látott napvilágot, köztük a Heltai-Cancionale, mely egymaga 16 históriás éneket tartalmaz — 1606-tól 1618-ig, tehát 12 év alatt egyetlen verses kiadvány jelent meg, Petki *Virtus és Voluptása*, s lényegében az sem históriás mű. Az ellenreformáció, általában a vallásos motívumok előtérbe kerülése, a teljes szellemi láthatár elkomorulása a XVII. század kezdetén nyilván nagy mértékben hozzájárult a históriás *szövegek* lassúbbgyorsabb térvészteséhez, háttérbeszorulásához, s a XVII—XVIII. század históriás énektermése már csak nagyritkán haladja meg a népies ponyva színvonalát (Lupuj vajdáról szóló énekek 1654 körül, Kódi Farkas János: *Kádár István éneke* 1657. stb.). A históriás énekirodalom zenéje, mint láthatjuk, nem osztozik ebben a sorsban; a válságos percben megoldja a régi szövegekhez fűző kötelékeit s megkezdí évszázados vándorútját a nemzet zenei vérkeringésében, egyházi népének, világi ponyva, népies búcsúztató, diákrigmus és népdal állomásain keresztül.

Az imént felvetettük a kérdést: hogyan éltek ezek a históriás dallamok a reális előadásban? Legalább egy részükről fel kell tennünk, hogy hangszeres kísérettel került előadásra; de ép ez az előadásmód az, melynek részleteiről máig jóformán semmit sem tudunk s melynek rekonstrukciójában szinte kizárólag sejtésekre és feltevésekre kell támaszkodnunk. Erdélyi Pál azt a nézetet vallja, hogy a hangszeren «valószínűleg inkább akkordokat játszottak... az énekszóhoz, mint magát a melódiát».³ Ezt a nézetet nem fogadhatjuk el általános érvényűnek; hiszen ott áll vele szemben a mai «közresírató» énekes-koldusok, szerb guzlárok, osztják-vogul dombra-játszók, litván hárfá-

¹ Erdélyi Pál: *A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek*. Magyar Könyvszemle 1887. 177—78.

² V. ö. u. o. 168—69.

³ I. h. 152.

sok,¹ török «ásik»-ok előadása, akiknél a hangszer vagy magát a melódiát játssza csekély eltéréssel, vagy itt-ott az intonációt támasztja alá. De állítsuk egymás mellé azt a néhány töredékes adatot, azt a pár, inkább találgatásokra készítő, mint útbaigazító szót, melyet maguk a korszak írott emlékei a hangszeres kíséret módjáról itt-ott elejtenek. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk avval, hogy maguk a zenei emlékek semmiféle hangszeres utalást nem tartalmaznak: pusztán a dallamot közlik, mindennemű előadási jelzés, kíséret vagy speciális utasítás nélkül; ezeket a dallamokat a legjobb esetben egyértelműleg tudjuk leolvasni, de az interpretáció módját sohasem ismerhetjük meg belőlük. Épe ezért fokozott mértékben rá vagyunk utalva minden, ha még oly homályos kitételre, melylyel a XV—XVI. század írói az énekmondás körülményeiről beszámolnak. Következzenek itt maguk az egykorú adatok.

1485. Galeotto Marzio írja Mátyás király asztali zeneszeiről: «Sunt enim ibi musici et citharaedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam *in lyra* decantant.» (Mert muzikusok és hegedősök vannak ott, akik a vitézek tetteit hazai nyelven asztal felett lantkisérettel énekelik.)

1488. Thuróczi János krónikája Kontról: «quem nostrum evum... resonanti lira canit.» (... kiről a mi korunk... lant zengése mellett énekel.)

1544—51. Sztárai Mihály Laskón maga éneklő és hegedűli zsolnárait. (Néphagyomány; l. RMKT. V. 299.)

1548. Tinódi a *Sokféle részögsben*: «Nem kell akkor hegedülni, lantot pöngetni, Szép dolgokat krónikákból nem kell zöngeni»... — U. o.: «Lantosok és hegedősök... csak borért is elzörgetnek néha szegényök.» — U. o.: «Szunnyad, véti ő nótáját, vonszja az fáját...»²

1553. Tinódi az *Erdélyi históriában*: «Sok hegedős vagyon itt Magyarországhban, Kármán Demeternél jobb nincs az rácz módban... Az ő hegedőjét főhajtván rángatja...»³

(Időpont?) Tolnai Bálinta *Historia de moribus in convivio*-ban: «Őja mindön ő magát amaz rut zajgástul, Melyet részeg embörök tesznek az jó bortul, Hol énököt sem lant szót nem hallhatsz az zajtúl...» U. o.: «Az hegedű, az lant szó szépön zöngedözzön, Az Isteni dicséret legjobban zenegjön... Sem hegedű, sem lant szó de ott ne ordítson.»⁴

¹ V. ö. A. O. Väisänen: *Die Leier der Ob-ugrischen Völker*, Eurasia Septentrionalis Antiqua VI. 1931. 18. H. J. Moser: *Die Epochen der Musikgeschichte* (1930) 8. l.

² RMKT. III. 266. és 268. — Az «elzörgetést» illetőleg v. ö. Zrinyi Péter levelét 1633-ból: «még ma egy davorit elzörgetek a Homonnai uram tamburásával» Takáts S.: *A magyar mult tarlójáról* (1926.) 90. l.

³ RMKT. III. 43.

⁴ IK. 1914. 87. és 90. (A helyesírást megváltoztattuk.)

Szendrei névtelen énekmondó 1562 előtt: «Az ineket zengettem, az nótáját pengettem» stb.¹

1561. Kassai Lantos (v. Hegedűs) Sebestyén Gálszécsen, Bertalan diák házában Szent Gergely pápa napján «eleg eneket mondot es hegedült es.»²

1568. Lízti János püspök: «Haec omnia nostri transilvani fidicines in tabernis longe aliter decantant». (Mindezt [Bonfini kenyérmezei ütközet-leírására céloz] a mi erdélyi hegedőseink a korcsmákon egészen másképpen éneklik.)

1570. Ilosvai a *Ptolomeus*-ban: «Ne kerüld el az hegedőst most azzal (t. i. borral), Hadd üsse el az rozsdát az torkáról» — U. o.: «Az kik históriákról tudnak szólni, Nagy dolgokról meg tudnak emlékezni, Annak szavát ott is meg kell hallgatni, Néha lantnak, hegedőnek zengeni!»³

1596. Zrinyi György írja Batthyány Boldizsárnak a pécsi bég két foglyul ejtett cigányhegedőséről: «Az egyiknek olyan hegedője vagyon, hogy bizony sem én, sem kegyelmed olyant nem láttunk, kinek csak két húrja vagyon, de az formája csoda, mely szép. A másiknak pedig cimbáliomja vagyon, olyan szabású, mint azkivel az deákok a misét éneklik, de nem fával veri, hanem mint az hárfát, csak az ujjáival kapdozza. A mikor összeere-ztik (a két cigányt) s vonni kezdi, csoda, mely szép gyönyörűség hallgatni... Amellé járól mindakettőnek szép, hangos szavú éneklések.»⁴ — Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy cigányhegedősök játékaról már 1543-ból van hasonló adatunk, amikor ugyanis Izabella királyné előtt énekelnek és hozzá faverővel verik hangszerüket (a cimbalmot?).⁵

1600 körül Istvánffy Miklós feljegyzése a Zách-mondáról: «Fama fert et a cytharaedis *ad lyram* canitur...» stb. (Hire járt és hegedősök lantkisérettel éneklik...)

Végül álljon itt a Szigeti Veszedelem (1645., megj. 1651.) III. énekéből a török ifjú jelenetének az a sora, mellyel Zrinyi az ének megkezdését rajzolja (31. strófa): «Igy kobza szavával nyitá hangos torkát.»

Tehát végeredményben csupa határozatlan utalás, csupa ködös adat. Az egész kép, úgy látszik, Réthei Prikkel Marián megállapításait⁶ igazolja, aki szerint hegedős és lantos közt semmiféle számbavehető különbség nincs. annál kevésbbé, mert a

¹ Magyar Nyelv 1914. 455. (Ödöngő Ábel [= Takáts Sándor]: *A körmendi levéltárból*), Takáts S.: *Régi idők, régi emberek* (1922) 67—68.

² Figyelő 1886. 330. (Kemény Lajos közl.) V. ö. Valkai János papjában (1573): «... ének szóval kuldullyon ... hegedülve kéregessen» stb.

³ RMKT. IV. 232 és 237.

⁴ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. I. (1915) 429—30. l. (*A török-magyar énekesek és muzsikások*.)

⁵ U. o. 422.

⁶ *A régi magyar énekmondók*. EPhK. 1917. 201. és köv., 277. és k. l.

hegedűt és lantot a XVI. század magyar nyelvhasználata sokszor szinonimaként, sokszor párhuzamosan, de mindenképen állandó konfuzióban használja (Melius pld. egyszer a *hegedű* pengetéséről beszél!) s hegedűs, lantos helyett célszerűbb volna énekmondókról beszélni, kik éneküket időnkint hegedűvel vagy lanttal kísérik... Mégis, mintha e fogyatékos adatsor némi halvány világosságot árasztana. Mindenekelőtt az a benyomásunk, hogy a felsorolt említések három kategóriára oszlanak: egyik általánosságban arról szól, hogy a muzsikus énekel és valamely hangszeren játszik, akár általánosságban instrumentális kíséretet sejtet (Galeotto: in lyra decantant, Thuróczi: resonanti lira canit, Liszti: fidi-cines decantant, Ilosvai: hegedős... torkáról, Zrinyi György: *amellé járul*... éneklések, Istvánffy: ad lyram canitur, Zrinyi Miklós: kobza szavával nyitá... torkát), akár párhuzamosan említi az éneket és hangszeres játékot (Tinódi: *Sokféle részögös*, Tolnai: *De moribus in convivio*, Kassai Sebestyén, Ilosvai: annak szavát... meghallgatni,... lantnak; hegedőnek zengeni); a másik kategória határozottan *vonóshangszerre* utal (Tinódi: *vonszja* az fáját, az ő hegedőjét főhajtván *rángatja*); végül a harmadik némi halvány nyomát sejteti a *pengető-hangszer* játékanak, a lantmuzsikának (Szendrei énekmondó: az éneket zengettem, az nótáját *pengettem*), mely azonban itt is énekekkel kapcsolatos.

Mi derül ki mindebből? Elsősorban az, hogy a korszak magyar zenei köztudata a vonós- és pengető-hangszer zenéjét egyaránt ismerte (a lantról egykorú ábrázolásaink is fennmaradtak, a hegedűt csak az 1683-iki «Ungarische Wahrheitsgeige» leírásából ismerjük), úgy látszik, mindkettőt főként ének kísérete gyanánt, tehát semmiesetre sem az egykorú nyugati lantzenével összemérhető formában. A nyugati lant-muzsikája ugyanis e korban már mindenekfelett önálló hangszeres irodalom; Magyarország ilyen önálló hangszeres muzsikáról ekkor még nyilván nem lehet szó s nem véletlen, hogy a XVI. század magyar hangszeres muzsikálásának halvány reflexeit nem itthon, hanem a külföldi táncmuzsika «Ungarescá»-iban kell nyomoznunk.¹ De van ebben az eredményben pozitívum is; mindenekfelett az, hogy a húros hangszer egyáltalán szóhoz jutott magyar ének kíséretében. Akár akkordokat vagy dallamot pengetett a lant, akár unisono-kisérettel asszisztált a hegedű: tény, hogy a tisztán egyszólamú, homofón-monodikus magyar zene-kultúrába e hangszerekkel bevonult a kíséret, a hangszeres kiegészítés és alátámasztás principiuma. És ez magában véve korszakos fordulat a magyar zenei gyakorlat történetében. A régi magyar népi zene ugyanis — nem nézve egy pár elenyésző csekély s többnyire másként értelmezendő bizonyosságot — nem ismeri a *kíséret* gyakorlatát; a többszólamú darabok itt

¹ L. Gombosi Ottó cikkét, Zenei Lexikon II. 635—37.

a hangszer természetéből, technikájából magyarázhatók, s a kíséret-követelte egységes, határozott koncepciónak teljesen híjával vannak. A XVI. század magyar hangszereskíséretű monódiája — nyugati impulzusok nyomán-e? nem tudjuk — ezen a téren is *műzenei törekvések* első határozott előtérbelépését jelenti.

3.

De hogy egy lényegében népi gondolatvilágon belül ilyen újszerű műzenei törekvések érvényesülhessenek, hogy az ilyen új műveltség valóban győzelmesen kibontakozhassék, ahhoz széleskörű visszhangjának, hódító táborának kell lennie, — mozgalomnak kell megszületnie, mely az új elveket hordozza, kifejti, valóságra váltja, elterjeszti, mely oly mélyen gyökeret tud verni az őt tápláló nemzeti-népi műveltség talajában, hogy ez az őstalaj előbb-utóbb a saját megújódását és kivirágzását ismeri fel benne. A nagy átalakulás alapjait a magyar zeneműveltség kétségkívül akkor vetette meg, mikor rezidenciákon, várakban, városokban legelőször bukkannak fel kobzosok (oklevélben az első: 1326), hegedősök (1358 óta), lantosok (1427 óta). Ezek a dátumok kivétel nélkül a vegyesházi királyok korára, a XIV. és XV. századra esnek; könnyű elképzelnünk, hogy a nyugati származású vagy legalább is nyugati műveltségű renaissance-dinasztiák valóban európaibb levegőjű udvari életet hoztak magukkal, s ennek az udvari életnek apparátusához kétségtelenül szorosan hozzátartozott a hangszeres muzsika. A régi magyar hangszertörténeti adatok jóformán kizárólag fúvósokra vonatkoznak; húros hangszerekről itt az Anjou- és Luxemburgi-udvarban hallunk először; s ha fel is tesszük, hogy egyes régi húros hangszereket még ázsiai őshazájából hozhatott magával a magyarság, kétségtelen, hogy ezeknek a hajlékonyabb, színe-sebb, líraibb instrumentumoknak tudatosabb kultusza az átalakulás, a belső válságok e nagy évszázadaiban kezdődik. S ezt a fejlődést mintha betetőzné az a ragyogó nyugateurópai zenésztársaság, mely Mátyás és Beatrix udvarában felcsillan; mert ezek a lant-, cisztra-, viola- és gitárművészek, ezek a Bonnusok, Messer Pietrók és Sandrachinók¹ már mint megcsodált külföldi virtuózok, mint muzsikushivatásuk szuverén művész-fejedelmei jönnek magyar földre, hogy itt képességüket a művészetkedvelő uralkodópár s a humanista műveltségű udvar előtt megragyogtassák. Nem tudjuk, hatottak-e szélesebb körökre? Talán nem; de jelentőségük a magyar zeneműveltség szempontjából már akkor is rendkívüli, ha csak felhívták az udvarban megforduló magyar nemes urak figyelmét arra, hogy az ilyen

¹ L. Csánki Dezső: *Mátyás udvara* (1884) 76—77. Gombosi Ottó: *Zenei élet Mátyás király udvarában*, Muzsika 1929. 4. sz. 28—29. l.

lantjáték, hegedű-virtuozitás, viola- és gitármuzsika: külön művészet, mely egyúttal hozzátartozik az élet fényűzéseéhez, kényelméhez, luxus-igényeihez, mely az életet éppen azzal teszi szebbé, hogy önmagáért van és virágzik, mint valami pompás délszaki palánta. Mikor a magyar főurak, mint például Báthori Miklós váci püspök,¹ megkísérlik saját otthonukba átültetni ezt a ritka virágot: még valóban csak humanista fényűzés az ilyen házi muzsika, vagy alig több annál. De azután elkövetkezik a korszak, mikor a lantos és hegedős jóformán egyedüli életbentartói mindennek, ami a multra emlékeztet és a jövőre bátorságot ad; amikor hirmondók, tanítók, prédikátorok, költők, bohócok, próféták egyszemélyben, amikor reájuk hárul a szétmarcangolt nemzet-test lelki épségben tartásának roppant feladata. Hegedős és lantos éneke a XVI. században nem luxus többé, hanem elemi életszükséglet mindenütt, ahol magyarok laknak. Zenéjük kétségkívül csak most, csak itt kapcsolódhatik bele a nemzet igazi vérkeringésébe, legmélyebb problémáiba — csak itt válhatik a közösség lelkének igazi megszólaltatójává. És valóban: ettől kezdve mintegy varázsütésre előteremnek a föld alól s ott vannak mindenütt, ahol a nemzet nagy kérdései dűlőre jutnak; száz esztendeig övék a privilégium, hogy a magyar tömegek szellemi vezetői legyenek.

A mellett persze tovább is megmarad az udvari muzsikálás mulattató szerepe; nagyúri multság most sem lehet el zene nélkül, csak ez az úri zeneműveltség most nyilvánvalóan kifinomultabb humanista köntöst ölt magára: a magyar renaissance udvari társas-élete nem múlhatott el felette nyomtalanul. János Zsigmond erdélyi fejedelem jóhírű dilettáns lantos, Báthory Zsigmond maga is komponál s Pietro Busto szerint mindenfajta hangszeren játszik, Báthory Endre bíboros a virginálhoz ért, s Zrinyi Miklósnak nagyszombati tanulóéveiben (1633) kedves hangszere a koboz;² Nádasdy Ferenc legelső gyermekkori emlékei között ott szerepel a sárvári rezidencia lant-muzsikája,³ Batthyány Boldizsár és úrfi-társai Fekete Andrástól tanulnak lant-játékot Padovában (1560),⁴ hegedősök szerződtetése miatt számtalan háborúság folyik főúri családok között, s Batthyány Ádám megütkezve jegyzi fel 1628-ban udvari hegedőséről, hogy magyar létére magyar hegedőhöz nem ért, hanem csak német (és úgy látszik, olasz) hegedőn tud játszani.⁵

¹ Galeotto, 31. cap.

² V. ö. Gárdonyi Albert: *A Báthoryak és a zeneművészet*, Muzsika, 1929. 6—7. sz.: 33—36. l., ill. Takáts Sándor: *A magyar múlt tarlójáról* (1926) 91. l.

³ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból* I. (1915) 427 l.; u. a.: *Emlékezzünk eleinkről* (1929) 45. l.

⁴ U. a.: *Rajzok a török világból* I. (1915) 427. l.

⁵ U. a.: *A régi Magyarország jókedve* (1921) 152. l.

Ha a töröktől megszállott területen még a XVII. század derekán mindennapos jelenség a lant- és hárfajáték kultusza,¹ nagyobb magyar rezidenciákon viszont nem múlik el lakoma, összejövettel, mulatság Lantos Istvánok, Kelemenek, Benedekek, Jánosok, Balázsozok, Máték² és Lukácsok.³ Hegedüs Mátyások, Máték és Ferencek⁴ nélkül; ha Nádasdy Tamásnak híres cigányhegedőse (1532), Horváth Bertalannak jó lantosa és hegedőse van (1544), Horváth Markó tárogatósíposa viszont «az tömlő síphoz is tud» (1572),⁵ Nádasdy Kristóf hegedőse (1557) vagy Cimbalmos Imre diák (Emericus literatus Cymbalista, 1564) is bárkivel felveszik a versenyt, mások trombitásaikkal és síposaikkal büszkélkednek stb. S ezek a hegedősök, kiknek «mézzel folyó» ajkaira még Ragyóczi Péter kanonoknak is van panaszkodnivalója (1651), akik Monoszlai András szerint «a szomorú embereket az korcsomán alakozván vigasztalják»,⁶ épúgy akárhány vár-őrség legénysége között is otthon vannak. (Csepreg [1539], Perényi-uradalmak [1567], Szabolcs [1570], Léva [1589] regestrumai;⁷ még az 1649.-iki munkácsi urbarium megemlíti a váruradalmi hivatalnokok között egy Hegedüs György «hedegus»-t, aki «adót soha nem fizetett.»)⁸ Érthető tehát, ha Bornemisza Péter *Elektrájának* (1558) Aegistusa mindenekelőtt rájuk gondol, ha társaságról van szó: «elfo gondomis az hofi lantos, hegedus, sipos, dobos, trombitas zantalan legien, mindenek vigagianak, ifiak öruengienek»...⁹

De honnan is kerül ennyi hangszer? Hogy a főúri székhelyek — Sárvártól Szinyérvárig¹⁰ és a Révay-rezidenciáig¹¹ — honnan szerzik be szükségleteiket, azt gyaníthatjuk; Nádasdy Tamás Bécsből küld lantot és lanthúrt feleségének haza Sárvárra (1558);¹² és familiarisának, Zoltán Imrének 1547 júniusában írja Turkovith: «chyak az lantherthys... kerlek ywy (=jöjj) Posonyra»;¹³ ugyanígy külföldről vagy a felvidékről

¹ U. a: *A török hódoltság korából* (Rajzok a török világból IV.) 1927. 498. l.

² Szamota-Zolnai: *Magyar Oklevélszótár* (1906.) 573. l.; Takáts S.: *Rajzok* I. 424.

³ Grün Albert: *Egy XVI. századi néplantosról* Ethnogr. 1903. 268. l. 1564.-iki adat.

⁴ Szamota-Zolnai i. m. 363., Takáts S.: *Rajzok a török világból* I. 426.

⁵ Szamota-Zolnai i. m. 963. Takáts S. i. m. 427.

⁶ *Apologia*. 1588. 498.

⁷ Takáts i. m. 424.

⁸ Sas Andor: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376–1850*, Munkács (1927) 114. l.

⁹ *Actus I. Scena* 1.

¹⁰ Tört. Tár 1878. 664–65. Magyar Nyelv 1929. 151.

¹¹ Századok 1874. 80.

¹² Károlyi Árpád és Szalay József: *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése* (1882.) 30. l.

¹³ Szalay Ágoston: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból* (Magyar Leveles Tár I. 1861.) 45. l.

kerülhetnek a főúri virginálok és «lengyel hegedűk» is.¹ Hanem hogy azok a székely kobzosok, akik barcasági szász falvakban muzsikálnak (1550),² azok a virginás katonák, akik időnként felbukkannak a felvidéki várakban,³ a nyírségi bordósíposok, akiket Mélius említ (1565), és az erdélyi korcsma-hegedűsök, akikről Liszti püspök beszél (1568), honnan szerzik hangszereiket s hol tanulják az instrumentális játék széles tömegekre ható készségét: épolyan rejtély, mint maga a népi zeneműveltségnek évszázadokon át szakadatlanul termő, minden gyökerében és változásában titokzatosan bonyolult őserdeje. Nyilvánvaló különben, hogy a várak és rezidenciák zenei életével párhuzamosan itt a lakosság legmélyebb népi rétegeiben is elhatározó változás megy végbe. Valószínű, hogy a citra s a XVI—XVII. század nyugati koldushangszere, a vielle, azaz forgólant, vagy népies nevén tekerő, ekkor kerül a népi hangszerek arzenáljába, az ősi síp és duda mellé; az pedig kétségtelen, hogy a régi magyar népdal birodalma ebben a korban (XVI—XVII. század) gazdagodik a legjelentősebb lírai és epikai műdal-elemekkel, a nemesi és «polgári» irodalom kezdeményezéseivel. Ennek a népi műveltségnek kapui e szerint még nyitva állanak — épúgy, ahogyan bizonyos rétegei még a XIX. században is nyitva állottak — az új eredmények számára és szomjasan fogadják magukba a rajtuk kívül s hozzájuk mégis oly közel álló, fiatal magyar irodalmi világ minden tavaszi üzenetét. S hogy ez a befogadás egyúttal megmentés és megörökítés is: azt talán maga az a fiatalos erővel kiviruló műveltség is érzi, mely most oly magabizón, az egyéniség első, lázas magáraeszmélésével lép ki a világba — magyar irodalomnak.

SZABOLCSI BENCE.

¹ Századok 1874. 81.

² L. Székely oklevéltár III. 300. Szekfű, Magyar tört. IV (1929) 296. l.

³ Deák Farkas: *Forgách Zsuzsánna* (1885) 12—13. l.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS PERCZEL ETELKA.¹

(Első közlemény.)

I.

Vörösmarty élettörténetének egyik legfontosabb szakasza az a kilenc esztendő — 1817 nov. elejétől 1826 augusztusáig — melyet az ifjú költő, mint nevelő egy évi megszakítással — 1822 nov.—1823 nov. — bonyhádi Perczel Sándor tolnamegyei nagybirtokos és táblabíró három kisebb fia: Sándor (8 éves) Mór (6 éves) és Miklós (5 éves) mellett eltöltött.

Miképen került a Perczel-házhoz, eddig nyílt kérdése az irodalomtörténetnek. Maga a család az isteni Gondviselés különös intézkedésének tudja be — egyébként azonban még a család körében is többféleképen beszéltek el. Gyermekkori emlékei alapján mint szemtanú Perczel Mór honvédtábornok következőképpen mondja el.² A Perczel-fiúk a nagy szünetet rendesen Bonyhádon vagy Börzsönyben töltötték, november elején azonban atyjuk mindig Pestre utazott velük. Perczel Sándornak Pesten is szép s tágas lakása volt³, s az év nagy részét családjával együtt ott töltötte. Az 1817. év novemberének elején is a szokott úton (Kölesd—Simontornya—Kálozd—Seregélyes—Nyék—Martonvásár) két négylovas hintón s egy poggyász-szekéren Pestre igyekeztek, midőn Nyéken túl a martonvásári országúton egy boroshordót szállító törött szekérrel találkoztak. A törött szekéren Vörösmarty Mihály akart bort vinni nagybátyjának, Vörösmarty Ferenc ügyvédnek Pestre, a Szarka-utcába. A tekintetes úr mellett ülő fia, Pista, vette észre az esetet. A heves és büszke, de a mellett jószívű földesúr megállíttatta hintáját, s *viribus unitis* kijavították a szekeret. Jóságát egy 15—16 éves ifjú oly keresetlen egyszerűséggel

¹ Az adatok összegyűjtésének munkájában támogatott dr. Jozgits János prelátus nyug. bonyhádi plébános, és dr. Perczel Béla felsőházi tag. Fogadják e helyen köszönetemet. A dolgozat készítése közben sok becses tanácsal útbaigazítással dr. Tolnai Vilmos egyetemi professzor látott el. Hogy a dolgozat ennyire jutott, azért elsősorban neki tartozom hálával.

² Pápai Lapok, 1885. 30. sz.

³ A fővárosi lakás címét, sajnos, nem jegyzi fel az író.

köszönte meg, hogy a hatalmas úrnak tüstént megtetszett. Pista fia jelentéséből, ki a munka közben mindent elkerdezett az ifjútól, megtudta, hogy Vörösmarty Mihály a neve, Pestre készül nagybátyjához, aki instruktorságot akar neki szerezni. Perczel megkérdezte a nyílt tekintetű ifjútól, nem volna-e kedve az ő házához jönni fiai mellé magántanítóul. Az ifjú nem csekély meghatottsággal megköszönte s elfogadta az állást. Pár nap múlva meg is jelent, Perczel pedig nem eresztette el, hanem ott marasztotta s bevezette új tisztségébe.

Perczel Mór annyit foglalkozik emlékirataiban Vörösmarty személyével, hogy fenti elbeszélését hitelesnek kellene tekintenünk — de vannak más, némileg eltérő nyilatkozatok is. A találkozás részleteit másképen tudja Várady Antal, ki a Fővárosi Lapok 1873. évfolyamában mondja el az esetet. Szerinte Vörösmarty Mihály s öccse, János, egy hordó bort készítenek útra a kis préház előtt, midőn Perczel Sándor négylovas hintáján mellettük elhalad. (Itt csak egy hintó szerepel.) Pista ráismer Vörösmartyra, ülést ajánl neki, de Vörösmarty a hordó nélkül nem mehet. Az apa azonban megtudja fiától, hogy Vörösmarty eminens tanuló, leszállítja fiát a hintóról s megkérdezteti Vörösmartytól, nem lenne-e nevelő az ő házánál. Vörösmarty nem sokat gondolkodik, elbúcsúzik öccsétől s átül a hintóra. A jó anyának csak annyit üzen: adja el a bort s vegyen az árán tűzifát. Ezt a történetet átvette az Ungarischer Lloyd 1873. évi 284. száma a tárcarovatba. E tárcának egy példányán, melyet dr. Perczel Béla v. főszolgabíró felsőházi tag öriz, szép nagy betűkkel a következő megjegyzés áll: «Tiszta igazság. Pécs december 14-kén 1873. Öregebb Bonyhád Perczel István».¹ Perczel István maga is tanúja volt az esetnek, csak nem egészen úgy emlékszik rá, mint Perczel Mór, ki még Vörösmarty öltözetére is emlékszik. Perczel Mór javára billenne a mérleg, ha abban a mozzanatban tévedne Várady, hogy Pista ráismert Vörösmartyra. Ebben azonban igazsága lehet, mert Perczel István ismerhette Vörösmartyt. Az 1816—17. tanévben mindketten a pesti kegyesrendi gimnázium növendékei voltak.² Ezeket figyelembe véve az sem lehetetlen, hogy Perczel Sándor már Pista fia révén tudhatott Vörösmartyról, hisz Vörösmarty Pesten már tanítással is foglalkozott.³

Az apátlan árvának valóban nem lehetett nagy választása. Vörösmarty örült, hogy elhelyezkedhetett, s iparkodott a beléje helyezett bizalomnak minél jobban megfelelni. Az első hónapok meg is próbálták az e téren majdnem kezdő ifjút. Magának is tanulnia kellett, azonkívül környezetéhez, tanítványaihoz,

¹ A Perczel-család könyvtárában Bonyhádon.

² Németh Jenő piarista házfőnök úr szíves közlése.

³ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza* (1890⁹) 24. l.

egészen új élethez kellett szoknia. Perczel Sándor jószívű, de katonás természetű férfiú volt; házában nagy rendet tartott s gyermekeitől is rendet követelt. Az ifjú nevelőnek, hogy munkáját becsülettel el tudja végezni, hogy se tanítványait, se tanulmányait ne hanyagolja el, nagy türelemre és kitartásra volt szüksége, de szelid lelke és nagy akaratereje legyőzte az akadályokat. Nemsokára a család becsülését is sikerült megnyernie. Perczel Móríc 57 éves korában tesz vallomást arról, hogy Vörösmarty sohasem hanyagolta el őket, mindig pontosan teljesítette nevelői kötelességét,¹ Perczel Miklós pedig 1900. nov. 22-én Bajáról kelt levelében rója le örök hálája adóját.²

Három esztendőtt Pesten töltött tanítványaival, akkor leköltözött velük a tolnamegyei Börzsönybe, hol Perczel Sándornak kastélya s nagy birtoka volt. Itt, a sokat emlegetett Völgységben, élte le Vörösmarty életének két nagyon emlékezetes esztendejét.³ Ez az a vidék, amelyet a *Széplak* bevezetésében oly gyönyörűen megénekel. Az új vidék más volt, mint szülőföldje: a fejérmegyei síkság helyett a dombos, hullámos vidék, borág-koszorúta halmaival, akkor még százados erdőségeivel. A dombok között széles, hosszú völgy nyúlik el; az, amelyet minden nap láthatott, ha Börzsönyből a félórányira fekvő Bonyhád plébánosához s káplánjához ellátogatott. Börzsönyben olvasni való is volt, bár a könyvtár mai állományának áttekintése azt a meggyőződést érlelte meg bennünk, hogy Perczel Sándor könyvtára az ő szükségletét nem elégítette ki. Pedig Perczel Sándor szerette a könyveket. Katonai könyvein kívül gazdasági, természettudományi, jogi, földrajzi, történelmi s szépirodalmi tárgyú könyvei a tudományok s irodalom iránt érdeklődő férfiúra vallanak, de magyar irodalmi termék kevés volt könyvtárában, s a történelmi könyvek is inkább egyetemes, mint magyar történeti tárgyúak voltak. Magyar könyvei között ott találhatjuk Baróti Szabó Dávid *Aeneis*-fordítását (1811), Péczeli József meséit (1788) és Dugonits András *Etelkájának* második kiadását (1791). Első leányát ő is Adelais, magyarul Etelka névre kereszteltette. Udvarházát nemcsak a közélet legkiválóbb egyházi és világi méltóságai látogatták, hanem egy Ferdinand herceg is felkereste. Egyike volt a leggazdagabb nemes embereinknek, mert, ami abban az időben, a *Hitel* megjelenése előtt, nem mindennapi eset, tetemes tőkével rendelke-

¹ Vas. Ujs. 1868. 3. l.

² Bajai Közlöny, 1900. nov. 25.

³ Tolnamegye déli része már a XVIII. században *Völgyégi járás* nevet viselt. Bél Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum* IV. kiadásában (1792.) a 170. és 171. lapon azt olvassuk: «§ IX. Comitatus Tolnensis»... 4.) «Tres continet processus, quorum haec est denominatio...» «c) Infimus, seu *Völgyégiensis*, ex regione describitur, quae est Kapos, et Sárvíz amnis inclusa.»

zett.¹ Nemes gondolkodásának, jó szívének s magyaros vendégszeretetének nem egy bizonyosságát őrzi a család levéltára.

Neje, Kajdachy Erzsébet, Kajdachy Ferenc helyettes alispán és Csefalvay Judith leánya, a hálás gyermek emlékezése szerint a legjelesebb nagyasszonyok egyike volt, ki az idővel nagyra növekedett családban 1836. febr. 9-én, 54-ik évében bekövetkezett haláláig szinte áhitatos tiszteletben részesült. Halálának hírért Somssich Pongrác révén a nádor-főherceg is «különös rész vétellel» és sajnálkodással vette tudomásul.² A kiváló úrasszony nagyrabecsülését Vörösmarty is iparkodott kiérdemelni. Bizonyára ez a törekvés indította arra, hogy midőn 1824. december 14-én Perczel László, életének ötödik évében szüleinek nagy fájdalmára az angyalok sorába költözött, megírja az *Egy kis gyermek halálára* című elégiáját. (Nyomtatásban: 1826. az *Aurorában*). Az érzelem őszintesége, a kifejezés költőisége, az új hang általánosan ismertté tette a költeményt, mely nemcsak Vörösmarty költői tehetségének, hanem a Perczel-család iránt érzett tiszteletének is beszédes bizonyága.

1822 novemberében Vörösmarty elhagyta Börzsönyt, mert időközben magánúton elvégezte a jogi tanulmányokat, s Görbőre ment joggyakorlatra Csefalvay Ferenc alispán mellé. Perczel Sándor nem vette rossz néven a költőnek ezt a lépését, sőt maga ajánlotta Csefalvaynak. Hiszen komák és sógorok voltak. Maga Vörösmarty pedig barátságban volt Csefalvaynak Sándor nevű fiával is, amint az *Egy cífrán készült meleg hűselőre* című költeménye és Sándornak erre vonatkozó levele mutatja.³ Görbőn érték Vörösmartyt azok a zajos küzdelmek, melyek az 1825. évi országgyűlést megelőzték; itt ismerkedett meg a politikai élet erősebb hullámverésével, ami a *Zalán futásának* keletkezésében is szerepet játszott. Itt fogott hozzá nagy eposzához, mely nevét egy csapásra a legelső magyar költők közé emelte.

1823. szept. 18-ig volt Görbőn, ezután visszatért elhagyott nevelői állásába s ez időtől kezdve még három évet a Perczel-családnál töltött, de már legnagyobb részt Pesten.

Börzsönyi tartózkodása érzelmi világának fejlődése szempontjából elhatározó jelentőségű volt. A költőt nemcsak Perczel Sándor családja, hanem a Bonyhádon lakó rokon családok is becsülték. Ismerték tisztá, nemes lelkületét; tudták, hogy magányos óráiban költészettel is foglalkozik, s a család nőtagjai nagyra becsülték a költői tehetséget. Ezek közül Rexa Dezsőné⁴

¹ Vas. Ujs. 1868. 3. l.

² A családi levéltárban. A levél kelte 1836. febr. 25.

³ *Vörösmarty-émlékkönyv* (1900) 171. l.

⁴ L. Rexa Dezsőnének, Perczel Berta keresztleányának cikkét: *Családunk Kapsoskönyve* (1912).

fel is említi Perczel Bertát, Perczel Gábor leányát, kivel Vörösmarty — a leány emlékezete szerint — atyja kastélyában (ma a Transdanubia igazgatói lakása) együtt olvasta a család «Kapszos könyv»-ét. Az emlékezés mindenestre téves, legjobb esetben valamilyen későbbi látogatásra vonatkozik, mert 1820-ban, mikor Vörösmarty Börzsönybe került, Berta még csak két éves volt. Eötvös Károly *Vörösmartyról* szóló megemlékezésében egy Perczel Krisztinát említ és úgy beszél róla, mintha a család őt tartaná Vörösmarty eszményképének. Nagy Iván adataiból azt következteti, hogy Perczel Sándor legidősebb leánya lehetett s születése évét 1800-ra teszi.¹ Ez irányban folytatott kutatásom annyit igazol, hogy a Perczel-család egyik ágában valóban élt ezidétt ilyen nevű leány, aki 1822. április 11-én Petrasovics András pesti ügyvéd nejévé lett.² Maga a Perczel-család azonban ma már nem tud Krisztináról.³

Perczel Sándor családjában tehát Krisztina nem található fel. Már pedig Vörösmarty életrajzának első, 1866-iki kiadásában maga Gyulai Pál is Perczel Sándor családjában keresi azt a nőalakot, ki Vörösmarty érzelmeit maga felé hajlította, s kit Vörösmarty elbeszélő költeményeiben a női tisztaság, kellem és báj mintaképül élénk állít, nevét azonban nem mondja meg. 1868-ban Perczel Mór emlékiratai⁴ tisztázzák a kérdést, s a testvér megállapítását Gyulai Pál is elfogadja Vörösmarty életrajzának későbbi kiadásáiban.⁵ Így kerül az irodalomtörténet érdeklődés-körébe Perczel Sándor második leánya: Perczel Etelka.

II.

Perczel Etelka nevét említve, megilletődés fog el bennünket. Olyan család sarjáról van szó, mely apai ágon valahol a bajor történet multjának a távolában,⁶ anyai ágon az Árpádok korában vész el. A két ág akkor ér össze, midőn Perczel

¹ Eötvös Károly: *Nagyokról és kicsinyekről*. 216. l.

² Copulationes 1822. ápr. 11. «Sp. D. Andreas Petrásovics Advocatus Pestiensis cum nobili Domicella Christina Perczell Bonyhadensi.» Ak. Bonyhád.

³ A család levéltárának egy 1836. nov. 30-án Szekszárdon kelt leveléből, valamint az utódok nélkül elhalt Perczel Zsigmond hagyatéki irataiból valószínű, hogy Krisztina Perczel János leánya volt, a már kihalt veszprémi Perczel-család ivadéka Eötvös Károly további feltevéseit az anyakönyvit adatok világosan megcáfolják. Ezek szerint Perczel Sándor 1801-ben nősült s első gyermeke fiú volt: István, ki 1802. aug. 18-án született. 1804. február 29-én született ugyan egy Adelhaidis (Etelka) nevű leánya, de már 1805. október 9-én meghalt, s a ciki családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

⁴ Vas. Ujs. 1868. 3 l.

⁵ Kétértelműre ma már nincs a legkisebb ok sem, hiszen tudjuk, hogy maga Vörösmarty *E...* jelzéssel beszél imádottjáról. (*Eml.* 219. l.) *Szerk.*

⁶ A család eredetére müncheni levéltárak deríthetnének pontosabb világot. (A család szíves közlése.)

József, (1699—1768) Tolna vármegye későbbi alispánja, 1727. jún. 8-án Sziget-Gyarmaton házasságra lép gyulai Gaál Katalinnal¹ s megalapítja a bonyhádi ágat, melyből Perczel Gábor főszolgabíró keresztlül Perczel Sándornak 20 tagú (15 nagy kort ért) családja kisarjad. Ebben a nagy családban a második leány, Adelais Carolina Ludovica Rosa Camilla 1807 nov. 2-án a borsónyi kastélyban születik.² Ha különleges adatunk

1807. Mense Novembri.

Dies	Baptisans	Baptisatus	Parentes	Levantes	Locus
2	Conradus Kolb Parochus Loco	Adelais Carolina Ludovica Rosa* Camilla	S. D. Alexander Perczell de Bonyhád et Elisabetha nata Kaidacsi	S. D. Carolus Perczell et Antonia nata Zbisko	Börsön

* A Rosa név nem olvasható ki világosan.

nincs is rá, bizton feltehetjük, hogy a leggondosabb nevelésben részesült, hiszen Perczel Sándor 1828-ban a családi levéltárnak egy feljegyzése szerint 3000 forintot csak gyermekei nevelésére áldozott³. A sok fiú mellett — 8 éves koráig egyedüli leány — különleges tiszteletben részesül, «óva külön» nevelődik, «szeliden béke és nyugalom karján növekedve kifejezett gyermeki napjaiból; megszokva szeretni s szeretve lennie».⁴ A szülői ház derűs életében vidám gyermekjátékokban örömet vett részt, szelidsége, kedves mosolya s nemes bája mindenkit elragadott. Akkor ünnepelték születésének 10-ik évfordulóját, mikor a 17 éves Vörösmarty a családhoz került. Külsőjét, sajnos, csak leírásból állapíthatjuk meg. Édes atyjának és édes anyjának arcképe a bonyhádi kastély ebédlőjét díszíti, róla azonban írott kép nem maradt fenn. Vörösmarty leveleiből s költeményeiből mindazonáltal világosan megtudjuk, hogy kékszemű, sötét hajú s sudár termetű volt. Tizenhárom éves korától fogva úgyszólván a költő szeme láttára fejlődött viruló hajadonná. Az első benyomás a gondtalanul játszó gyermek alakjában érte az ifjút s eleinte talán a tudat alatt lappangott, jóllehet a leány bimbájában már gyönyörű virágot ígért, szelleme élénk volt, s jelentéktelen dolgokról is nagyon kedvesen tudott csevegni.⁵ A vele való többszöri találkozás azonban lassan új világot nyitott az ifjú előtt s az egész lelki életét

¹ Gyulai Gaál Katalinnak családfája II. Endréig vezet vissza. (A család szíves közlése.)

² Perczel Etelka születési anyakönyve a következő adatokat mutatja:

³ A családi levéltárnak egy feljegyzése.

⁴ Ó. M. IV. II. 432. l. A Gyulai Pál-féle 1880-as 8 kötetes kiadás szerint. Ezentúl csak kötetet és lapszámot idézünk.

⁵ Ó. M. IV. 37., 57. l.

átalakította. «Amint reszket a bokor, ha madárka száll reá», úgy megreszketett a költő lelke a leány látásakor. Az idő folyamán el-elmereng a költő, s borús gondolatok lopódnak lantjára. A német érzelmes költészet tanulmányozása, saját nehéz helyzete táplálja e hangulatot. A halál rokonának érzi magát. 1817 júliusában apja meghalt, áldott jó édes anyja nem tud gazdálkodni; mindig nagyobb és nagyobb gondokkal küzd. Ez a költőt is érinti. Már 1818-ban azt sejtí, hogy «Nem küzd sokáig bánatos életem», (VIII. 54) s a *Sonettben* (1820) megúnta immár éltét (VIII. 56). Ugyanekkor azonban már új érzelem is kezd fakadni a költő lelkében. A bürzsönyi tartózkodás első idejére mutat *Az ifjúság* című költeménye; ókori keretben allegorikus módon mutatja be új érzelmi világának első rebbenését.¹ Mutatkozik a «szív első határozatlan izgalma, a költő felhevült képzelődése, amely tárgyat keresett álmainak» (I. XVII. 1.). Remény s még inkább aggodalom nyilatkozik ez évek termékeiben. *A szerelmes* (1820), *A hamis alvó* (1822) derűs, ábrándos hangulatát borús hangulat váltja fel. *Az elmenőhöz* (1820) csak azért sóhajt, hogy ne felejtse el (VIII. 58.), *Az elhaló reményben* (1821) megkérdi: «Mi tett boldogtalanná»? (VIII. 66.) *A bús vándor* (1882) elhagyott, töretlen úton bolyong (VIII. 71), míg az elpártolt szerelem sirba nem viszi. Ez nem csupán modorosság: vagy Etelkája nem érti, vagy nem akarja érteni szívbéli kinjait,² vagy mint Rexa Dezsőné gondolja: «nem tud a szerelemtől, vagy ha tud is, nem szánja a költőt szenvedéseért.»³ Bizonytalansága ábrándokra ragadja Vörösmartyt; *A völgyi lako* nak vig befejezést készít, a kétség olykor a reménynek enged helyet. Az 1821 végéig írott költeményei ezt a bizonytalanságot mutatják, de több bennök a bánat, mint az öröm. A boldogság érzése nagyon rövid életű volt. 1821 végén már az álom, az ábrándvilág és a rideg való közt is kezd különbséget tenni. 1822-ben azt tapasztalja eszményképénél, hogy « . . . úgy, miként én, Nem tudsz érzeni.» (I. 11.)

Egy-két percre felvillan még a reménysugár (*Szerelmesek* VIII. 81.), kétes szép ábrándok töltik keblét (VIII. 82.), hiszen Lilla, Phyllis, Daphne, Ninon nem hasonlítható Etelkához (VIII. 83.), azonban szeme oly hideg, mint a magas ég csillagai. Biztató hangot nem hall tőle (VIII. 81.), végül már csak szájalomért könnyörög (VIII. 87.) s a bonyhádi erdőnek panasolja el bánatát, mert el is kell hagynia a kedvest (VIII. 88.), s vélt szerelme álomnak marad. A barátságos, egyszerű, enyelgő társalgás egy pillanatra bizonyára elfeledtette vele, hogy nem egymáshoz valók. Bár a korán érő leány viselkedése nem kel-

¹ Brisits Frigyes: *Vörösmarty kiadatlan költeményei.* 114. 1.

² EPhK. 1891: 264.

³ Irodalomtörténet, 1912: 386.

tett reményt lelkében, a rideg való felverte Vörösmarty lelke nyugalmát.¹ Az a bús sejtelem, melyet eddig említett költeményei az idegen hatás ellenére is elárulnak, lassankint arra bírja a költőt, hogy valakit beavasson titkába. Mert idő multán riadva kell tapasztalnia, hogy érzelme szenvedéllé érlelődött, de szerelmének tárgya sohasem lehet az övé: a mennyország előtte mindig zárva marad, oda ő soha be nem kerülhet. Az előkelő hölgyet áthidalhatatlan űr választja el a rendes állás nélküli nevelőtől.

Először az egykori iskolatárs előtt nyílik meg a fájó kebel. Klivényi Jakabhoz 1882-ben írt verses levelében érinti bánatát:

Itt mint élek most? oh tudják a kies erdők,
Tudja hegyed-völgyed, bürzsönyi pusztá vidék...
Gyakran nézegetek dombomról csendes örömmel
A suhanó erdő fái s homálya fölött...
Napjaim így múlnak s nyomorúlt, hogy múlnak, örülök;
Bár nincs mit várnom csalta reményem után.

(Klivényi barátomhoz. VIII. 79.)

Fájdalmát súlyosabbá teszi, hogy egy évig nem is fogja látni Etelkát, mert elérkezett a joggyakornokság ideje. Távoznia kell, Görbőre. Az 1822. március 15-én Paksra távozó Egyednek is panaszolja, hogy:

Búba merült lelkén fájdalom árja csapong.
Megnyílt keble, kívánságok fakadoztak érében,
S egy kép, fellegiből, érzeni földre voná.
S most távoznia kell. (Egyedhez. VIII. 97.)

Teslérhez írott költői levelében (1822) még világosabban megmondja, hogy érzi a keserű nap átkát, mert «Hamar lehevad a kis örömvirág», s «Olvashatod bágyadt szeméből Hasztalanul *epedő* szerelmét». (Teslér barátomhoz. VIII. 91.)

Ez az egyetlen jelző kulcsot ad Vörösmarty szerelmének megértéséhez. Horváth János² megmagyarázza, hogy az *epedés* magában foglalja a vágyódást s magában a teljesedés hiányát.

Az 1823-ik év kezdetén Görbőről már búsan nézi a felette elvonuló felleget

S a fuvalmat, mellyet éjszak
Zúgva délnek ereget.

Oh az égnek fellegével
A vad éjszak vad szelével,
Délre sóhajt a kebel —
S ott talán már a lány szíve
Mást vidámit, mást ölel. (I. 14.)

Egy festett nefelejts alá oda írja: «Boldogtalan vagyok én». (I. 15). Sőt azt sem titkolja már, hogy szép képzelete

¹ V. ö. Alszegehy Zsolt: *Magyar lírikusok*.

² Napkelet 1926. 1. sz.

megcsalta, ifjú eszében zavart okozott, földi létére, vakul, az az égi szellőt ölelte — az «fut s kikerül szemével». (I. 16).

Eszményképe valóban az 'ártatlanság' képe volt, már külseje «égi származást» jelentett s mondhatta magáról: «a Teremtő küldte engemet, E földre égi társaim közül.» (Brisits kiadása, 117.)

A csalódott költő egyidőre elhallgat bánatos érzelmeivel vig pajtások között feledni próbál, de a szomorú élmény annál költőibb formában jelentkezik.

A leány szép volt deli termet által,
Mindeneknél szebb ragyogó szemével.
Szűz mosolygását öröm és nemesség
Bája emelte....
Nem tanult szózat vala lágy beszéde,
Egyszerűn jött az repeső szívébe:
Titka sem volt még, csak enyelge a kis
Gondolatokkal.
Ekkor eljött a hevület korában
S könnyű szemmel rajt mulatott az ifjú
És örült a rá ragyogó szemeknek
Égi világán.
És magán járt a susogó ligetben,
Éneket dallott szíve kis tűzéből,
Boldogot, milyen maga volt s szerelmét
Zengte hegy és völgy.
A napok tűntek, tüze lángra gyúladt;
Belsejét gond és epedés szakasztá,
S ah kitől venné örömét, nyugalját —
Hülve van az már.

A költő korán «panaszokra cseréli» az öröm dalát:

Aludjatok szép álmaim: itt az éj,
Öröm rivaszló bánatom éjjele,
Itt a reménynek vég határa,
S a szívet elsanyaró valóság. (Brisitsnél, 113. l.)

A szelid lelkű, tiszta érzésű nevelő, ki eddig irodalmi tanulmányaiból ismerte a szív érzelmeit, s ki előtt most váratlanul testet öltött a lelkében élő eszménykép: szomorúan ébredt a prózai valóságra, s ez az első csalódás megrendítette egész valóját. Felkorbácsolta lelkét, s ha dalt énekelt, a dal fájdalmas volt. Mitévő legyen? Íme, a csábító sors oly alakot vezetett eléje, akiért nálánál nagyobbaknak is érdemes küzdeniük, azután fel kellett ébrednie, mert csak álmodott. Nem mer megnyitni, a szemekből pedig nem tud olvasni a leány. Az epedő lélek önmagába temeti bánatát — ilyen a 'bátortalan szerelem':

Búsan rejtí bánatos szívében
Lángszerelmét a hű csendes ifjú.

— — — — —
Hosszasan néz a lány ellenébe...
De nem érti esdeklő szemének
Hű beszédét a szabad szívű lány. (VIII. 117.)

A mély lemondás hangján kérdi önmagától: miért nem elégedett meg a Nappal, a Holddal, a csillagokkal, erdők virágjával, lombjával, patakjával és szellőjével?

Hajh! miért kellett szememnek a
Szép arcon vesznie,
Miért kellett asszonyképnek is
Szemembe tűnnie? (*Éjjel* VIII. 119.)

Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Etelka neve az eddig tárgyalt költeményekben nem szerepel. A *Búcsú* című költeményben (1823. VIII. 121.) szerepel először valódi nevén eszményképe. Itt már haldokló reményéről beszél, elfogadja sorsát s csak annyi kívánságot nyilvánít

Hogy kit oly heven szerettem,
Százszor boldog légy helyettem.
Boldogabb, mint én valék. (VIII. 122.)

Annyit már bizonyosan tud, hogy a másik fél nem vesz tudomást róla, érzelmeit nem viszonzozza. Eszményképe tehát nem csalta meg, mert nem is hitegette. A szerelem a költőben magában élt, őt magát emésztette, Etelka — legalább eddigi adataink nyomán, — nem adott okot arra, hogy Vörösmarty szeretve érezze magát, a költő érzelme egészen egyoldalú vonzalom volt.

HAJAS BÉLA.

ADATTÁR.

KOSSUTH LAJOS LEVELEI A BUDAPESTI ÉVLAPOK ÜGYÉBEN.

(Második, bef. közlemény.)

10.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. III. 18.).

Nagyságos kir. helytartósági Tanácsnok s országgyűlési követ úr!

Nincs vége hossza alkalmatlankodásomnak, de már még is csak kénytelen vagyok alázatosan jelenteni, hogy ha egyrészt minden reményemet meghaladta ő cs. kir. főhercegségének tervezett hirlapom ügyében tanúsított rendkívüli pártfogása; más részről ismét minden várakozásomon alúl van azon megfoghatlan késedelem, miszerint a Cancellariai Decretum Budára még mai napig sem érkezett meg. — Ámbár ismételt tudakozódásom szerint positive tudom, hogy Bécsben még Mart. 4.-kén expedíáltatott; ha csak Kiss Agens ur e részben mystificálva nincs. — Azt irá ugyan, 's Budán is úgy vélekednek közönségesen, hogy egy-két napi késedelem onnan eredhet, mivel-hogy a Cancellariai rendeletek most nem jönnek egyenesen Budára, hanem előbb Pozsonyba Nádor ő fenségéhez, 's általa csak Budára; de ma már 18-ik lévén, nem gondolhatom, hogy ezen körülmény 14-napi késedelmet kimagyarázhasson, kivált ha eszembe jutnak kegyed utóbbi becses levelének azon sorai, mi szerint ő cs. kir. főhgsége oda nyilatkozott, hogy dőljön balra, vagy dőljön jobbra, de a dolgot nem késleltetni, a kormány loyaltása kívánja.

Bátorkodom annakokáért kegyedet alázatosra kérni, méltóztassék confidentialiter Stoffer¹ cons. úrtól megtudni, megérkezett-e a Decretum Pozsonyba, 's ha igen, mi oknál fogva késik Budárai leküldése.

Budán egyébiránt a dolgok a Consiliarius urak közt igen jólállanak, Szobovics, Ambrus, Schedius, Andrássy cons.² urak várakozáson felül haladón kedvezően nyilatkoznak; a Censura collegiumnál ellenben rosúl áll a dolog, részint mindnyájan félnek a munkától, részint Kovács, a ki referálni fogja,

¹ Stoffer József tanácsos, a nádori iroda igazgatója.

² A helytartótanács tanácsosai: Szobovics János, Ambrus Mihály, Schedius Lajos és Andrássy József.

Landerer & Compnak szövetségese, ki nyíltan vallja, hogy ('s pedig utasításánál fogva) mindent elkövetend ellene.

Nagybecsű uri kedvezéseibe zárt, különös tisztelettel vagyok Nagyságodnak Pest. Mart. 18. 1844. alázatos szolgálója

Kossuth.

11.

Kossuth levele Procopiushoz (1844. III. 28.).

Tekintetes udvari Agens ur!

Sietve tudósítom a Tettes urat, miképen Zsedényi Consiliarius urtól ép e pillanatban veszem az értesítést, miszerint a sok káros idő vesztesbe került parlamentirozás után végtére is oda dönt a dolog, hogy polit. Hirlap privilegium iránt a szokott formáktól elállni s épen az én irányomban kivételt tenni nem tanácsos.

A főmlg. udvari Cancellariának véleményyt kívánt parancsa tehát Martius 26-kán csakugyan útnak indult Budára, oda tehát ma alkalmasint meg is érkezett. Alázatosan kérem tehát a Tettes urat, méltóztassék ez iránt magának bizonyos tudomást szerezni; engem egyszersmind kegyesen értesíteni, mikor van helye s ideje, hogy Elnök ő excjájánál s a Consiliarius uraknál dolgomat személyesen is ajánljam s magam menjek-e egyedül vagy pedig szerencsém lesz a Tettes ur által bemutatattnom, ki egyébiránt nagybecsű úri kedvezéseibe zárt különös tisztelettel vagyok a Tettes urnak alázatos szolgálója

Pest Mart. 28. 1844.

Kossuth Lajos.

12.

Kossuth levele Procopiushoz (1844. III. 29.).

Tekintetes ur!

Tegnapi levelemre bátorkodom egy sor választ alázatosan kikérni.

Én nem kételkedem, hogy a dolog már Mérey ő excellentiájánál van, ha bár a portocollumba még nincs is indicalva; — ma pedig Péntek van, a Censor Collegium ma tart ülést, s ha csak brevi manu ma nem adja át ő excellentiája még ülés előtt Havas¹ urnak s azonnali pertractatióját meg nem hagyja, legalább ismét egy hetet veszünk általa. Nem volna e tehát jó, még ma reggel Mérey ő excjával szólni; üzenetét alázatosan kikérem, miszerint tanácsához képest ha kell még reggel mehessek oda, a hová kell.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel Pest Mart. 29. 1844. A Tettes urnak alázatos szolgálója

Kossuth.

13.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. IV. 14.).

Nagyságos kir. tanácsnok 's országgy. követ úr!

Ápril 12-kérőli levelét e pillanatban vettem. Sietek válaszolni.

Szives jó akaratját méltánylással, 's hálás elismeréssel köszönöm. Engedje azonban tiszta őszinteséggel megjegyezmem, hogy tanácsát több

¹ Havas József, a cenzúra főnöke.

tekintetből nem követhetem. — Nem arra nézve nem követhetem, hogy Bécsbe ne menjek, hanem arra nézve nem, a mint felmennem, 's a mit ott tennem ajánlani méltóztatik.

Kettő van ugyan is becses levelében, mi nekem különösen felöltött. Egyik, hogy én titokban menjek fel, 's csak Herczeg Metternichchel szóljak, 's mással senkivel, még a Cancellárral sem; másik, hogy Gervay Status tanácsos által ügykezzem a Herczegnél audientiát kieszközölni.

Ami az elsőt illeti: Ugyan mikipp illenék az, hozzám, állásomhoz, elveimhez, 's tiszta lelkismeretem szeplőtelen becsületéhez, hogy én titok lepleben, mint tolvaj vadász járjak kileskelődni valamit? Minő kormány volna az, mellynél illy utak szükségesek egy olly mindennapi dolognak kieszközlésére, mit egy Landerertől, Helmeczytól, Borsostól, Kulcsárnétól, Kovachoczytól¹ meg nem tagadtak? Ha a színlett loyaltitás köpönye alatt olly illoyaltitás rejlik, melyet egy Landerer forma ember kizsákmányolni képes; ha a kormány, melly fenhargon hirdeté a kibékülést, 's a Pesti Hirlap szerkesztőségének megengedésével tetteg is tanusítá, most negyedfél év után, midőn az országban nagyobb béke van, mint valaha; midőn a kormányynali örökös czivódás, melly még negyedfél év előtt mindennapi volt, csaknem egészen megszűnt; midőn közte 's a nemzet közt a bizodalom nagyobb, őszintébb, mint 16 Ferdinánd óta valaha volt; 's midőn én kételkedés nélkül mondhatom, hogy e békére, e bizodalomra szerkesztésem által tettem, hatottam annyit, mennyit privatus egyes ember tán senki sem; — ha mondom a kormány, melly a kibékülést hirdeté, most negyedfél év után illy körülmények közt, 's minden legkisebb ok nélkül engem egyikét ember szennyes érdeké miatt a journalistica mezejéről nem szégyenelne leszorítani akarni; ám tegye — de arra hogy titkos utakon kísértsek célt érni, magamat elvetni nem fogom . . . — Én becsületes ember vagyok, én becsületes dologban járok; — 's hogy abban járok, kegyed szives pártfogása is bizonyságom, mert különben bizonyosan nem pártolna; nekem hát nincs semmi titkolózni valóm; — én felmegyek igen is, mihelyt a Consilium eljár e dologban; (mi reménylem, e héten végbe megyen) de felmegyek nyíltan világosan, teszem udvarlásomat a Herczegnél, teszem másoknál is; ha elfogadnak, ha feljesítik kérésemet jó, köszönettel fogadom, 's hirdetni fogom a kormány loyaltását; ha el nem fogadnak, vagy megtagadják kérésemet: becsületesemnek fogok tartozni, számot adni nyilvánosan, hogy miért, 's mikint lépek le a pályáról, mellyen nem hasztalanul működtem; 's számot adva, 's magamat igazolva nyugodt lelkismerettel vonúlok vissza szétnézve, 's találva utat 's eszközöket, miszerint csekély tehetségemmel hazámnak mennyit annyit használjak. — De én nem titkolózhatom; nekem elemem, nekem becsületesem örje az egyenes-nyilvános ösvény; én ettől eltérni soha nem fogok. — Kegyednek kevés reménye maradt fen, a dolog kedvező kimeneteléhez; — ezt én positiv megtagadásra értem; — de annál

¹ Landerer Lajos a Pesti Hirlap, Helmeczy Mihály a Jelenkor, Borsos Márton a Világ és Buda Pesti Híradó, Kulcsár István özvegye a Nemzeti Ujság (előbb Hazai és Külföldi Tudósítások) kiadó tulajdonosai voltak. Kovacsóczy Mihály pedig 1843-óta a Nemzeti Ujság szerkesztője.

inkább érdekemben áll mindent megtenni, miszerint elmondhassam, hogy semmi becsületes utat nem hagyok kísérletlenül; de a kormány olly lábon áll, hogy egy Landerer (egy Landerer!!) ármánya győzött a józan status férfitui kormányvezeteken, mik ügyemet ajánlották.

Ami pedig azt illeti, hogy Gervay Status tanácsos ur által ügyekezsem Herczeg Metternichhez jutni: csudálkoznom kell, hogy én tölem kell kegyednek kapni azon értesítést, mikint Landerer épen Gervaynak pártfogoltja; — Ő volt a mult években is, ki ha a kormány részéről Landerertől mint a Pesti Hirlap kiadójától valami kívánni való volt: Landererrel levelezett; legalább Landerer nekem mindig Gervayt említette mint pártfogóját, kiben legtöbbet bízik, kinek legtöbbet köszönhet, ki vele egyenes érintkezésben áll. — Ebből átláthatja Kegyed, mennyire csudálkoznom kellett, midőn olvasám, hogy egyenesen Gervayhoz méltóztatik utasítani, mint egyetlen emberhez, kivel a Herczegen kívül Bécsben létemet tudatnom, 's ki által kihallgatást eszközölöm kellene! — Hát valljon a Herczeg ajtaja nem nyílik meg másképen, egy magyar előtt? — — S aztán boldog Isten! — minő szemmel néznék fel akár ki szemébe, ha én Bécsbe menve, — 's ott létemet természetesen el nem titkolhatva, titkolni nem is akarhatva, a Cancelláriát, 's a Magyar Kormányt egészen figyelmetlenül mellőzném.

Azt hiszem hát, jobb lesz nyilvánosan járnom. Hadd vesszen az ügy: — de nyilvánosan; — én azzal vigasztalandom magamat, hogy a kinek Hirlapja nincs, még azért sem szája dugva, sem keze kötve nincsen.

Esedezem Kegyednek becses véleményeért. A ki egyébbiránt nagybecsű kedvezéseibe zárt különös tisztelettel vagyok Nagyságodnak Pesten April 14. 1844. alázatos szolgája

Kossuth Lajos.

14.

Kossuth levele Procopiushoz (1844. IV. 14.).

Tekintetes ur!

Tudom ugyan, hogy a Tettes urnak már tudtával van, miként a Studiorum Commissio ügyünk tárgyalását tegnap, vagy tegnapelőtt a nm. Helytartó Tanácshoz vissza küldötte, de azt nem tudom, tudtával van e, hogy Mérey ő excl. hon nem lévén, valaki azt nem a jövő, hanem az egy hét mulvai keddre signálta, ez nagy csapás volna, mert így April vége előtt nem kerül el a dolog Budáról — még majd Pozsonyban is mulat, s lehetetlen, hogy a dolognak Medárd vásárig vége legyen, pedig ha addig vége nem lesz, ugy legjobb esetben is egy negyed évet elveszítettem.

Kérem annakokáért alázatosan a Tettes urat, méltóztassék a lehetőségig mindent elkövetni, hogy Kedden (holnap után) referáltassék. — A ki hálám felül ujra is bizonyossá tenni bátorkodván: nagybecsű kedvezéseibe zárt különös tisztelettel vagyok Pesten April 14. 1844. s Tekintetes urnak alázatos szolgája

Kossuth.

Nem lehetne a Censorok véleményét semmi képen megkapni? Ha kell örömet adnék a leírásáért 3—4 aranyat.

15.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. V. 22.).

Pest. Maj. 22. 1884.

Nagyságos kir. tanácsnok 's országgy. követ ur!

A ki szivességet örömet gyakorol, csak nem annak teszi ki. magát, hogy szivességével visza éljenek, igazán mondom, már mintegy tartanom kell, hogy én is a visszaélésig használom kegyed szivességét. Azonban reménylem még ez egyet megbocsátandja talán.

Nekem úgy látszik. hogy Mérey az én szerencsétlen Hirlapi dolgomban kissé intrigál.

Ha jól tudom, April 30. kán referáltatott a Consiliumnál.

Mérey még az nap igen sürgette a felírás elkészítését, mondván, hogy maga viszi fel a Nádornak.

Fel ment, de Pozsonyba ki sem szállott, 's mig engem Posonyban létémtkor Procopius arról értesített, hogy a felírás már felvitetett, nekem a fő Hg. Nádor Május 8. kán világosan megmondta, hogy nálla nincs, 's ő nem is kapta. — Én erre nyomban irtam Budára Procopiusnak; magam pedig Bécsbe mentem.

Bécsben volt akkor Mérey is, 's Kiss Agenstől tudom, hogy Mérey Majus 10. kén a Cancelláriánál azt beszélte, hogy a felírás már a Nádornál van.

Azonban haza jövéen Budára, sógoromnak, ki nálla volt, azt mondotta, hogy a *felírás toll alatt van.*

Tehát itt vagy ott, a dologban egy kissé el volt vetve a sulyok.

Végre Május 16. kán Procopiust assecurálta, hogy már csakugyan fel küldé a nádornak.

Az expediturában azonban maiglan sincs nyoma legkissebbnek is, 's csak azt mondták, hogy történnek a Praesidium által is inmediát kiadások.

Esedezem kegyednek alázatosan, méltóztassék engem a részben megnyugtani, kapta e már a Nádor valósággal a felírást; 's ha igen, odább küldötte-e már, 's kísérte e vagy nem valamelly vélemenynyel? 's különben is nincs e Kegyednek valami fordulatról a dologban némi tudomása?

Megkülönböztetett tisztelettel 's nagyrabecsüléssel Nagyságodnak alázatos szolgálja.

Kossuth Lajos.

16.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. V. 27.).

Pest Majus 27. 844.

Nagyságos kir. tanácsnok ur!

Méltóztassék nekem megmondani, nem borzasztó dolog e, hogy a fő-kormányzó széknél, a fenséges Nádor elnöki székét, annak távollétében olly egyén foglalja el, ki illy alávaló hazugságokra nem által vetemedni; — minőkre M. . . már csak e tárgyban is vetemedett. — Hisz ez valóságos szégyen, gyalázat. Hogy legyen aztán a kormányzéknek tekintete? hogy

viseltessék iránta az ország bizodalommal? — ha illy kezekben van a fő-kormányszék elnöki vezérlete.

Most reggel 9 óra van; én még délelőtt átmegyek M. . . . hez; s megmondom neki világosan, hogy én hazugságainak felfedezésével panaszt teszek a Nádornál; — s mivel a közönségnek felvilágosítással tartozom a dolog állásáról, s azt sajtó útján meg nem tehetem, Pest megye legelső közgyűlésén elmondom az egész dolgot, elmondom minő praesese van a Consiliumnak — ha soha privilegiumot nem kapok is.

E levelem célja kegyednek tisztelettel tudtára adni; mikint azon kérdés, melyet állítólag Hg Metternich hozzám intézett volna — merő költemény — semmit ahoz hasonlót nem mondott; 's egész beszélgetése sokkal humanusabb szellemű volt, mint sem hogy az ő száján olly durván haszontalan szavak csak ki is jöhettek volna. A Herczeg nekem egész politicai confessiót tett, elmondá, hogy ő reformer, hogy alkotmányos gondolkozású, még azt is, hogy a Centralisationnak ellensége (!!!); elmondá, hogy a kormány Magyarország irányában nagy hibákat követett el, s elmondá, hogy a kormánynak mi szándéka van honunk irányában stb. s parancsolt velem, mondanám meg végeelőmat, irányomat: — én igen nyíltan szólottam; — s becsületes nyílt vallomásomnak resultatuma volt; — hogy több ízben helyeslené nézeteimet, 's mondaná, mikint az ő nézeteivel találkozom; és azért felszólított, hogy ahol nézeteink egyeznek, támogatnám a kormány jószándokát. — Szóval ('s ezt igen igen sub rosa mondom) a Hg. igyekezett engem arra téríteni, hogy más pályát válaszszak — egy kicsit megpróbált halászni, horgászni — — ő diplomata. De hagyjuk ezt — — én megmondtam, mikint ha a kormány hazánkra jót akar, 's constitutionalis uton akarandja, 's elhagyja azon negativ állást, miszerint akarátja semmi specialitásra nézve tudva nincs, s nem ő vezérli a nemzet jövődjét — ekkor biztosíthatom, hogy minden becsületes ember, minden jó hazafi kötelességének ismerendi a kormány szándokait előmozdítani; kötelességének különösen az oppositio — mely minálunk, hol parlamentaris kormány nincs — ist keine Parthey, die um die Erlangung der Gewalt kämpfe — melynek tehát nem az célja, hogy a jót ő tegye, hanem hogy a jó megtörténjék.

— Eddig tehát nincs semmi engagementokra szükség, mert eddig a kormányt pártolni, minden becsületes embernek kötelessége. . . ha pedig valami más értetik, én — — koplalni tudok, ha kell, de eladó nem vagyok. — — (vége hiányzik.)

17.

Kossuth levele Procopiushoz (1844. V. 27.).

Tekintetes Ur!

De az már egy kormányzék elnökéhez csak ugyan illetlen dolog az embert hazugságokkal bolondítani s akarva akaratlanul reá kényszeríteni az emberre azon hitet, hogy Landerer pénzen vette meg a késleltetést.

Ma kapom kérdezősködésem következtében Zsedényi consiliarius urnak május 24-ikéről levelét, melyben egész positivitással tudósít, hogy a felírás május 24-kéig a nádorhoz még meg nem érkezett!!

Oda fel a Cancelláriánál M. . . Május elején már azt hazudta, hogy a felírás a nádornál van — később itt sógoromnak azt mondá, hogy toll alatt van; végre a Tettes urnak ismét azt hazudta, hogy már bizonyosan elment s im Május 24-ikén még nem volt a nádornál!!

Ez csakugyan borzasztó alávalóság. Én nem merek M. . . -hez menni, mert meg nem állhatnám, hogy vele akkint ne beszéljek, a mint érdemlí. — Esedezem barátságos bizodalommal a Tettes urnak, méltóztassék vele szólni s egyszersmind tudára adni, hogyha engem a valóságosan megtörtént felküldés iránt nem szóval, hanem az Expeditorának authenticus bejegyzésével meg nem nyugtat, én a holnapi postával panaszt teszek a Nádornál s pedig panaszt teszek felfedezésével — s mivel számot tartozom adni a közönségnek arról, hogy miért nem mondok valami bizonyost, ezt pedig sajtó útján teszem, tudom, meg nem engedtetik, Pest megye legközelebbi Közgyűlésén nyíltan fel fogom fedezni az egész procedurát; — olly módon mint a dolog megérdemli.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel a Tettes urnak Pest Május 27. 1844. alázatos szolgálja

Kossuth.

18.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. V. 28.).

Pest Május 28/844.

Nagyságos kir. tanácsnok 's országgy. követ ur!

Tegnapi levelem folytában bátorkodom jelenteni, mikint M. . . becsületére fogadva állítja, hogy a főherczeg Nádor parancsa következtében az alimentationalis actákat kelletvén felküldenie; Majus 15.-kén ezekkel egyetemben az én actáimat is estafetaliter felküldötte.

Ha ez igaz, vagy azon kis cselt kell gyanítanom, hogy a kísérő levélben ennek is felküldését meg nem említvén; az alimentationalis actákra pedig a főHerczegnek még talán közvetlen szüksége nem lévén, ezek, 's közöttük az én betemetett irományaim is észrevétlenül vesztegelnek.

Azt tapasztalám, hogy Landerer uraiméknak befolyásuk a legfelsőbb régiókig nem terjed; 's azért ők nem is igen reménylik, hogy nekem a Hirlapkiadás elvégre is megne engedtessék; 's azért minden mesterségöket csak oda irányzák, hogy a dolog eldöntését késteltessék, miszerint Juliusban versenyző nélkül maradjanak; — ezt nem átalították Budán a tanácsnok uraknál személyesen is sürgetni; 's úgy látszik, találtak módot kivinni, hogy M. . . preferens expeditio színe alatt a rendes utról az actákat elvonva, részint valóságos késeltetés, részint talán más halom acták közé temetés által, ármányuk sikerét biztosítsa.

A dolog e helyzetében alig segíthetne más valami némileg, mint az, ha nekem megengedtetnék valami illyes formát, mint az ide zárt jelentéske¹ a Hirlapba iktatni. De én ezt itt a Censornál próbálni sem merem, mert bizonyosan meg nem engedi, 's a mellett Landerer módot talál megengedése

¹ Ez nem maradt meg.

ellen feljebb is intrigálni. Egyetlen mód az volna, ha a Censor (Karácsonyi) utasítatnék, hogy ezt engedje meg.

Azonban ezt csak amúgy magam sem tudom, miért irom, mert visszaélés volna kegyed jóságával, ha e részben is valami kéréssel alkalmatlankodnám.

Megkülönböztetett tisztelettel s nagyrabecsüléssel Nagyságodnak alázatos szolgálója

Kossuth.

19.

József nádor hiv. irata gr. Majláth Antalhoz (1844. VI. 10.).¹

E. D. C. C.

Dum adnexam Consilii R. L. H. Repraesentationem, qua circa Recursum L. K., sibi pagellas politicas sub titulo «Budapesti Évlapok» aut brevius «Évlapok» edendi indultum elementer tribui petentis, praevia solita pertractatione opinio haud disfavorabilis depromitur, Excae V-ae transponerem, provoco ad ea, quae hoc ipso in merito sub 25 febr. a. l. Exc-ae vae perscripseram. Et quemadmodum tenore praecitatarum Literarum mearum, spectato eo: quod L. K. per praegestam Ephemeridum Pesti Hirlap redactionem sibi familiaeque suae vitae media notabili in mensura procuraverit, eum fovebam sensum, secundum quem modernis sub adjunctis jam e re esse putavi, ut Recurrens, seu per consequendum praevium Petitum suum, seu per admittendam eidem alterius e praeexistentibus Ephemeridibus redactionem, aut demum per altissime *itidem tribuendam aliam nefors spartan, similem subsistendi modum* deinceps etiam nanciscatur: ita Recurrenti huic benigne subveniendum esse porro quoque censeo, eo quidem magis, quod aperta resipiscentiae, quae in hoc insignis capacitatis et ingenii viro observavi indicia, mihi fundatam spem praebeant, eum, *beneficio Regimini obstringendum*, seu redactionem alicuius ex praeexistentibus ephemeridibus suscipiendi, seu ephemeridum edendarum facultate, publica ceteroquin sub censura, debitos intra limites usuram; ubi casum in contrarium, ipsa vitae mediorum cura et sollicitudine urgente, novis publicae Administrationis cum molestiis haud dubie ad priora relapsurus foret.

Taliter itaque Recurrenti hac vel *alia modalitate* subveniendum esse existimando, in reliquo etc.

Posonii 10. Junii 1844.

Josephus Palatinus.

20.

Kossuth levele Zsedényihez (1844. VI.).

(A levél eleje hiányzik.) Kiss Lajos udv. agens nekem f. hó 15.-kéről azt írja, hogy szerencsétlen Hirlaptügyem még az nap sem érkezett Bécsbe. Írja ezt teljes bizonyossággal, 's utánna teszi, mikint fülhegygyel hallja, hogy az *felsőbb akarat* következtében még most is Méreynél van.

¹ Orsz. Levéltár Kanc. eln. 1844. év 529. p. sz.

Kegyed azt volt szives irni, hogy Junius 13.-kán küldettek fel az Acták Pozsonyból Bécsbe. — Kiss teljes bizonyossággal írja, hogy 15.-kén még ott nem voltak. — Mellyik áll már a kettő közül?

Kegyed azt írja: hogy ki tartóztatta? tudjuk, de miért? Kegyed nem tudja. — Kiss ur írja, felsőbb akarat következtében tartóztatatik; — Kegyednek azt beszélték Bécsben, hogy én a késedelemmel nem gondolok, csak új évig meglegyen. Mi mind ezeknek kulcsa? — Meglehet, hogy nem tudom, de az is meg lehet, hogy tudom. — Megmondom kegyednek sejdítésemet; de mielőtt azt tenném, előre kell bocsátanom, mikint nemcsak nem igaz, hogy a késedelemmel nem gondolok; sőt jobb szeretem, ha hamar megtagadtatik, mint ha későn megadatik. Ha megtagadtatik, de késedelem nélkül, keresek mezőt munkásságomnak, nem csak hirlapban van a munka tér, de ha halasztják az elintéztést mindaddig, míg a dolog függőben van, semmihez nem nyulhatok, mert ha valamihez nyulnék, ürügyet adnék arra, hogy a dolgot, sans gene félre tegyék, mondván: Er hat sich einen anderen Wirkungskreis gewählt — er brauchte nicht mehr. — Nem nem, én nem adok ilyen ürügyet; egyszerűn, simpliciter vagy meg kell tagadni vagy meg kell adni. A halasztás tehát engem arra kárhoztat, hogy semmit nem keresve, abból éljek 's abból tartsam családomat, a mim van; az az nem jövedelmet, hanem a tőkét költssem. Ez pedig reám, 's családomra valóságos romlás. Pedig én három gyermeknek attya és két testvérem számos családjának gyámja vagyok. Ennyit annak bizonyítványaúl, mennyire nem igaz, hogy nem gondolok a halasztással. De hát miben van kulcsa ezen tartóztatásnak? Lehet csalatkozom, de elmondom.

Herczeg Metternich közel 3 óráig tartott beszélgetés után, már az ajtó küszöbén azt mondá: mégis csak kérem, szóljon Wirknerrel. (Röviden akarok irni azért kérem ne akadjon fel a kifejezésekben, én nem rossz értelemben használok a szavakat.) Ebből azt látom mikint a Herczeg azt gondolá, «Dass ich mich vielleicht doch werde brauchen lassen». Én Wirknerrel nem szóltam 1. mert nem volt semmi szólni valóm, 2. mert nem akarék arra alkalmat adni, hogy a röppenő szót másképp adják a Hg. fülébe mint én mondtam. Azonban Pesten eszembe jutott, ha nem nyilatkozom Wirknernek, majd azon hiszemben, hogy talán mégis meg hagyom magam fogatni; várni fognak, 's a Hirlapügy eldöntését halasztandják. Én tehát Wirknernek irtam¹ Május 19.-kén, egy terjedelmes levelet németül olly czélból, v. olly kéréssel, hogy mivel a Herczeg parancsából irok neki, azt a Herczegnek mutassa meg. Ezen levélnek rövid tartalma: «becsületes dologban hol a lelkiismeretes, 's szabad meggyőződés parancsolja, a kormányt támogatni minden becsületes embernek, 's jó hazafinak kötelessége; erre tehát nem kell engagement; ezen túl pedig ich um keinen Preis der Welt zu haben bin.» (Copiáját vettem levelemnek, majd egykor megmutathatom) — igen de Wirkner igen nagy pártfogója Heckenast — Landerernek, ezek most minden reményöket a késleltetésbe helyezik; — hát ha Wirkner azt gondolá: — ha ezen levelet közli a Herczeggel, a várakozás oka megszűnik; 's tehát nem közlé leveletem? — kegyednek van módja megtudni, valljon Wirkner közölte e vagy nem? ha

¹ Wirkner közölte e levelet Élményeiben.

igen, úgy sejdítem a halasztás oka iránt nem áll: — de ha nem közlőtte (pedig én erősen hiszem, hogy nem) úgy a fentebbi rejtélyességeknek kulcsa ebben van; hanem világos az is, hogy Wirkner a bizalommal, mellyet a Hg. benne helyez, vissza él.

En annyit tudok, hogy a jövő augusztusi közgyűlésekig kérésem megtagadva lesz, vagy legalább elintézve nem lesz; számot adok lelépésemről nyilvános közgyűlésen, 's agitációba hozom a sajtó borzasztó állapotjának kérdését országszerte. 'S erre úgy hiszem nagy szükségünk is van; de a kormánynak kedves lesz e? azt nem tudom, nem is az én gondom, mert a ki egy oly hatalommal, mellynek (például a Hirlap concessionálásnak) törvényes bázisa nincs, melly tehát bitorlás, indiscrete él, az nem kívánhatja, hogy az ember iránta kimélettel legyen. Minden magyar political lap (kivéven a soit disant kormány lap Hirnököt) *mágnások* kezeiben van!! Szép alkalom, keserű igazságokat mondani a kormány politicája őszinteségéről, irányáról.

Tudja kegyed, mint lehetne a városi ügyön segíteni? Ha a kormány reá hírná a mágnásokat, hogy ereszszék fel a felírást, nem megegyezés jeléül hanem a végett, hogy alkalom nyíljk meg tudni a kormány nézeteit? Ha ezeket tudná a Nemzet, mindjárt lehetne alkudni, mert ismeretes volna az alku tere. — De a főRRket? a nélkül hogy a kormány szándokát tudnók? elhagyni a bizonyos állást a nélkül, hogy tudnók, meddig csusztatunk majd a jelen? — ezt tenni nem lehet. — (Vége hiányzik.)

21.

Kossuth levele hg. Metternichhez (1844. X. 24.).¹

Euer Durchlaucht!

Zehn Monate sind bereits verflossen, seit mein Gesuch in Betreff eines mir allergnädigst zu verleihenden Privilegiums zur Herausgabe einer ungrischen politischen Zeitschrift bei den Allhsten Stellen unter Verhandlung ist, ohne dass ich so glücklich sein konnte, das End Resultat zu erlangen.

Meine Umstände sind von Gott nicht so gesegnet, dass ich, der ich auch ein Familien Vater bin, ohne irgend einem ehrlichen Erwerb meine Existenz, samt der meiner Familie fristen könnte.

Nicht sowohl die eigene Wahl, als vielmehr die auf die dem Herausgeber des Pesti Hirlap von Seite der Regierung ertheilte Erlaubniss erhaltene Aufforderung, hat mich dem Advokaten Stande, wo ich mich bereits unter nicht alltäglichen Aussichten beschäftigt hatte, ganz entzogen, hat meine rüthern Connexionen vernichtet, wornach diese, nunmehr zu meinen einzigen Erwerbszweige dienen kann.

Indessen sind meine Hände durch die unendliche Verzögerung der Entscheidung meines oberwähnten Anliegens, auch in dieser Hinsicht gebunden, wesswegen ich benöthigt bin, das Capital meines Vermögens zu rühren und die theuere Zeit meines eben in der besten Blüthe stehenden männ-

¹) Bécsi áll. levéltár. Sep. Conf. Akten 1844. év 143. sz. a.

lichen Alters — zwar nicht in Unthätigkeit, doch ohne Erwerb dahin fließen zu sehen.

Aus Anlass dieser, mir so schädlichen und gefahrvollen Umstände, nehme ich mir die ehrfurchtsvolle Freiheit, Euer Durchlaucht unterthänigst zu bitten, hinsichtlich der baldigen finalen Entscheidung meines, dem Allhsten Orte schon lange unterbreiteten Anliegens, mit der Euer Durchlaucht zustehenden Macht zu verfügen.

In tiefster Ehrfurcht ersterbend Euer Durchlaucht Pesth am 24-ten Oktober 1844. unterthänigster Diener Ludwig von Kossuth.

Közli: VISZOTA GYULA.

BAJZA LEVELEI KISS SÁMUELHEZ.

(Második, bef. közlemény.)

7.

Pest, május 9d. 1833.

A mi levelezésünk, édes barátom, néhány év óta megszakadt, de reményem nem elhülésből. Én téged most is annak hiszek, a minek ismertelek volt: becsületes, tiszta lelkű embernek; s ez az, mit én barátimban keresek. Ha érzésed irántam nem változott — mert az érzés individualis dolog s néha ok nélkül is változható — íme én megnyitom újra levelezésünket, melyet részemről csak a sok és külön nemű terhes munka szakaszt meg.

Írd-meg mint vezették éltedet isteneid, mióta leveleid nem vettem, mert első, a mi körülményeid közül érdekel, az *ten magad* vagy, s midőn én téged először barátomnak nevezélek, nem a literátorra, nem az isten igéje hirdetőjére, hanem az *emberre* emlékeztem benned. Az a barátság, mely nem az ember — azaz a szív és karakter — becsülésén alapodik, csak hiú álom, minden perczenet, minden szellőlebbenés semmivé teheti. A literátorság és papi hivatal stb. csak emelhetik előttem valaki barátságának becsét, de meg nem alapíthatják. Szólj tehát nekem magadról s élted folyásáról.

En 1828 óta állandóan Pesten lakom. Kisdéd ősi birtokomat haszonbérbe adtam testvéremnek, mert nem tudtam falusi élethez szokni. Most itt vagyok s hála az égnek! teljes függetlenségben s egyedül akaratimnak s kényemnek élve. Hivatalra sohasem vágyódtam, bár környülményim szép szerencsével s nem hiún biztattak, és soha sem is fogok vágyódni s így gondolhatod, hogy az emberektől kevés kért valóm van.¹ Házasodni néhezen fogok valaha, nem asszonygyűlöletből, hanem principiumból; s így miután sorsom senki jó vagy balszerencséjével egybefűzve nincsen, senkitől és semmitől sincs okom rettegni s útaimon bátran mehetek, mert minden jó és rossz a mi jövődöimből reám háromlani fog, egyedül magamat emel-föl vagy sujt-le s bukásom mást utánam nem ránt. Szóval, nekem azon sors jutott, melyet mindig ohajtottam magamnak — egy szabad csak a társasági élet

¹ «Inkább kívánnék szabad szegénységben élni, mint lélek-korlátoló függésben» — írja 1832 ápr. 20-án Kölcseynek. (IK. 1910. 242. l.)

törvényeitől korlátolt helyzet. Mivel henyélni nem szeretek — a mit tehetnék — *írok*, a mint látod itt ott megjelent dolgozásaimból. Írói pályám, a mit szinte naponként tapasztalhatsz, sok ellenségeket támaszt, azért, mert azt from mindig a mit gondolok és hiszek, legyen bár kedves, legyen keserű: de mindig csak azt, és soha nem mást. Ellenségeim edzik bennem az erőt, köszörülök energiámat, s ne hidd, hogy keserű órát csinálhassanak. Legélesebb nyilaikat is tanulok hasznomra fordítani s gyakorta fordítom is, és sokat tanulok tőlök; s így történik, hogy sokszor azzal, mivel éppen elrontani akarnának, hasznomra vannak. Soha sem ohajtéék magamnak sok barátot, mert az emberek között kevés az őszinte, egyenes barát; a bókoltatók pedig elrontják az embert, kényességre szoktatják s arra, hogy magát valami nevezetesnek tekintse, holott mindnyájan gyámoltalan állatkák vagyunk és többnyire vak történetnek köszönhetjük, ha egyikünk néhány arasznyival a másika elébe mászhatott. Most midőn a tapasztalás országának egy részét megjártam, ismét csak kevés barátot ohajtok, de *jót*; ellenséget pedig sokat, minél többet. Azok nekem lelkiképen csak használhatnak, de nem árthatnak, mert megtanítám magamat azon nehéz mesterségre, mint kell tűrni s a megbántott érzést kebelemben megfojtani, hogy még csak nyugtalanságot se csináljon, akkor, midőn az üldözés kigyói igazságos, hasznos, vagy legalább általam annak vélt tettért mardossák. Robur et aes triplex circa pectus. A szokás hatalmas szer, édes barátom, Mithridates még a méregitalt is megszokta, hogy utóbb nem ártott neki. Ki a csendet nem saját kebleben keresi, vagy ha kereste, nem ott lelte fel, jaj annak! külsőleg ugyan nem fogja feltalálni. Íme itt pályám képe. Engedd-meg hogy ezzel töltém-be a lapot; én legkevesebbet magamról szeretek beszélni, mert az ember magának felette ritkán jó bírása, de itt annak akartam bizonyosságát adni, hogy még mindig bizodal-mam van benned, s barátságodba; hogy szavaimat halál nem veended s hogy veled olly tárgyról is merek szólni, miről mással nem tudok s nem akarok.

Mivel foglalatoskodol, édes barátom? A miket a Kassai Minervába írsz, olvasni szoktam, mert az írást járatom. Minek dicsérted-meg Udvardit? Az nyomoru emberke; semmihez alaposan nem ért, hanem vakon beszél a szinekről. A Tudós Társaság még mind ekkoráig egy írását sem fogadhatta el, ámbár *tag* (isten bocsássa-meg jó collegáim bűnét!) Olvastad e mit ír a Minervában a magyar nyelvről? Az *crimen laesae maiestatis linguae hungaricae*!¹

Élj szerencsésen, édes barátom s válaszolj levelemre s ha az én leveleim hozzád némelykor késni fognának, vagy hosszabb ideig kimaradnának, gyaníts, gondolj mindent magadnak felőlem, csak ne elhülést és részvétlenséget írántad, mert a kit én egyszer tisztának találtam, az íránt csak nagy ok hűthet-el. Tisztelő barátod

Bajza.

(Lakásom Dorottya-utczában 20. szám alatt 2. emeletben.)

¹ Udvardy János itt azt ajánlotta, hogy új magyar szavak készítése helyett egyszerűen át kell venni az idegeneket, mert különben nyelvünk elszigetelődik a nyugatiaktól és elpusztul. (F. M. Minerva 1832. III. 511—513. l.)

8.

Pest, mart. 19. 1834.

Ez a literatori élet, édes barátom, bár mint ügyekeznek az ember menekedni, pedánsokká teszen bennünket s elveszi tőlünk azon kis hajlékonyságot is az életben, mellyel talán a természet egyikünket vagy másikunkat megajándékozá. Ime még Novemberben írtál volt egy levelet; sőt egy másikat még előbb s máiglan nem feleltem rá. Ha az ember igen megszokja azt, hogy szünet nélkül csak a publicumnak írjon, végtére egészen elrestitül a privát levelezések iránt. De te édes barátom, ne hagyd magadat az én restségem (ál)tal megzavartatni,¹ írj és minél többször, ingereld, izgasd barátodat; az végt(ére) bizonyosan ki fog venni restségemből s ha szorgalmas levelezővé nem te(szen) is — mert nehéz a már megnőtt fát hajtani — legalább azon illendőséghez (szok)tat, hogy barátim leveleire gyorsabban felelgessek. Megvallom most teljes(séggel) nem vagyok magammal megelégedve, mert vannak levelek, mellyekre cs(ak) év után *«méltóztattam felelni»* mint ellenségeim mondjak, kik ezen (hallga)tásból is készek azonnal *büszkeséget, mások megvetését* s ég tudja (mit) következtetni.

A mit az Aurora iránt Trattner-Károlyi ellen írtál, az Erdélyi (Tár)salkodóba küldöttem; azért, mert itt a Censor ki nem bocsátá. Ott kiadato(t) szóról-szóra, amint írtad, minden törlés nélkül; ámbár némelly kifejezése(k) szerfelett kemények voltak.² Erdélybe azért mertem küldeni, mert leve(led) felhatalmazza, hogy azt tegyem vele, amit tetszik. A Kritikai Lapok(ban) kiadtam volna, ha erősen fel nem tevém vala magamban, távol tartani (min)dentől magamat a mí ez aurorai jus kérdését újra szóba hozná. Ha i(t) szerkesztésem alatt jó vala ki, azon színe lett volna a dolognak, min(tha) én piszkálódnám, pedig őszintén megvallom a legkedvetlenebb tollharcz volna rám nézve, mellyet ez Aurora ügyében kellene viselnem. Azért leg(a)bb okot nem adok semmi nemű öszvekocczanársra s ha idővel fog is vala(ki tá)adni, én kezdője nem leszek, s azt kívánom, hogy a publicum ugy te(kint)hessen, mint olytat, ki kényszerítve fogott fegyvert, s ki nem ütközetet ny(erni) hanem csak magát akarja a megmocskoltatástól védeni. Mind ennek o(ka) nem egyéb, édes barátom, mint az, mivel olly tollharczokat, mellyekből a (lite)raturára semmi haszon nem háromlik, mind útálatosaknak, mind ped(ig vét)keseknek tartok. Az aurorai kérdés nem publicum, hanem törvényszék elé tartozott volna, ha nálunk Verlegerséget illető törvények volnának, de illyekről corpus jurisunk alkotói mai napiglan sem álmodtak. Törvények nem létében pedig, valamit ex aequitate elítéltetni ott, hol anuyira megvesztegethető bírák vannak, mint *édes* hazánkban, a legoktalanabb lépés volna. Azért én a kérdés eldöntését a közvéleményre bízám s azt mondtam barátimnak, legyen azon Aurora igazságos, vagy inkább törvényszeres, mellyet mind kül mind belbecse inkább fog ajánlani. Hogy nem rosszul appelláltam, mutatja a következés, mert íme martiusban vagyunk s az én Aurorából csaknem minden példány elkelt, holott 1000 volt nyomtatva. Trattner-Károlyi jelentette, hogy elkelték példányai; de elhallgatván,

¹ A levél erősen rongált. A zárjelben levő betűk és szavak az én pótlásaim.

² Lásd Nemzeti Társalkodó 1834. I. 4.

hogy csak *hat százat* nyomtatott, maga az, hogy jelenti s dicsekszik vele, gyanussá teszi a dolgot, a minthogy Pesten minden könyvárosnál kapható is a Szemere-Aurora.¹ Azonban mind ezek hagyján, nevezetesebb az, hogy az erdélyi Társalkodóban megjelent írásod felboszontá Károlyit s most mint halloma Tudom. Gyűjteményben ők fogják (azaz Horvát István) elkezdenia csatát. A mint tetszik! mihelyt egyszer el leszen kezdve, akkor már én sem fogok hallgatni s megmutatom e három prókátornak (Horvát, Szemere, Károlyi) hogy ők nem értik az egész aurorai kérdés fekvését, s épen nem tudják s nem tudták kezdet óta ez ügyben, sem azt quid juris, sem (az)t quid consilii.²

Mi a te Aurora iránti írásodat illeti, édes barátom, arra azt kell mondanom, hogy benne melegen van fel fogva az ügy, de nem elég erővel, az az, nem azon argumentumokkal, melyeknek itt ellen mondhatatlanul győzniök kell. Azonban te ezeket nem tudhattad, nem lévén beavatva ez egész kérdésbe. Hogy felszólalál, fogadd érte szives hálámat, nem annyira az én védelmemért, mert én csekély pont vagyok ama nagy egészhez képest, melynek előmozdítására kell minden törekedéseinknek intéztetniök, hanem azért, hogy nem szoktad venni a dolgokat oly apáthiával, mint soka magyarjainknak, kik házi csendesség miatt nem szólnak semmihez, hanem hagyják folyni a dolgokat úgy, miként a vak szerencse intézgeti. Nekünk íróknak minde- nekről kellene írunk s egy dologról többeknek s minden oldalról; akkor fejtenének-ki az igazságok s akkor gerjedne nagyobb érdek minden iránt az olvasó publicumban; de csak egyikét ember beszél, a többi alszik s azt sem tudja, miről vagyon szó. Nincs veszedelmesebb nemzetre nézve, mintha polgárait az indifferentismus rossz daemona lepte-meg. Én mindig buzdítom, izgatom barátimat, hogy írjanak apró cikkelyeket literaturai közérdekű tárgyakra, mert csak így lehet *életet* hozni *literaturánkba*, holmi régi dolgokon kérődző, egy munkát ismét és ismét változtatás nélkül közre hozó *Muzáron* helyett.

Olvasd a Ponori Thewrewk «Beretválkozó tükrét?» Ez az ember nem csak az ignorantianak és izetlenségnek classikus remeke, hanem még a marhaságnak is. Olvasd-meg kíváncsiságból; belőle jobban meg fogod ismerni a «Zajbaj» írójának karakterét is. Ez a szerencsétlen vén ember nekem és gróf Széchenyinek azt veti szemünkre, hogy hozzá intézett feleleteinkben faragatlanok és gorombák vagyunk; és íme ő oly nevelt, hogy e ponorii pasquinádnak egyik lapján engem «*dühös kutyának*» nevez!! Ez engem korán sem lep-meg. Gróf Dezsewffy Józseftől egyeb(et) nem lehetett várnom, mint illyet, az után a mit már előbb ellene(m) íra. Gonosz lábon áll az oly polemizáló ügye, kinek arra kell (szorul)nia, hogy ellenkezőjét gunyvevekkel, szitkokkal illesse. Illy dolgok (nem) mutatnak semmit, csak azt, hogy a gunyoló otromba ember. Lit(eratúrai) ellenkezősekben nem gunyolódás kell a győződelemre, hanem argu(mentum)ok: de ezeknek sem Ponori, sem a *méltóságos ur* nagy bőségéb(en) nincsen.) — E könyvben gróf Széchenyi (.....³

¹ Mindezek a gondolatok utóbb bele kerültek az Auróra-pörben Horvát István ellen írt röpiratába (l. alább).

² Körülbelül ugyanezeket írja Csathó Pálnak is 1834 jún. 2-án. (IK. 1909. 247—8. l.)

³ A zárójel Bajzáé, benne körülbelül két szó lehet az, ami olvashatatlan; efféle lehet: *győnge a szó*.

a mit mondok) szem(telenül) van megtámadva. Azonban ez többnyire így (szoko)tt lenni: nem csak egy Aristides volt már a világon, kit hazája (vét)lenül száműzött. Adeundae inimicitiae subeundae pro republica tempetates. Az, kinek tettei elvek és meggyőződés következése, minden üldöztetések után is hív marad magához, mint Rousseau mint Galilei.

A F. M. O. Minerva felől azon hír szárnyalt, hogy többé nem jó-ki, azonban a hír hamis volt, mert a napokban ismét érkezett hozzám egy kötet. A veszteség nem nagy volna, ha elakadna is, mert rosszabb folyóirat alig volt még mint ez most. Én azt hiszem, hogy Ellinger maga szerkezteti. — Hogyan tetszik nálatok Rothkrepf a maga Honművészével (I) Regélőjével? ¹ Olvassák e az asszonyások? Itt azt mondják felőle az idegen folyóiratokat olvasó dámák, hogy «Szép ujság az a Regélő, az a Honművész, de mi haszna? az csak mégis unalmas, a németek, a franciák helyett, mert a magyar nyelv, akármit beszéjének felőle, nem alkalmas az ilyen dolgokra.» Minap a budai magyar theatrumban vagyok egy családi Logeban s kérdem a mellettem ülő kisasszonyt, mint tetszik az előadás? «Ki a darabot németül játszva nem látta, ugymond, mulatságos lehet, de én igen únom, mert hijába, csak nem *esik* az itt *ki* oly szépen mint németül; a magyar nyelv nem alkalmas az ilyesekre.» Jegyezd-meg magadnak, hogy az előadott vigjáték fordítás vala s irtóztató rossz fordítás, egyikétől a magyar színjátszóknak! Nem látod e, édes barátom, ebből is, hogy nálunk szigorú éles kritika kell, mely a kontárokra készületre és szorgalomra intse, vagy pedig végkép elrémítse az írói pályáról. Ez a nyelv, mely Kazinczy és Berzsenyi, Vörösmarty, és Kölcsey kezében oly gyönyörű, oly isteni, holmi Rothkrepfek és hasonló mázolóknak miatt gúnyoltatik, gyaláztatik, s nem a kontárok mondatnak hibásnak, hanem a nyelv, a *magyar nyelv* a németnek ellenében. Nem jobb volna e semmi, mint ily értetlen írók? Kivált mostani időszakunkban, midőn a nyelvrőli kérdés és vita mindenfelől forr? En ha keresztfára feszítenek is mindig azt mondom, mit a Kritikai Lapok előszavában ez előtt három évvel: «Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a szolgai csúszás lelkét, elrezenenünk a lelketlenséget.»

Mi a Nemzetiségről irt munkádat illeti, édes barátom, gondolom nem áll semmi ellent, hogy azt a tudós társaságnak beadd.² A praxis a társaságnál az, hogy kiadatik két tagnak vizsgálat végett, kiknek arról kell véleményt adni, ha (a) munka érdemes e arra, hogy a tudós társaság költségén közre bocsátassék. Meg (sz)okott történni, és megtörténhet³ (mert a társaság tagjai is gyarló és hibázható (em)berek) hogy jó munkáról is azon vélemény adatik, hogy nem érdemes, a ki (nyo)mtatásra és akkor a kézirat visszaküldetik sz(erz)őjének. Ez természetesen (kelleme)lten a szerzőre né(ze) de rajta (csak) az igen hiú fog fenn akadni; az o(llyan) azzal fogja magát (vígasztalni,) hogy munkája talán ollyaktól vizsgáltatott meg, kik nem tudtak

¹ A zárójelben levő felkiáltó jel Bajzáé. Mátrayval Bajzának 1836-ban polémiája lett Garay színi kritikái miatt. (L. Szűcsi József *Bajza József* 1914. 228—231. l.) Ez a levél némi háttérrel ad a polémiához.

² Kiss e munkája tudtommal nem jelent meg.

³ Az itt következő zárójel Bajzáé.

(elé)ggé (alaposan itélni.) A tudós társaság publicus üléseiben nem olvastathat-fel egész munkákat és így kénytelen azoknak megítélését két tagra (néha háromra) bízni s ezeknek ítéletében megnyugonni. Ezekből azt láthatod, hogy a kéziratokat nem a tudós társaság fogadja-el vagy veti vissza, hanem azon tagok, kikre a vizsgálás bízva volt. Ezeket pro informatione. — Kéziratodat, ha beküldenéd, vagy hozzám, vagy pedig Döbrenteihez küldd. A tudós társaság által fordításra kijegyzett munkákból, kár hogy nem vállalsz valamit. Stylusodtól én minden jót várnék s amennyire tudom olaszúl, franciául, angolul értesz, pedig kivált angolul és olaszúl értő nálunk magyaroknál nem sok van. Az angol literatura olly becses dolgokkal bir, hogy azokat nyelvünkre fordítani nagy nyereség volna. — Az *uk* és *ülk* Csongrád vármegyei provincialismus, már Dugonics élt velők: de ezeket csak gyéren kellene használnunk, hol kétes lehetne az értelem, vagy pedig a concursus vocalium kikerülésére, például az *ő örömk* s th. eff.

Papírosom megtelt, időm elfogya, engedd hogy zárjam leveletemet. Még sokról kellett vala írnom, de ezekről máskor. Házasságodhoz minden nemű áldást és boldogságot! Szívből örvendek szerencsédnek. Nödet, ámbár, ismeretlenül, tisztelem. Élj szerencsésen!

szíves barátod

Bajza.

9.

Édes barátom,

Mintegy két hónappal ez előtt irtam volt hozzád az aurorai dolgok felől, nem tudom, ha vetted e leveletemet. Most ime az ide mellékeltem küldöm, azon reménnyel, hogy érdekelni fog: de ezt csak úgy olvasd-el, ha Horváth Istv. *Aurora perét* már láttad, különben nem lehet értelme.¹ Megengedj, hogy e kissé terhesebb levelet nem bérmentesítem, amúgy el szoktak veszni a levelek, így nehezebben. Büntess-meg érte egy hosszú levéllel; s úgy fogsz boszúlni, mint a vallás parancsolja: Ki téged követ hajít, hajítsd-meg kenyérrel. Élj szerencsésen, szíves barátod

Pest, május 16d. 1834.

Bajza.

(Megengedj e karczolásért, sietve írom, s nem is lakomban.)

10.

Kedves barátom,

Kiliánnal szólottam, mihelyt leveledet vevém, munkád felől;² ő azt mondta, hogy most egy ideig nincs szándéka munkákat venni, mert sok pénz hever a magyar könyvekben s várakoznia kell meddig azok elkelnek, s költsége visszatérül, s különben is vannak, úgy mond olly Verlagjai, melyeket miután megkezdett folytatnia kell; s már magokra ezekre is sok költségei vannak. — Azt irtad, hogy kéziratodat adjam be a tudós társaságnak s ha ott visszavetnének, akkor ajánljam Kiliánnak, de ez nem vala eszközölhető, miután te a kéziratot már előbb Kiliánhoz küldötted. Most tehát az volna

¹ A melléklet hiányzik. Bizonyára Bajza vitairata volt: *Mellyik a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt?*

² Kiss már fentebb említett a *Nemzetiségről* c. munkájáról van szó.

hátra, hogy a kéziratot a tud. társaságnak adjuk-be, de te engem erre nem hatalmaztál fel egészen, azért kérek ird meg szándékomat minél előbb, s én azt teendem, amit parancsolni fogsz.

Feleletedet az Aurora-pörre ismét kénytelen valék az Erdélyi Társalkodóba küldeni, mert hírlapokba a pestbudai censura semmit sem enged nyomtatni az Aurora iránt, akár *mellett* akár *ellen* legyen. Még nem tudom, ha Erdélyben ki fog e jöni? Károlyi typ. és társai a Replica kijövetele óta hallgatnak, talán megelégedtek feleletemmel, mind a mellett is, hogy Horvát István azt egy pár barátja előtt *rosz replicának* nevezte. Olvastad e, édes barátom, a két Aurora recensióját a Tud. Gyűjt. augustusi kötetében? Azt olvasnod kell s látnod, miket firkáltatnak Horvát és Károlyi a magok folyó-írásába. Az egész recensió nem egyéb *marhaságnál*; azonban nem ártana, ha valaki még is felelne rá (nekem mint résznek nem lehet s nem illik); mert benne a fő tendentia a szép literaturai művek ellen van s általában a szép literaturai zsebkönyvek ellen, a mi a legártalmasabb barbarismus nálunk, kik azon kevés ízlést is, mellyel bírunk, szép literaturai műveinknek, és sok részben zsebkönyveinknek, köszönhetjük. Tekintsünk széllyel a magyar írók között. Kik a legizetlenebbek, legposhatabbak? Azok, kik a szép literaturai műveknek ellenségei, kik azokat játéknak és csecsebecsékek tartják, s nem bírnak elég ésszel által látni azoknak befolyását a nemzet szellemi művelődésére. Ily fonák gondolkodásnak köszönheti, például, Horvát István, hogy historiai vizsgálódásait, mellyek sokszor igen becsesek, senki nem olvassa izetlen, zordon előadása, gondatlan konyhai stylusa miatt, s azon szörnyű mendicans diáki tudóskodás miatt, melly benne egész viszketeggé vált.²

Papp Ignácrról az *Ekhó* írójáról ujság gyánánt tudnod kell, hogy Veszprémben fő nemzeti iskolai professorságából kitételvén, Pesten telepedett-meg familiástól azon szándékkal, hogy ezentul literatorkodni fog s a literatorkodás jövedelméből él. Látván és hallván, hogy a Kritikai Lapoknak meglehetősen publicuma van, s hogy a könyv kél, föltéve magába, hogy ő is valami illy neműt kezdend, mert ez leghibizonyosabb utja gondolá, a pénzbeli haszonnak. Így született az *Ekhó*. S minthogy a magyar publicumban zajt kell csinálni, ha az ember magát észrevehetővé akarja tenni, tehát ő irt zajos kritikákat t. i. jó *körmönfont* stylusban és *zsirosan*, és első rendű íróink néhányát (mint Vörösmarty, Kölcsey, Czuczor) megtámadva. Emberi természetünkben (így!) van oltva, hogy midőn valamit szemeink előtt támadni látunk, jövendőletünk jó vagy balszerencséje iránt. Az *Ekhó* első kötetét látván, jövendőletem én is fölöle s oh csoda! jóslatom pontiglan teljesedett. Egykét barátom únszolt, hogy szóljak ezen *Ekhó* felől a Kritikai Lapokban. Én makacsúl megtagadtam azon föltétel mellett, hogy sem magam nem szólok, sem mástól ellene valamit fel nem veendek. Mert mi volna az, ha még illyeneket is bírálatra méltatnánk, vagy épen vitába bocsátkoznánk miattok? Nevelt ember részeggel vagy őrtüllet soha sem fog szóba bocsátkozni, mert rég meg vagyon írva: Quoties cum stercore certo — vinco seu

¹ Kiss cikkét l. Nemzeti Társalkodó 1834. II. 291—303. l.

² Bajza *Emlékeztető Horvát István számára* (Krit. Lapok V. k. 116—143.) c. vitairata egyes gondolatainak drasztikusabb fogalmazása.

vincor: semper ego maculor.¹ Én tehát Papp vergődéseit némán néztem, azt jósolva, hogy az ő Ekhója magától fog össze omlani, mint minden, a mi alapra nem építetett. A publicum a könyvet kapva kapta s az én barátim még inkább únszoltak, hogy világosítsam-fel a dolgokat ezen vak publicumnak, melly eléggé gyenge még egy Papp Ignác okoskodásai által eltévesztetni. Én, a mint tudni fogod, mai napig hallgattam: az alatt pedig az idő csendesen készíté-el az *Ekhó* felett kritikáját; csendesen, de olly hatalmasan, hogy a második kötetre, minden lármás hirdetések, ügyekezetek s törekedések mellett sem gyűlt több előfizető háromnál s a könyv többé ki nem jöhetett, szerzője pedig, Papp Ignác, egy kissé meggyógyult betegségéből, mert magán tapasztalván mi a literátor elme és ítélet nélkül lemondott az írói pályáról s beírta magát a pesti universitásnál a tanuló seborvosok közé, s máj napig is folytatja (vénségére) a sebészti studiumokat. Hallom, hogy elejétől fogva az leginkább boszontá, hogy az ő Ekhójára a Kritikai Lapokban semmi felelet sem következett. Igen természetesen! ő zajt akart csinálni, zaj pedig nem lett s lehetett, ha senki sem replicázott. Nincs bizonyosabb, csalihatatlanabb és hatalmasabb kritika, édes barátom, mint az idő. — Ezt töredékül Papp Ignác biographiájához. Az én minden boszúm ellene az, hogy ezt tudatom.²

Schedel üdvezel; hozzá írt leveledre válaszolni fog, eddig nem érhetett rá. A pesti literátor, édes barátom kevésre ér rá és a mellett mind rossz, az az rest levelező, ámbár szeret másoktól leveleket venni. — Én előbb feleltem volna neked, de beteg valék s mindenre alkalmatlan, még most sem vagyok egészen jól; ez a városi ülő élet megöl minél előbb.

Élj szerencsésen. Mindenkor hív barátod

Pest, octob. 10. 1834.

Bajza m. k.

11.

Édes barátom.

Csodálkozva értem october 25d. írt leveledből, hogy (a) Kilianhoz küldött kézirat iránt máig sem (vetted) tudósításmat, holott én e felől neked már (kétszer) irtam volt.³ Mult évi nov. 28d. költ le(veledbe) n(ekem) azt hagyád t. i. meg, hogy el nem vállalván kéziratodat Kilian, azt Kassára küldjem; minek következtében én azt még tavall december hónapban Eggenberger által Ellingerhez küldtettem s téged, ha jól emlékezem, januárius elején tudósítottalak.⁴ E kéziratnak olly hosszú idő óta Ellingernél kell hevernie Kassán, mert Eggenbergert e napokban, leveled vétele után, újra megszólítván, ő azt mondotta, hogy a szóban lévő kéziratot még a mult évi decemberben elindította volt Kassára. Kérlek, írd Ellingernek íranta; én magam írnék, de egy idő óta nem állok vele levelezésben, mert — ő tudja miért! — nehezelt rám, a mi azonban még nem a legnagyobb szerencsétlenség, melly érhet. Aggodalomban vagyok e kézirat miatt.

¹ A latin mondat központitása tölem való.

² Papp Ignác *Ekhójáról* I. Szücsi József: *Bajza József* 147., 150. l. A levél kiegészíti e kocódásokról való eddigi értesüléseinket.

³ A levél rongált. A zárójelben lévő betűk és szavak az én pótlásaim.

⁴ Ez a levél nincs meg.

Ne vedd balúl, édes barátom, hogy olly rit(kán) írok hozzád. Kit a sors — haszonra e vagy (kár)ra, nem tudom — olly igen beszótt és font a literatorkodásba, annak igen kevés hasznát vehetik baráti s nekem a távollévők annál kevesebb hasznomat, minthogy felette — egész az illetlenségig! — rest levelező vagyok. Melly kár, hogy a boldogult Kazinczy, kitől én különben is olly sokat tanultam, nem hagyá ebbeli szép tehetségének, ha bár csak egy kis részét is (reám) Nem ismertem soha gyorsabb, pontosabb, (lelke)sebb levelezőt!

Mosolyogtam a vádakra, mellyekkel (a) Kritikai Lapok terheltetnek. Vádolni könnyű, de megbizonyítani valamit kissé nehezebb dolog. E részrehajlási vádák csak akkor volnának valók, ha tudna valaki felhozni recenziókat, mellyek a Tudós Társ. vagy barátim ellen intézve lévén, a Krit. Lapokba fel nem vétettek: de efféle recenziókat senki sem írt, tehát én sem adhattam ki. Én magam pedig mindent nem recenseálhatok, mind tudományom mind pedig időm szűke miatt sem. Bizonyossá tehetek azonban mindenkit, hogy recenseálja bármellyikét barátimnak, vagy a Tud. Társaság(ot) ha vele egy véleményben nem volnék is, csak ész és ítélet legyen recenziójában alapos, legyen az egyébiránt bármí gáncsoló és kemény, (a) Krit. Lapokban általam ki fog adatni. Én magam ellen is felvennék gáncsoló bírálá(to)kat, annál is inkább más ellen.¹ S meddig (én Krit.) Lapokat adok ki, addig ezen K. lapok sem T. Társaságnak, sem semmi egyébnek, mint az igazságnak és méltalomnak lesznek ügyvédei. Egyéb iránt, hogy a Krit. Lapok felől sokféle és sok fonák ítéletek vannak, az nem ujság s ennek (így) is *kell lennie*: azt azonban tapasztalom, (észre) vehetőleg, hogy minden új füzet megjelen(tekor) jobban kezdi látni a publicum, hogy e(zen Krit.) Lapok nem haszontalanok a magyar (literatú)rában s az olvasó közönség mind inkább kezdi őket respectálni és figyelembe venni; s én bizonyossá tehetlek, édes barátom, hogy azon elismerését a Krit. Lapok becsének, mellyet már az V. füzetnél tapasztalok, én magam még csak a XII-nél vártam. Ellenségei ugyan nem² sokan vannak e lapoknak, de azok többnyire vagy a megbírált írók vagy ezeknek vak imádói, s illyen ellenségei mindig voltak és mindig lesznek kritikai folyóiratnak.

Hallottad e hogy a Kassai Szemlélő újra megindul 1836-ban. Sok szerencsét hozzá! de a mi Kovacsóczy kezébe kerül az már magában hordja halála magvait. — Mayer universumát tudomra Vajda fordítja. — Mit ítélsz s mit mások vidékeden verseim felől, mellyeket egybe (gy)űjtve e nyáron Kilian kiadott? Én verseim(mel) a magyar lyrai költésnek valami új i(rány)t igyekeztem adni; mennyire értem el már eddig is célomat s mennyire fogom elérhetni ez iránt mások ítéletét ohajtanám hallani, s azt kívált, hogy a publicum hogy fogadá őket s veszi e észre azt a mit én akar(tam)? Ifjú költőinkben látom, egy pár év óta, hogy ezen uton kezdenek indulni, de azt nem (tu)dom, ha ezen költés át fog e még is me(nni) a nagyobb tömegbe.

Ponori írhat, amit neki tetszik, (erköl)csileg halva van, és senki más nem; ő tem(eté) el ön magát s minden írásával mélyebbre (és) mélyebbre süllyed sirjában. Igaz, hogy ő n(em) is vala, *életre méltó*.

¹ Ezt írta 1830. okt. 21-én Kölcseynek is. (IK. 1910. 237. 1.)

² Valószínűleg tollhiba *nagyon* helyett.

Élj szerencsésen, édes barátom, s minthogy szorgalmasabb levelező vagy, írj gyakrabban mint én, örömmel veszem leveledet mindenkor. Öllelek!
Pest, dec. 1 én 1835.

szíves barátod

Bajza.

Közli: SZÜCSI JÓZSEF.

SIMONYI ZSIGMOND LEVELE HAYNALD ÉRSEKHEZ.

Haynald Lajos bíboros-érsek levelezésének gyűjteményét a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár őrzi. Van közte Simonyi Zsigmondnak egy Haynald-hoz intézett levele, 1884. máj. 8-áról. Simonyi elpanaszolja benne, hogy zsidó származása megakadályozza előmenetelében, az egyetemi tanárság elnyerésében; a megkeresztelkedés gondolatával foglalkozik s audienciát kér Haynald érsektől. Annak említése, hogy a katolikus egyházba akarja magát fölvetetni, mindenesetre «captatio benevolentiae» a nagytekintélyű, nagy összeköttetéssel bíró Haynald érsekkel szemben.

Simonyi levelére az érseki iroda ennyit jegyzett rá: «Simonyi Zsigmond audienciát kap 1884. 14/6 d. u. 3 órakor.» Simonyi tehát élőszóval is kérhette Haynald pártfogását. Vajon Haynald eljár-e Simonyi érdekében, arra nézve nincsen adatunk. Annyi bizonyos, hogy Simonyi mozgólódásával elérte célját, mert 1885-ben kinevezték egyetemi rendkívüli tanárnak.

Simonyi levelében visszapillantást vet addigi tudományos munkálkodására. Nyelvtudományi munkásságának összefoglalása érdekel bennünket elsősorban, de életrajzi vonatkozásokat is rejt az érdekes levél. Megismerjük belőle a tudóst és az embert. A levél így szól:

Nagyméltóságú Bíbornok Érsek úr!

Kegyelmes Uram!

Bocsánatot kérek, hogy minden közvetés nélkül bátorkodom, ismeretlen létemre, egy reám nézve főfontosságú ügyben Eminentiád kegyes támogatását kikérni. Bátorít az az általános ismert tény, hogy Eminentiád mindenütt szívesen latba veti hathatós pártfogását, a hol egy-egy közhasznú törekvés előmozdításáról van szó.

Nem tudom, volt-e szerencsém eddigi működésemmel Eminentiád figyelmét érdekelni, azért röviden föl sorolom, hogy ítéletének alapot nyújtsak, tudományos iparkodásomnak legfőbb tényleges eredményeit. Már húsz éves koromban (1873) fordítottam az Akadémia megbízásából Müller Miksa Fölolvasásait a Nyelvtudományról. Azontúl éveken át főleg a Magyar Nyelvőrben — de a Nyelvtudományi Közleményekben is — közöltem az értekezéseknek szakadatlan sorát. Ezek közül kettő a M. Nyelvőrben kitűzött pályázatokban volt nyertes («A szók összetétele a magyarban», és «A magyar ígemódok használata»), kettőt pedig az Akadémia jutalmazott a Sámuel-díjjal («Az ugor módalakok», és «A hangátvetés»). Az Akadémia 1879-ben s a finnországi Irodalmi Társaság 1881-ben választott meg tagjának, — és az Akadémia 1880-ban jutalmazta Marczibányi-díjjal «A Magyar Kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete» című pályamunkámat, melyből a befejező III. kötet csak az imént jelent meg. Néhány év óta az Akadémia

megbízásából a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerkesztésével foglalkozom. Végre, az elsorolt szorosán szakszerű műveken kívül, nyelvtanaimmal a középiskolai oktatás ügyének, Antibarbarusommal a helyes magyarságnak igyekeztem erőm szerint szolgálni.

Ezen rövid fölöröslésből látja Eminentiád, hogy minden törekvésemet és tehetségemet a magyar nyelvtudomány szolgálatának szenteltem, s magától érthető, hogy működésemmel fölkerestem azt a helyet is, hol a szaktudomány leggyümölcsözőbb lehet, mert leggyorsabban hathat a jövő tudósaira, a fogékony ifjúságra, — fölkerestem *az egyetemet*. 1877-ben magántanár lettem s 1878-ban a magyar nyelvészet helyettes tanára. Az egyetemek történetében valószínűleg páratlan tény, hogy teljes hat éven át bízzanak meg a helyetességgel, a tudmányszaknak ideiglenes előadásával olyan embert, akit a rendes tanárságra, a szaknak állandó képviselőtére méltatlannak tartanak. De nem is ez az oka annak, hogy oly hosszú idő óta kénytelen vagyok ebben a bizonytalan, alárendelt helyzetben tengődni, s hogy folyton ingadozni érzem lábam alatt a talajt, melyen a hazai tudománynak leghasznosabb szolgálataimat reméltem tehetni. Mint illetékes helyen kapott határozott értesítésből tudom, mellőzésemenek a felekezet az oka, melyhez tartozom: oka az, hogy zsidónak születtem.

Kegyelmes Uram! Felekezetemnek azon tagjai, kik, mint én, az európai tudományos műveltség magaslatára iparkodnak helyezkedni, csak névleg zsidók. Tényleg annyira telítve vagyunk a keresztény műveltség szellemével, hogy rendszerint csak egy kis lépés, csak az áttéréstől visszatartó bizonyos álszemérem választ el bennünket Krisztus szentegyháza híveitől. Érett megfontolás után azon meggyőződésre jutottam, hogy ahol e lépésnek meg nem-tétele a legnemesebb s legönzettelenebb törekvéseknek szegi szárnyát, ott emberi és honfitúi kötelesség amaz álszemérmet leküzdeni, s oda állani, ahová lelki életünk irányánál fogva tartozunk. Elhatároztam magamat, hogy az áttérő lépést megteszem s fölvetetem magamat a római kath. Anyaszentegyház kebelébe. Eminentiádat kérem, méltóztassék ezen elhatározásom kivitelében támogatni, s kegyeskedjék — ha legközelebb a fővárosban fog időzni — napot és órát kitűzni, hogy kérésemet élőszóval is előadhassam.

Azon reményben, hogy Eminentiád kegyes figyelmébe fogadja ügyemet, vagyok Eminentiádnak

alázatos-híve

Simonyi Zsigmond
egyetemi helyettes tanár
Bpestén, Klauzál-utca 7.

1884 május hó 8.

Közli: TIMÁR KÁLMÁN.

EGRESSY GÁBOR LEVELE HUGÓ KÁROLYRÓL.

A Nemzeti Múzeum kéziratára őrizi, a Szinnyei-gyűjteményben, Egressy Gábornak 1848-ból való levelét, amely igen érdekes megvilágításba állítja a *Bankár és báró* szerzőjének, Hugó Károlynak egyéniségét. A sötét megvilágítás erejét fokozza az a közismert tény, hogy Egressy addig lelkes híve volt Hugónak, legalább is a drámaírónak. A levél hű szövege a következő:

Egressy G. Gábor — Tekintetes Nyáry Pál urnak.

Pestmegye másodalispánjának illető tisztelettel.

Tekintetes alispán ur!

Van szerencsém *Hugo* Károly kéziratát, az *Alkotmányos szellemet* visszaküldeni. Méltóztassék egyuttal megengedni, hogy ez ügyben elmondjam észrevételeimet.

Én *Hugo* Károlyért igen sokat tettem; nem kérkedem ezzel, mert hiszen az kötelességemben állott, sőt szakom érdekében is, menyiben őt oly talentumnak tartottam, minő nem minden bokrban nő, s' kinek színházunk életében jövődjö van; de leginkább, mivel földünkön született.

Ösztönt éreztem tehát jelen röpirata ügyében is tehetségem szerint valamit lendíteni. De mikor épen az előfizetési ívet e' munkára, színházunk tagjai 's némelly barátim között köröztetni akarom: akkor támad a' hír, hogy a *Báró és bankár* egy neme az irodalmi orzásnak, vagy legalább is ezzel egy rangu mystificationnak, menyiben a műnek kutfejét legjobb akarói előtt is mélyen titkolta mind végig. E hír *Hugó* népszerűségét a' színház körében is annyira devalválta, hogy én akkor az ívet világos compromissio nélkül meg nem indíthattam. Várni akartam tehát, míg a' hír kissé elhallgat, vagy a' dolog elvileg a' közönség előtt tisztába hozatik. És ime nem sokára megjelent *Hugótól* egy nyomoru czikk a' *Spiegelben*.¹

¹ *Hugó* a *Spiegel* szerkesztőjének írt nyílt válaszában (1844. 1639—41. és 1653—58. l.) hivatkozással az *Életképek* leleplezésére (1844), nem tagadja, hogy drámájának tárgya nem eredeti kitalálás. Szerinte Hermann Meynert író és novellista barátjától kapta a témát, abban a hiszemben, hogy igaz történet, s épen azért is hagyta meg a szereplők neveit (*Grandville* és *Mirmont*), nagyobb hitelesség kedvéért változtatlanul, s mert a megtévesztés nem volt szándékában. Örömmel veszi most tudomásul, hogy a forrásnovella Bazancourt-fól (1843) való. Legalább, ha drámáját Párizsban előadják, nagyobb tetszést fog kelteni. Mert most már kiteheti a francia társszerző nevét is. Tisztelt kritikusainak fogalma sincs arról, hogy mi a különbség az igazi dráma és a dramatizált novella között. De még azt sem tudják, hogy a dráma úgy viszonylik a novellához, mint a templom kupolája a templom környékéhez. Idéz később megjelenendő művéből, a *System des Dramas*ból — tanulságul. Szerinte *nem az a fontos, ami, hanem, ahogyan történik*. Nem, ami a szereplő személyek között, hanem ami bennük végbemegy, ahogyan egymással küzdenek. Ez: a dráma, és ez: egészen az ő műve. Egyébként kilenc drámája közül ez. az egy nem eredeti, mihez hasonlót kevés drámairól mondhat el magáról, Gúnyos megjegyzést tesz a tantième-ekre, amiket a darabért kapott — azaz semmit, gúnyos megjegyzést tesz Diósyra s a többi kritikusokra is, ezzel fejezve be sorait: «Diadal! Az erény győz! *Hugo* Károly elhagyta a színteret, szegény *Czakó* el a világot, de megmaradt a mindenható *Szigligeti*, szegény hazám *Shakespearejél*». (Czakó Zsigmond 1847. december 14. a Pesti Hírlap szerkesztőségében föbe lőtte magát.) A kiváló francia kritikus, Jules Janin, aki egyébként nagyon dicsérően nyilatkozott *Hugo Brutus és Lukrécia* című tragédiájáról s a Ponsardénál különbnek vélte — személyét «insupportable»-nak tartotta: «il a la manie des grandeurs». A hatvanas években már valóban állépte az örűltség határát s a hetvenes években nagyzási hóbortja, mely több irányba kiterjedt (drámairól, elméleti tudós, kantomimikus, Adonis, operai énekes), ifj. gr. Bethlen Miklós kortárs tanúsága szerint már csak szánalmat keltett. Újszerű drámái előadásáról Gyulai Pál is megemlékezett.

E cikk, 's ennek visszhangjai most már mindent végképen elrontottak, mit a' röpirat ügyében tenni kívántam.

Én magamat nem tartom előítéletesnek tekintetes ur! de most már csakugyan arra kell fakadnom, mit egy kikeresztelkedett orvos fia mondott tulajdon apjának, hogy *denique csak zsidó a' zsidó!* Ez meggyőződésemmé vált. E faj magát soha semmiféle alakban meg nem tagadhatja. E' faj saját-ságainak íze, szaga, színe meglátszik és megérzik szellemének mindennemű nyilatkozásaiban, — meg még legnagyobb gondolatain is. Én részemről soha sem igénytettem tőle még csak köszönetet sem azon irtóztató fáradozomaimért, s' álmatlanu l'virasztott éjjeleimért, mennyibe nekem az ő műveinek átdolgozása, színpadra hozatala stb. stb. került; sőt valóságos számártürelemmel viseltetém kiállhatatlan egyénisége iránt; hanem azon gőg, mellyel hazáját e' cikkében lenézi, a' dühös guny, mellyel azt hálátlannak vádolja valódi ok és jog nélkül: ez már minden türelmet meghalad; s' én ezen egyéniség iránt, ha nem tudom milly óriás szellem volna, sem tudok többé egyebet érezni megvetésnél. Egyébiránt bocsánatot kérek ezen igaz és őszinte expectoratioért; az bátorított erre, mert tudom mennyit tőn a' tekintetes ur ezen szánakozásra méltó emberért, ki azon az uton van, melly bizonyosan örüléshez vezet. Magamat ajánlván maradok a tek. alispán ur

Pest, jan. 5. 1848.

alázatos szolgálja
Egressy G. Gábor.

Közli: R. HOFFMANN MÁRIA.

KAZINCZY GÁBOR LEVELEI LÉVAY JÓZSEFHEZ.

(Első közlemény.)

Lévay József 1912. július 8-án Kazinczy Gábornak hozzá intézett 44 levelét elküldte Sárospatakra, Radácsy Györgyhöz, a főiskola nagynevű tanárához, a következő levél kíséretében:

Nagytiszteletű Tanár Ur!

Engedje meg, hogy Nagytiszteletű úr czimére küldöm Kazinczy Gábor hozzám írott leveleit azon kéréssel, hogy méltóztassék azokat a kollegiumban illető helyére elhelyeztetni.

Tompa leveleit a rimaszombati muzeumnak küldtem. Ezeknek legillőbb, legalkalmasabb helyét gondoltam a sárospataki kollegiumban. Egy kis bevezetést vagy magyarázó megemlékezést is irtam a levelekhez. Ezt is kérem a levelekkel együtt tartatni. Valamikor régen, gondolom, Abafi és Csanádi is elkérték ezeket tőlem betekintés vagy felhasználás végett. Hogy felhasználták, vagy kinyomatattak volna belőle valamit, arról nincs tudomásom. E dologra vonatkozik a Csanády három levele

Őszinte szíves üdvözléttel

Miskolcz, 1912 július 8.

igaz tisztelő híve

Lévay József

A sárospataki kollégium hálásan fogadta a becses ajándékot s elhelyezte kéziratárába. (Leltári száma: 951—996.). A 44 levél érdekes tanulságokkal szolgál Lévayra vonatkozólag. Lévay ugyanis emlékbeszédet tartván a Kisfaludy-Társaságban Kazinczy Gábor fölött (l. Kisf. Társ. Évlapjai II. k.), sokat merített barátja leveleiből, s így ez a gyűjtemény érdekes bepillantást ad az emlékbeszéd előzményeibe. Közlésüket ezen kívül, s még fokozottabb mértékben, megokolja, hogy a két barát levelezése elsősorban irodalmi dolgokról folyt s így jelentős adalékokat szolgáltat a kor irodalmi viszonyaira és törekvéseire.

Maga Lévay is érezte Kazinczy leveleinek ezt a jelentőségét s ezért a következő ismertetést bocsátotta eléjük *Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez* címmel:

Én 1852-ben lettem tanár a miskolci református gimnáziumban. Pár évvel azután sorakozott tanítványaim közé Kazinczy Gábor fia, Kazinczy Arthur. Ez adott alkalmat Kazinczy Gáborral való közelebbi ismeretségre, majd gyakori érintkezésemre, mely később bizalmas barátsággá fejlődött.

Kazinczy Gábor a forradalom után itt Borsodmegyében Bánfalván tartotta állandó lakását Vladár Lónyay Sarolta urnő családjá körében, a bánfalvi ódon úri kastélyban. Irodalmi és közéleti tekintélye, valamint lebilincselő egész egyénisége közelből és távolból vonzotta hozzá a kiválóbb hazafiak látogatását. A leigázott nemzet szomorú évei szinte ösztönöztek bennünket összetartásra, kölcsönös érintkezésre. Gyakran felkeresték Kazinczy Gábort bánfalvai magányában Szemere Pál, Toldy Ferencz, Szemere Miklós, Ipolyi Arnold, Balassy Ferencz, — egyszer talán gróf Mikó Imre, egyszer Reményi Ede s többen. — Tompával együtt mi ketten voltunk leggyakoribb vendégei. Ott helyben lakott s állandón a társasághoz tartozott a forradalmunk két hírneves hőse, a két Földváry testvér: Földváry Sándor és Károly. Folyt az eszmecsere a haza sorsa, irodalmi és társadalmi kérdések felett. Mindig Kazinczy volt a központ. Szikrázó lángszelleme, előadása, tanulságos társalgása mindnyájunkat lebilincsel. Beszéde mindig szónokias, emelkedett volt. Tartalmát emelte a ragyogó külső, rokonszenvessé tette a hang ezüst csengése s fokozta az összenyomást a beszélő egész alakja.

Volt ott a parkban, talán még most is megvan egy óriási nagy terepély vén gesztenyefa. Annak körben lecsüngő, szinte földigérő galyjai s lombjai alatt az árnyékos tér olyan volt, mint egy nagy tanácsterem. Ott csevegett, ott vitakozott, társalgott együtt a társaság. Ott szokott megpihenni Szemere Pál, a már akkor nagyon öreg és beteges, midőn sétájában az ezeredik lépést bevégezte, melynek pontosságát az utána lassan bandukoló inas, egy kezében tartott régi nagy klepsidrán perczről perczre figyelemmel kísérte.

Kazinczy Gábor hozzám intézett levelei, talán egynek kivételével mind, kelet nélküliek. Én sem jegyeztem fel kézhez vételüket. A mult század ötvenes éveinek közepe táján kezdett hozzám írogatni. Találomra írom kezdetül az 1854-et. Folytatva egészen haláláig 1864-ig. Félre tettem apró papírszeleteit is. Mindamellet bizony mégis elkallódhatott nálam nem egy. Az ő fényes, gazdag szelleme s írói stílje tükröződik azok legtöbbjében. Mintha levélírói nagy készségét és bőséget és írása külső formáját is általa bálványozott nagy bátyjától, dicső emlékü Kazinczy Ferenczunktól örökölte volna.

Mindig édes örömmel emlékszem a vele töltött napokra. Vele való érintkezéseim mindig gyönyörködtető, tanulságos, felemelő volt rám nézve. Leveleit is az ő reá visszagondolás teszi előttem becsessé. De most már, hosszú életem vége felé nem akarva azokat tovább is fiókomban őrizni. Ne várjon itt rájuk bizonytalan jövő, Kazinczy Gábor, az általam is szeretett és nagyra becsült sárospataki kollegium növendéke volt egykor. Hadd őrizze hát emléket ott a kollegium kebelében ez a néhány (45) egyszerű, barátságos levél, melynek nyilvánosságra nem szánt sorai egy-egy őszinte sugárt vetnek az ő szellemére s apró viszhangjai a korszaknak is, melyben keletkeztek.

Miskolcz, 1912. július 8.

Lévay József

Amint Lévay is írja, a levelek nincsenek keltezve, s Lévay, noha ő tehetne volna meg legkönnyebben, még időrendbe sem állította: az ő összeállításában 1-től 45-ig számozva a legtarkább rendtelenségben követik egymást a különféle időkből származó levelek.¹ Némiképp fáradtsággal azonban majd minden levélnél meg lehetett határozni a keletkezés évét, sőt néha napjának a pontos dátumát is, s ezen az alapon időrendbe állítottuk őket. A levelek élén, fönt jobbra olvasható időjelzés tehát tőlünk való. Ha a levélben vagy levélen rajta van írásának éve, akkor kerek zárójelbe tettük, ha csak kikövetkeztettük, akkor sarkos zárjelbe állítottuk. Közlésünk mindenben hű a kéziratához.

1.

Tisztelt Barátom,

[1855 végéről.

Az új év küszöbén barátiabb köszöntővel nem üdvözölhettem Önt, mint hogy verseit, meghagyása' daczára, nem küldöm vissza. Egyetlen szabad napom se volt, mióta Ön oly nyakrafőre elhagyott bennünket, s ígéretemet, itéletem' őszinte közlését illetőleg, be akarám váltani, s akarám nem csak azért, mert ígértem, hanem az ügy miatt is.

Özönvizében fuldokolva a rímeléseknek, a közönség naponként vesztí szomját s ízét, Sinnjét ezen könnyed ételhez; csomókat szül a sajtó s vesz át a legkegyetlenebb halál, tudnillik: a nyomtalan elpendülés. Boldog isten, egy darabtól is megvárnök, hogy átvillanyozza az országot, s most egész lakomákat tálnak élénk, a nélkül, hogy azt mondaná valaki, «köszönöm szépen».

Igenis, én azt hiszem, hogy novella —, s versre csak is úgy van szükségünk többé, ha *kitűnő*; a középszerűségek' számát szaporítani, s ekként új táplálatot adni a csömörnek — valódi hazaellenes tett.

Önnel szemben bátran elmondhatom az efféléket; önérzete biztosít engem, hogy lutheranus fulánkot nem keres szavaimban. S valóban, alig lehetne vád, melylyel kevésbé volnék sujtható, mint hõg «nem oda nézek, hová ütök».

De éppen az az izlésteljes kezelése a nyelvnek, mely Önnek — adjon érte hálát — nagy mértékben tulajdona, gyakran megteveszti az ember itéletét: *költeménynek* fogadni el azt, a mi csak vers. A zene, mely jól esik fülünknek, elszenderíti a kérlelhetetlen zsarnokot, az itéletet.

¹ Valójában csak 44 levél.

Versekkel állni elé most, oly nagy merész tett szeréntem, mely komoly megfontolást érdemel. Csatába, reszketve készül a gyáva, s gondolatlanul a hülye; a férfi számot vetve magával s azokkal, kik közel állanak hozzá. Jaj annak, ki arra számít, hogy a közlegényi sorok közé temetve, sem a dicsőség nem veszi észre, sem a halál. Nincs ostobább dolog, mint a csata' risicójának tenni ki fejünket, előre lemondva bármi diadalról. «Ülj szépen a suton, vagy ha ki búttál, mutasd meg fogad fejejét;» tanítás, mit a leg-simplexebb Klugheit is fölrhet ököl.

Bocsásson meg tehát, hogy meg akarok, bon gré mal gré, felelni baráti bizalmának, s kérlelhetlen ítéletet tartani a közlött kedves csomó fölött. Nem dicsérhetem meg inkább, mint hogy érdemes a gondra; az én proletariusi, műértetlen, ilyesmikkel nem foglalkozott gondjaimra.

Facta est alea! kiáltsák valahányszor a deszkákra lépnek, die die Welt bedeuten. Azt «merényli» a jóra való ember, de csak akkor, ha a meggyónás', bűnbánat' etc. sacramentumaival élt. Bolond teszi meg azt, a mit most sem helyesel; egykor szégyenelni fogja. — Bocsánat e baráti bizalomnak s pár napi türelem.

Tisztelettel

Kazinczy Gábor.

2.

Tisztelt Barátom,

(1856. jan. 12.)

Ez idén, kivételesen, annyira el voltam foglalva, hogy mind eddig nem értem reá, mint óhajtám, papírra vetni észrevételeimet az Ön' kedves füzetkéje fölött. A lapokból olvasván, hogy az előf. ívek immár kibocsáttattak, s én, ügyekvésem daczára, netalán post festa jönék: néhány megjegyzésre szorítkozom, futtában, mert délig még consist. üléssem van, s délután siet Ewia(?)

Mindenek előtt, hagyja baráti bizalommal elmondanom, hogy Önt azon készség s tapintat, melylyel a *nyelvet* kezeli, gyakran elragadja: *többet* mondani, mint a tárgy korlátai kívánnak. Bármi szépen mondja is el ezt: de az, szükségkép a fő benyomás veszteségével vagy kárával történik.

Továbbá

Mi, kérész életű emberek, megszoktuk: borzadni a horatiusi *kilencz évtől*, még akkor is, ha az kamatosan kifizetné magát. A compositio' egyes árnyékait, az előadás' hiányait etc. csak is a hosszabb, s eszménk' benyomásától kijózanult vizsgálat figyelme veszi észre. Az előadás zengzetessége, azon elfogultság, melylyel minden *új* creationk iránt viseltetünk (nem *szerelmességet* értek az «elfogultság» alatt, hanem az ítézés' nem-szabadságát) szemet hunyat velünk gyakran aprólékokra, mik — legalább — a kerekdedség, plasticaiság etc. hátrányára vannak.

Engedje meg, hogy a mai critica hetykeségével, elmondjam, hogy figyelmemet főleg azon darabok ragadák meg, mik pag. 16, 21, 26, 27, 37, 47, 51, 78, 93, 118, 123, 129, 130, 140 állanak; valamint:

8, 19, 25, 31, 49, 67, 146, 147, 149, 151, 155, 160, 187, olyanok, miket még egyszer mérlegre vetnék, ha megütik-e. Hagyjon némely észrevételt mondanom több egyesekre.

p. 1. Szép darab, de a kellő kerekdedség hiányzik benne. Az író *in medias res* lép, s akkor veszi észre, hogy csalódott. Vagy az *illusiót* nem

szabad ugyanazon darabban oly bőven tárgyalni, *vagy* az *ébredést*; mert egy *alaphang*nak kell lenni a műben. S aztán, ha az *illusio* költői s szép képekkel teljes leírása után egy *fájó* s *ép ezért* (vagy *tehát*) rövid strophá mutatná a kiábrándulást: az oly epigrammai élt adna az egésznek, a mi így a mint van, tökéletesen elvesz. Vagy is: a darab fele azt látszik megmutatni, hogy az elsőnek írására nem volt ok. A költészetnek pedig fő czéla az *ámitás* vagy is: az olvasó érzületének átvitele egy idegenbe, a mienkbe.

p. 4. Ugy tetszik, nagyon *bőven* van előadva. Arány tartandó, szerén-tem, „az eszme, az *egy eszme*” magva s az előadás husa közt.

p. 11. A *hajdani tanítóm* végső stropháját elhagynám. Nem románcz az, hogy tört. előadást kívánjon. De — különben is, *dagály*, és pedig nem-aesthetikai, van benne; szükségtelen is.

p. 11. *Szerelmes*. Az Ön által már kihuzott strophá kihagyandó; elrív a hangja s *splendens pannusként* fityeg ott.

p. 20. *háromszor* rimez Ön erre *látom*, s e háromszorosság elég volna hogy az olvasó *sütésnek* gondolja. De nem is szükséges.

p. 21. A *Pest*, mint Bánfalván létekor elmondám, *minden esetre* elhagyandó. Ennyire nem lehetünk subjectívek.

p. 24. A *köny* gyönyörű darab, de az utolsó, *igenis* naiv strophá semmivé teszi hatását. Kisserű tárgy hozzá. Az ökörszem, még ha sas viszi is felhők közé, nemcsak nem szűnt meg az lenni, sőt még ökörszemebbé válik.

p. 28. Ha a *gyöngéd*, *szívből fakadó* dalocskának megfelele-e az utolsó strophá? kétkem. A *kedélyes* és az *elmény*(?) aligha szeretnek egy fedél alatt lakozni.

p. 34. «Midőn arczod redői közt *keresnék* Az engem elbájolt *vonásokat*.»

Miért nem választ, kedves Barátom, berangeribb darabokat az Öreg' munkáiból? Aztán: hogy a külf. művek iránt *Sínn*t költsünk: első feltétel, hogy ne hagyjuk meg rajta az *Übertragolás* nehézkességét, göröngyeit. De én, egyáltalában, nem hiszem, hogy a költészet husa (metrum etc.) oly sans facon kezelhető mint most divat. A zökögő vers mindig zökögni fog, ha szárnyat tűzünk is tengelyéhez.

p. 41. Ha valami *érdeket* nem ad Ön a hősnek (legyen az rokon — v. ellenszenvünket keltő) a darab *prosa*i marad, s csak azt tudjuk meg belőle, hogy Barna Lászlót felakasztották. — pag. 42. az a sor, hol a *zsidó* jó elő, assuálva van, inyem szerént; de még azt sem tudjuk meg, miért került ide ez a zsidó.

p. 55. Nálam bizonyos szürkületes, csonka, fél-benyomást hagyott. Mintha mindig csak vártam volna, mi lesz hát belőle?

p. 59. Kontár s laicus vagyok, s csak *borong* fejemben, hogy e darabot, így a mint van, *nem adnám*, mert igen-jóvá *tehető*. Képzeltetlen kinomba kerülén az írás: személyes találkozásunkra hagyom fel nem annyira okadatolható, mint sejtethető észrevételeimet.

p. 61. Gyönyörű *legendai* tárgy. A legenda hívő, áhitatos légkörébe kell vetni ez eszmét, mely így, a mint van, *benyomást* sem hagy; amugy *megragadóvá* lenne.

p. 70. Ha *vonatkozik* valakire, nem értem; ha nem, több magvat csontot ohajtanék belé.

p. 73. Aligha bevégzett darab. Legalább: az utolsó stropha elüt az előbbieket szilaj, kihívó hangjától.

p. 74. Egy strophában kétszer jö elő a rubin. Vagy egymás mellé teendő (comparativus helyett péld. rubin ajka rubinnál is szebb etc.) vagy elvetendő; mert *két* képet egygyel nem adhatunk.

p. 76. Az első négy sor ahogy sem tetszik; mindenek fölött az *egy időre*. Mi hatást várunk a keserves kor' leírásától, ha előre meg mondjuk, hogy az csak *egy ideig* tart? Hát az a *sőt*!

p. 77. Nem complet, valamint p. 79. Pedig főleg az utolsóból, úgy sejtem, igen jót lehetne csinálni.

p. 81. Hiányzik benne *valami*.

p. 86. Hihetőleg — legalább érezteti magát, — alkalmi darab. Az utolsó strophát én nem tartom költeménybe-használhatónak. De aligha tartanám meg az egész darabot is.

p. 89. Igen bő előadás. Eszméje gyors, epigrammai tárgyalást kívánna.

p. 100. Az utolsó stropha nem mond egyebet, csak prózában az előbbieket poetai képeit.

p. 109. «Hogy im a szám így elszaladt». Ezt a magy. így mondaná: «Hogy nyelvem im így megszaladt.»

p. 126. «Téged a jó isten

Költőhöz teremtet» etc.

Aligha szükséges, s aligha poetai. Az olvasóval reducaltassuk e *költőve* mind azon képeket, miket a nőről elmondánk. Aztán nem minden költő poéta s miért korlátozzuk a poesist poetává?

p. 129—35. Gyönyörű darabok; kár hogy a p. 131. képe nincs kivíve. Ezen darabokat (itt-ott *megreszelve*) egy kalap alá fognam, mert *egy* asszonyt tárgyalnak. Főlséges arczképpé lehetne kikerekíteni.

p. 136. A fecske s a hir és dicsőség *együtt* nem használhatók, mert *képtelen* fogalmak. Kereshet a fecske mást is: napfényt etc.

p. 145. Az ilyeket is foltoknak tartom, mint e darabban «hajtja, fujja», — «tűnik, széled». Mind az folt, a mi ha elmaradna, veszteség nem volna v. észre nem vétetnék. Hát még az, mely ha *van*: érezteti magát, hogy fölösleges!

P. 170. « S megül egy-két vig madarat.» Szint oly prósai, mint, itt, bántó.

P. 185. Ezzel végezném a gyűjteményt, elhagyva az utolsó, fityegő, stropháját.

Kezdeném talán, a *Múzsámmal* p. 181. kihagyva a «hir kengyel-futóit», s az utolsó négy, *igen-rossz* sort. Pedig mily szép, csak *egyszerűen* mondattassék el!

Egyedül addig sose vagy...

A fölmile

Csak zeng, csak zeng, nem tudni hol,

Sötét bokrában

Éjjel is busong s dalol. —

Vegye, tiszt. barátom, e firkálatot, mint tehetségei iránti elismerésem bizonyítványát. A poetaság maholnap elvesztendi hitelét; verje meg az isten — megverte — azokat, kik okai voltak. Nincs oly keresztyén türelem, mely el ne unná, annyi polyvával regaliroztatni azért, hogy itt-ott egy buzaszemet kapjon. Hiába nyomat Friebeisz uj czimlapot Czuczornak etc., a tény az, hogy a vers nem kell. Annál inkább kötelességök (azoknak, kik arra képesek) ön maguk, az ügy, a jövő iránt, hogy e plundersweileni Jahrmaktkban csak úgy lépjenek fel, ha értik: *Digito monstrarier, hic est*. Az a *kötetes* ambitio gyakran jégre viszi az embereket. Kazinczy azt mondja egy levelében: Bolond ad ki olyat, mit érez, hogy jobbá tehetne. Drasticus mondás, de aligha nem alapos. Én — ha tehetségem volna — ambitiosus ember volnék: de ambiotomat nem az ujdonságrovatok' tovasietés közben rám-dobott szalmazkoszoruiban, hanem a jövendőbei alapos hitben keresném. Mennyi köteg verset burjánzott fel az utóbbi idő; kétségbe kelene esni kiadóik józanessze fölött, ha, 10 év mulva, $\frac{2}{3}$ fölött nem pirulandnának. Nem-születni, az nem baj; de meghalni, az rossz, hát még min-sírásonk lenni.

Semmi legkisebb igényem, hogy Ön. súlyt helyezzen nézeteimre; de én, mint becsületes ember, baráti tartozásomul tekintem az őszinteséget Ön irányában. Bármí kiválólág-szépeknek tartsam főleg a kijelöltem darabokat: az Ön' helyén mégis *váraloznám*. Mikor gyűjtötte össze Goethe verseit? Mily vandálságig szigorú volt maga iránt Schiller? Nagy mértékben kell bírni annak, ki a *jövőt* akarja, az erővel: hogy a *jelenről*, bizonyos tekintetben, lemondjon.

Igen kellene csalatkoznom, ha ezt Önt (nem azon igaz érzelemnek tulajdonitva, mely sugallá) nem úgy fogadná, mint azt reményleni okom, sőt jogom van. Maradván nyájas baráti üdvözléttel

Bánfalva, jan. 12. d. 1856.

Kazinczy Gábor.

Még egyet. *Könyvekre* osztanám fel, ha kiadnám, a gyűjteményt; higgye el, hogy egy költői, gyöngéd szivdal után amolyan, pitykés dbot olvasni — majdnem élvezhetetlen. Olla potrida.

Ide jegyzem még, hogy egyik szép darabját nem így kezdeném: *Jer, paraszt gyerkőcze*. — E megszólítás didactikai intésekké teszi azt, a mi *mint ilyen*, ha nem állana is, de költőileg minden esetre *szép*. S ez elég. —

(E kritikai levélben, mely Csokonainak Dajka verséről írt levelére emlékeztet, több pontot ceruzával megjelzett Léway. Tulajdonképen az Ujabb költemények kéziratának bírálata. Megjegyzéseit figyelembe vette Léway, a *Műzsám* címűt p. o. előre tette.)

3.

Tisztelt Barátom,

(1856. jan. 22.)

A Sajó, rossz kedvében elsőpörte a hidat, mit a magas kormány két évig életveszélyeztető «ideiglenességében» meghagyni méltóztatott, s darabig teljesen megakasztá a közlekedést. Így lön, hogy nyájas sorait, jan. 9-dről, csak a csomó elküldése után vettem, s nem reflectálhattam, levelemben, reájok.

Igenis, én mellőzhetlen szükségesnek tartom, hogy egy versgyűjtemény ne olla potrida legyen; el kell találnunk, hogy az olvasó hangulatát ne

kergessük zuhany alól orosz fürdőbe, s viszont; soha képtár fölállításánál nem jutott eszébe senkinek, hogy az iskolák' ellenzetességeinek éles összerakása által reményljen vagy akarjon hatást. De mily *czimeket* adni e *könyveknek*? hic Rhodus. Hogy *megfelelők* legyenek: ritkán sikerül; kerülünk kell azt is, nehogy affectálni látszassunk a keresettséget, czifrát etc. E Scyllák közt legezélszerűbbnek s igénytelenebbnek tartom az *első, második* etc. könyv használatát, főleg oly gyűjteményben, mint az Öné, mely majd egészen — s ez hiány — dalokból áll, a költői nemek' változatossága nélkül. Ne vegye *rosz* neven, hogy e *hiányt* kimondám; összesz ujkori költészetünket sujtja ez, s bizonyos egyhangot vet reá, mely nagy részinti szegénységét fe(l)hívóbban érezteti.

Szint oly ellensége vagyok a *meg nem keresztelt* egyes daraboknak. *Vagy* frójuk hanyagságát mutatja ez, *vagy* a compositio egyöntetlenségét, egyeszméltenségét, *vagy* affectatiót. Merem állítani, hogy tertium non datur. Kivétel, természetesen, az, ha, egy magában is egyszerű fajt, péld. népdalokat rakunk egy csomóba. De ilyenkor általában a czimezés fölösleges. Nem vagyok az utánásnak quand même, szószóllója, de e vád nélkül is merhetek Goethe-re hivatkozni.

Ne vegye tolakodásnak, ha a gyűjtemény' czime iránt kérdést teszek. Az olyan *Száraz lombok (!!!)* féle czimek szint oly bántók s izletlenek, miként nem írnam à la Tóth András verseimet *költeményeknek*. A Gedichte-k még nem Dichtung-ok, s ha igen, ne én mondjam azokul, hanem a critica.

Nagy érdeklél várom vizszonti észrevételeit. Sans façon kimondom, hogy oly egyéniségtől, mint az Öné, örömmel is.

Még egyet. Ki a nyelvet oly izléssel, oly magyarul kezeli, annak, koronként, jó volna, oly mesterművekkel próbálkozni, miknek nem bírása minden irodalom' kiskorúságát mutatja, s miknek plasticai, a legkisebb foltokat meg nem tűrő tisztasága saját izletünket annyira elkényezteteti, hogy minmagunktól is hasonlót követeljük. Isten mentsen, hogy a fordítást quand même, de igen, a remekeknek — csak így gyümölcsöző — *tanulmányozását*. Itt van, például, a világ' könyve, Faust. Coleridget az angolok, első sorába helyezik embereiknek, csakis Goethe miatt. Egy új, meghódított világ volna az, des Schweisses der Edlen werth. Annyi tehetség mellett, mint az Öné, kedves barátom, biztosan reménylheti, hogy sok olyasmit, mit 56-ban helyesel, 66-ban pirulva fog tűzre hányni: mily vehiculuma volna az önkifejlesztésének, ha megszoktatná magát «a legfensőbb mérfokot alkalmazni» saját műveire.

Ne hajtson mind erre semmit, ha az saját érzületével nem találkozik. Gyümölcsöző csakis így lehet minden — bár mily alapos — tanács. —

Engedje már most, hogy én forduljak segélyéhez.

Két szóra van kifejezésünk, magyaros, de nemtelen; van-e nemesb, nem tudom. Ön talán segíthet. Sans façon (tekétória nélkül) és confondre (prellen, lóvátenni, vagy is *ugy* csinálni meg valakit, hogy *egyszersmind* bolonddá tettük.) Toldytól nem maradhatok, hogy a miket, évek előtt, Molièreből dolgoztam, adjam neki; s e két szóra (bár a vigjáték tonusa többet enged mint más) nagy szükségem volna.

A napokban egy dal került eléem; miről a csehek azt praetendálják, hogy «kilencz száz éves». Asszonyaink kedvéért, kutyafuttában s *szóról szóra* lekaptam; *prosa*i hűsége miatt teszem, mint curiosumot, ide. Megérdemelné, hogy költőileg adassék vissza:

Tölgyfa áll a messze rónán,
Tölgyfa galyán egy kakuk;
És kiáltoz és kesereg hogy
A tavasz nem tart örökké,
Hát a gabna a mezőn mint
Érlenék be hogy ha mindig
Csak tavasz virágzanék?
És az alma kerteinkben,
Hogy ha csak nyár volna mindig?
Mint didergne a kalász künn,
Hogy ha más nem volna mint ősz?
És a lányka mint busúlna,
Ha magán maradna mindig!

Isten Önnel, Tisztelt Barátom; fogadja igaz kézszorításomat.

Kazinczy Gábor.

Oly sok hasztalan magyar könyvért adtam ki pénzt, hogy Ön szívesen lekötelezne, ha a Fáncsy-Albumot (hihetőleg bírván) *áttekintés* végett közlené.

E levelet csak ma, szombaton küldhetem. Válaszát Rácsok ur, holnap reggel indulva, kihozhatná.

Elül még e sorok vannak írva:

jan. 22. d. rég itt hever e levél, mert az alkalom, melylyel küldeni akartam, itt feledte. — A Fáncsy-albumra nincs többé szükségem.

K. G.

4.

Tisztelt Barátom,

[1856-ból]

Örülök, hogy Bozzay munkái iránti indítványomat helyeslé. A művek *lényege* fölött szóval, ha isten éltet, s teljes önhittent jelentem, hogy Ön igazat adand nekem e részben is. Compromittálni merek önben, izletét s műérzékét ismervén. Csak *hidegen* kell a dologhoz látni.

És aztán az a magyar critica! Olvasta Ön e boldogtalan jószág (a criticát értem) egyik matadorának véleményét Önről a P. Napló valamely számában?* Látja, tiszt. Barátom, én nem helyeslém, hogy Ön, *most*, gyűjteményét kiadja; pedig Önt Goethének tartom Vajdával szemben; s ime Greguss úr a *középszer költőjének* mondja Önt! Mondhatott volna-e sérelemesebbet és — örüljön ennek, igaztalanabbat!

A verscsomót újra át kellvén olvasnom, nem küldhetem. Szeretném személyesen megvitatni.

Igaz baráti üdvözléssel

K. Gábor.

Egy munka érkezett meg a megrendeltek közül; küldöm. Képzelteti, hogy nem én szakítám szét.

* Bizonyosan Greguss bírálatára céloz, mely Lévay *Ujabb költemények* c. kötetéről 1856-ban jelent meg.

5.

Tisztelt Barátom,

[1856. szept. végén.]

Olvastam Bozzay verseit. Őszintén bevallva, nem merném értek a felelősséget elvállalni. Nem tartok mindent dagálnak, a min egy kis sujtás van, de e fiatal embernek dolgozataiban, a műérzék hiánya miatt, nem csak dagály van, hanem, Gelliusként, tumor africanus-pőf is, egész az értelmetlenségig. Annál inkább megkaptak a *Levéltörödékek*. Egy lapjuk többet ígér az egész verscsomónál, s írójukat érdekmesítik, hogy emlékezetének fenntartására történjék valami. Szabad-e Önt kérnem, méltóztassék velem e leveleket, *mind*, eredetiben közleni. Az ilyeseket, a mennyire lehet, *intacte* kell közleni, hogy a *percze' színe* is meglátszassék rajtok. Legcélszerűbbnek vélném, ha, *e leveleket véve* alapul, egy kis életírással, *nehány* (legjobb) művét, bár jelent meg azelőtt, bár ne, közlené egyikében a gombázó albumoknak (talán a Sárossy által tervezetben). Több sulya volna így, mintha a teljes gyűjtemény által az olvasót *enttäuscholnók*. Kertbeny a berlini Magazinban néhány év előtt egy szemlét adott irod. állapotainkról, s abban Bozzayt, mint Petőfi *választott* tanítványát említi. A józanabb olvasó ezen, úgy hiszem, csakis álmélkodni fogna.

Emlékszem, hogy a Magy. Sajtóban egy cikksorozatot *láttam* e czím alatt: *Kelet könyvei*. Nem olvasván, nem tudom, ha B. munkája-e. Ez is érdemelné a közlést, *rendezve*, bár mennyire éreztesse is rajta Lamennais és Miczkievicz magát.

Egyébiránt bocsánat, hogy a füzetet magamnál tartom. Toldy Patakra rándult codexeket keresni s óhajtanám ítéletét hallani. Engem, meglehet, túlszigorúvá is tön a modern rimelési diarhaea.

Hasonlag bátorkodom, némely tétel megvitatása végett Arany értekezését még megtartani. Toldi úgy mondá, hogy a Muzeumban közlendí.

A Voltairei verset igen köszönöm. Isten Önnel, kedves barátom. Ohajtam vala az Ön és magam érdekében, hogy Toldy itt mulatása alatt pár napra láthassam. Álmélkodom, hogy lehet Miskolczba oly válhatlanul szerelmes.

Szíves üdvözlét és baráti kézszerítással

Kazinczy Gábor.

(Toldy — saját bejegyzése szerint — 1856. szept. 26—8 napján volt Patakon. Tehát e levél ez időből való. Bozzai versei az Életképekben 1847-ben *Kelet könyvei* u. o. 1848-ban jelentek meg. [Levelét 1850-en írta Lévayhoz] Munkái csak 1886-ban jelenhettek meg.)

6.

Tisztelt Barátom,

[1859-ből.]

Nehogy alkalmatlanságot csináljon magának a D. József versei miatt, megjegyzem, hogy nem óhajtok egyebet, mint azt: szíveskedjék csupán *czímeit* leírni azon daraboknak, miket Ön, egy vagy más tekintetből, közlendőknek vél. Ha találkozik izlésünk, annál jobb; ha nem, okot ad «megrágnom» saját ítéletemet.

Miért választá Ön épen Titust fordítani? nem tudom. Én Romeot tanácsoltam volna, már csak azért is, mert legújabbban Mommsen annyit

tett e dráma körül, hogy azt, egyelőre legalább, véglegesen elintézettnak mondhatni.

Vajha el ne menne Önnek kedve Keztyől! — Szabadjon hinnem, hogy Ön nem bók-kicsikarásúl nézi, ha óhajtasomat fejezem ki, véleményét hallani arról, a mit — *kitűzött lapszámon*, rossz kedvvel s e téren járatanúl — levezetésként pár nap alatt compingáltam.

Sajnálom, hogy hinnem kell, hogy Ön nem találja magát a son aise Bánfalván: oly sok holmival ismertetném meg, irodalmunk multját illetőleg, a mit máshol aligha találhat. *Ezt* kell pedig ismernünk, hogy prosternáljuk magunkat azon *hősök* előtt, s derültebb tekintettel nézzünk a torlaszkodó fellegek közé. — Valóban, néha sajnálkozom, hogy 20 esztendőskoromtól 30-ig csakis táblabíró voltam.

Hanem azért tartson meg őszintén viszonzott baráti érzéseiben, mikkel vagyok
egész szívvel az Öné:

K. Gábor

Heckenast kéri a Kezy-Berzsenyi levelezést. Ennek fénykiadására akar ő is a jubilaris ünnepen szerepelni.

Mit mond Ön: nem volna-e szép, ha Ön meg egy kis Album-félét állítna akkorra össze? Önnek sok jó embere van a «modern» emberek közt, s a multa meg egy pár nagy érdekű adalékot én hoznék. — Ezt az eszmét szeretném Önnel meghányi. Kiadóban nem volna hiány. — Hát a Kezy. költemény gondolata pihen?

A levélben elül és felül e sor van még: Nina kisassz. csőtörtőkön délután jó haza. Avis au lecteur.

7.

Tisztelt Barátom,

[1859-ből.]

Bármilyen rossz és hanyag levelező legyek, s bosszant ez irtózatoss penna: meg nem állhatom, hogy pár sorral meg ne feleljem levelét.

Rosch kedve volt, mikor azt írta. Annak számítom azon türelmetlenséget, melylyel Ön mind a Shakesp. fordítását, mind Kézayt nézi.

Boldog isten, Ön máris, és pedig ok nélkül *elveszté* türelmét: mit tegyünk mi, kik egy-két adat fürkészésében, s «a magunk contentumáért», éveket töltünk. Ön azt mondja, hogy nem akar többé írni «azért hogy írjon», mint péld. Kézayt. Tehát akarhatná-e, hogy az *úgy* jöjjön ki, a mint van? Ön csak áttekintésbe is *beléunt* egy pár nap; én élvezetnek tekintém, ha miben segédkezhettem. S íme, Önnek mégis panasza van. Mire, kire? valóban nem tudom. — Shakespeareba úgy szólva belé sem fogott, s már abba akarja hagyni; miért? Mert «a vállalatról mit sem hall.» S ugyan mit hallhatna e pár hó alatt? — Látja, a mit én Goethe, Molièreből etc. kísérlettem, azt Toldy ugyancsak megkoszorúzza 4—5 év előtt már: s én nem merem adni. Mert érzem, hogy jobban adhatom még. — Igen, Ön még, e tekintetben, a «modern» nemzedékhez tartozik; sajtó alá akarná néha telegraphirozni a mit gondolt. Pedig Önnek több tehetsége van, hogysem ignorálnia kelljen a novum prematurum.

Ismerős-e Ön Szabó Károlyllyal? — Szeretném, ha igen, mert vajmi járatoss és elfogulatlan az előkor történetében: s ohajtanám, ha Kézayhoz

jegyzeteket dolgozna. — Látja, *Ő tíz év óta dolgozik Anonymuson, s mindig talál újat, rectificálandót.*

Irtam Önnek, hogy Toldy tölem függeszté föl, az Academia által adasuk-e ki történetíróinkat; s ha igen, sajtó alá mehetnek azonnal. De nincs *mit* adnunk; e téren nehezebb a szereplés, mint egy-két beszélykét «összeütni».

«Az Albumnak quand même hitele veszett.» Igaz. Rehabilitálni kell. Hogyan képzelhette Ön, hogy én e K.-Albumot másként akarnám, mint a hogy írta? Még csak értelme sem lett volna gondolatomnak különben. Persze könnyebb egy-két vers és beszélyt összezsákiszalmazni, s Albumnak keresztelni: *tegyék* ezt mások, de ne gondoljam, ne tanácsoljam én. — A pénzről biztosítám, csak volna, ismét, *mit* fordítani.

Balúl értett Ön abban, a mit Bánfalva iránt írtam. Nem mondtam, hogy *rosszul találja* Ön magát is, hanem azt, hogy nem találja magát úgy hogy «jól essék». Nem volt szemrehányás, nem volt korholás; sőt inkább vehető érdekeltségnek, melylyel Önnek egyénisége s tehetségei iránt *viseltelünk* itt. Egyébiránt annál jobb, ha tévedtem; nyereségemül tekintem azt.

Patakkal jó volna magát érintkezésbe tenni. — Mit gondol Ön, ha néhány arany jutalmat tűznék ki, a tervezett cél érdekében, a Musafiaik között?

Lekötelezne, ha D. verseit olvassva, a mi eszébe jut, plajbászszal a lapokra jegyezné.

Isten Önnel, kedves barátom. Vegye ezt a mit mondtam azon igaz baráti méltánylás és becsülés jeleül melylyel vagyok

egész szívvel az Öné

K. Gábor

8.

Tisztelt Barátom,

[1860. okt. 6.]

Baráti kötelességemnek tartom, Önnek a Gaál-féle gyűjtemény II-ik kötetét megküldeni. Ohajtanám, annak idejében, véleményét ismerni, s főleg a két kötet *előadása* iránt. Bakkancsosok irták le e meséket, s az olvasóval *éreztetni* kellett ezt a nélkül, hogy az alkalmatlan legyen neki.

Két curiosumot mellékelek ide olvasás végett. Shakespeare minden művéhez máshonnan kapott *Anregung*-ot (hogy van ez magyarul?); én nem vagyok költő, desőt verscsináló sem, de e két bohóság olvasásakor egy compositio körvonalai rezegtek (rêvegtek?) lelki szemeim előtt. — Szeretném, ha a magyar költészet emelkedni kezdene a lyra járszalaga mellől; mikor lesz az, ha oly szép tehetségű emberek sem akarnak neki-gyűrközni, mint Ön? A művészetben — az én proletarius felfogásom szerint — *több a* forma mindennél. Láttam egy agyag-korsót a Phidias korából; Báró Boehm a kincstár' illető osztályának europai hirű főnöke 8000 pftra becsülte. Nem kétkem, hogy ha gyémántból van, még följebbveri egy zsidó juvelier.

Nem lopom tovább idejét, hanem sans façon ölelem szíves baráti érzésekkel

K. G

oct. 6 d.

Mily nap ez! — Vasuton jár testünk és lelkünk; megyünk, nyargalunk, el, tova; látunk, nem nézünk; azon jártatjuk eszünket; mi minden kerülend

elénk; nem eszmélkedünk a látottak felett. A lyráról fecsegünk, a helyett, hogy sötét ünnepet ülnénk lélekben!

Ugy kell.

Folytatása egy külön lapon de úgy látszik, hézag van: Mert *élünk* s mert az élet kötelességeket hárit nyakunkba, kinek-kinek tehetsége szerént; s a ki számotvet *teendőivel*, szint oly jól cselekszik, mint ki az emlékezést, mint a növényt, ápolja s megfogamztatja lelkében. A gyűlöletet, mint a löport, ki s túl tesszük az érintkezés látvonalán, hogy biztosítsuk, azért hogy annak idejében felhasználhassuk.

9.

Tisztelt barátom,

[1860. nov. 28.]

E pillanatban kapom kedves és geistreich sorait. Nem válaszolhatom meg bővebben, mert vendégem van, s korán indítom el e pár sort.

A mit Ön írt, csak abban lepett meg, mily jól leírta; a tartalom olyan, milyennek körülbelől képzeltem. Azóta csak megkapta már talán hosszú leveletem; ohajtam vala, hogy azt előbb vegye, mint Borsod első *alkotmányos* ünnepe ületett.

Azonban éget a vágy, közelebről látni, mint néma szem —, illetőleg fűltanú, a történendőket, s így szombaton délután berukkolok, ha csak fata favebunt. Szombaton már, azért, hogy egy füst alatt az egyházi tanácsnak is bemutassam magam', s jól kibeszélhessük magunkat.

Kérem, méltóztassék számomra szombat estvétől kezdve Fejér uramnál egy tágas utcái szobát *azonnal* kivenni akkorára s fölelőpnézni; már egyszer lóvá tettek.

Addig is várom válaszát s baráti tisztelettel

Tout à vous

hétfőn késő estve

K. Gábor

(Kívül: Balra néző fejű bélyeg Putnok ²⁸/₁₁ bélyegzővel és Miskolcz ²⁹/₁₁ bélyegzővel. Borsod alkotmányos ünnepe az első megyegyűlés volt 1860-ban.)

10.

Tisztelt barátom,

[1860. nov. 29.]

Tegnap postán írtam ugyan Önnek, de tartok tőle, hogy két hét múlva kapja meg leveletem, s alkalmam levén, ismételem kérésemet: méltóztassék számomra Fejér uramnál egy utcái tágas szobát kivenni *azonnal*. Én szombaton estve Miskolczon leszek legfőlebb 6 órákor; s szeretnék Önnel azonnal találkozni. Estelire minden esetre meghívom Önt, s hakit jónak lelend, válasszon.

Kapta-e már *hosszú* leveletem? Én *egy* postán kaptam leveleket 1., Boroszlóbból 2., Ulmból 3. Párisból; ezek legfőlebb 8 nap alatt jöttek 4., egyet Pestről, mely megjárta 32 nap alatt az országot, ezen rá-írással: unbekannt. S az Pesten is, hol 8 hírlapot expediálnak számomra. Tanulság: Boerhave¹ híresebb ember, mint az Ön igaz barátja

K. Gábor.

¹ Tudjuk, hogy Amerikából ekként címzett leveleket kapott: «B-nek Európában.» — A másik oldalon: Választ kérek a szoba iránt.

11.

Tisztelt barátom,

[1860-ból.]

Ma reggel küldtem postára válaszomat; egy oly hosszú levélben, melyet talán 10 év óta nem írtam; s mert, dél felé, hallom Ninától, hogy dél után Miskolcra megy.

Örülök, hogy az edények színe iránt egyezik ízlésünk. Áruk iránt Földvályékkal méltóztassék majd végezni; én csak figyelmeztetni fogom őket, hogy p[er]c[en]tet adván minden kereskedőnek: méltányos, hogy azt a direct vevők is, megkapják. — Egyébiránt az egész csomót mingyárt akkor módomban volt Sz. Péterre eljuttatni költség nélkül.

Arany lapjának jövőjéről, *bár mily* legyen az, elmondám nézeteimet. A cultura nem bánt bennünket. Aztán *túl számosak* már azok, kiktől az Augias-ölt kitisztítani kellene, s I. Napoleon azt mondá, hogy túlszárnyaló mennyiséggel nincs sereg, mit meg ne verne. Azok, kik Aranynak valók, vagy lusták mint Ön s vagy öregek mint én, s az ívet meg kell tömni hetenként quand même. — Aranyak se válaszolhattam sok vigasztalót, de megtettem a *legokosabbat*: tiltakoztam ingyen példánya ellen.

«Shakespearei dolgozása iránt nehogy félreírtsen Ön. Én azt nem — *roszaltam*, csupán arra figyelmeztetém, hogy ha Ön volnék, nem állanék ki e téren másként, mint *legalább* is versenyezve legjobb társaimmal s megvallom hogy Aranytól (mind dolgozása —, mind censurájától) sokat várok. Az oly, kitűnő ember, mint igen kevés más.

Nyelvünk ott áll, hogy a *döcögés* tilalmas. Mit ér a Zombory Iliásza (Uj Muz. aug. füz.), ha az embernek minden lépten Heinét juttatja eszébe (a Voss Shakespearejéről szólván)? A fülön át sokat be lehet a fejbe csiklandani; ízlésünk és fejünk utasítson, hogy csak azt, a mit lehet és szabad.

Igen várom postai levelemre válaszát. — Most még holmit:

1., Kalas mérnököt figyelmeztettem e munkára, minek czimét ide csatolom, s kért, rendeljem meg neki. Ne sajnálja Fraenkelnek átadni, hogy hozassa meg azonnal.

2.) *Fannyt* Serényinének ígértem; ha elolvasta Ön, kérem, valamint a portugál irodalomról szóló könyvét Toldynak. Be jó lett volna belőle egy cikket penderíteni Aranyak!

3., Azon levéltári iratokat, miket Ön a ktárnak adott, igen szeretném látni.

4., Az ide csatlott levelet az Egyháztanácsnak.

Szíves kézséggel

K Gábor.

Méltóztassék levelemre borítékot tenni; nem tudom, kinek és miként címezze, s az effélékben nem szeretem a *bakot*.

Elül fent: Nina holnap, pénteken, dél után indul haza Miskolcra; netaláni küldeményét addig méltóztassék neki átadni.

12.

Tisztelt barátom,

[1860-ból.]

Nyájas levelére nem feleltem előbb, mert nap nap mellett Nina kissasszony menetelére vártam. Nem teszem tovább, nehogy hallgatásomat figyelmetlenségnek vegye.

Az edényeket azonnal megrendeltem, s azok már itt vannak, az ingyenes-elszállítást várva. Nem — szabatos megbízásának tulajdonítsa Ön, ha ízetét el nem találtam. Ugyanis én azt a zöld és kék, kék és zöld szegélyt az edényeken annyira elúntam, s tehát oly komisznak találom, hogy saját ízletemet követve, egészen-fehér edényeket választottam. Természetes, hogy ha ez nem tetszenék az illetőknek, visszacserélhetjük.

Ide rekesztem a jegyzéket. Ha Földváryval találkozik Ön, méltóztassék vele kiegyenlíteni. De abból a %_o-ot (15 vagy 20), le fogjuk húzni. —

Shakespearei dolgozatát figyelmesen megolvastam. Megjegyzéseimet együtt veszi a kézirattal. Ne vegye rosز neven, ha kimondom, hogy én és mi, tudnillik kik Önt szeretjük s hisszük, hogy tudjuk «mit követelhetni Öntől»: a dolgozattal, úgy amint van, nem volnánk kielégítve. Elnézve, hogy néhol sötét: de a verselés nem enged oly borzasztó szabadságot, mint mennyit Ön igényel. Elmondhatom, hogy többször vét Ön az ötös jambus szabályai ellen, mint nem.

Ha azt úgy amint van, afféle táblabíró adná mint magam, ki 1838-ban *csináltam* az utolsó verset, (s akkor is fogadásból, hogy Péceltől Pestig egy balladát faragok az akkor kitűzött tárgyról) az kegyelemre hangolhatná a criticát; de Öntől, ki oly ízléssel és szabatosan tudja, ha akarja a nyelvet kezelni; épen Shak. körül, miről oly zaj üttetett, hol Aranynyal fog versenyezni Ön — s tekintve még azt is, hogy a darab valóban csekély becsű s hatást *főleg* a nyelvtől várhat: baráti kötelességemül tartom, Önt nem a jó, hanem a gyöngé oldalára figyelmeztetni dolgozatának. Elég Zartsinn volna bennem, hallgatni, ha nem tudnám, hogy csakis *akarattól* függ, a csomót úgy oldani meg, mint nyelvünk s az Ön tehetsége egyiránt megengedik.

Nevettem a miskolcziak hódolatán, s még inkább az Ön' valóban francia, találó kifejezésén a «*nemegyzőlálú* műveltség» fölött. Sok ilyesmit fogunk elérni. A *licitatio* korát éljük, s az, kinek ily időkben *arcza* van, kész lehet rá, hogy lába *mezít'* lesz.

Mit csinál, mit dolgozik Ön? általában: hogy van? Szeretem olvasni nyulfarkú leveleit; sokszor lelem benne azt a fűszert, mely mint a gyömbér, maholnap kikopik az irodalmi konyhákból. Az esprit-t értem.

Szíves baráti üdvözléttel

K. Gábor

Mikor lesz Miskolczon consist. gyűlés? hogy választásomat megköszönhessem és, ha kell, *megeskess*em.

13.

P. S. elől: Ad *amicam* aurem.

Tisztelt barátom,

[1861-ből.]

Két dolgot útlálok mindenek fölött, 1., a bölcset játszani, és, ennek folytán, 2., tanácsot osztogatni kéretlenül.

De, tehetségem szerint, meg nem felelni az Ön barátságos bizalmának, valódi kötelességszegés volna. Mert mi a fenének az az ugy nevezett «barátság», ha, mikor szükségét látja, teljes nyíltsággal nem tárja fel belsejét? Ez mentsen ki Ön előtt, ha e firának némileg didacticus színe találna lenni.

Visszamegyek kisé, hogy érthető legyenek.

Jobb kálvinista, mint én nincs és nem lehet senki. Mert én *elvből* vagyok az. S mégis, ha valaki méltónak lenné *maglátni* azt, amit teszek: kellett, hogy legalább is furcsának találja azt a hangot, melyben valék, midőn a múlt fő curatorai választáskor egy kis «Jo paeáant» kellett volna ráhúznom. — Az, az *akkori* állásában dolgainknak, valódi «sak a királynak» vala. *Tovább* menni nem lehet. A Balogh Péter lágyeszüleg bölcse eljárása negatív lavírozás volt: mi *tettleg* nyúltunk a tilalom almájához. — A főcuratort táviratilag parancsolák fel Budára; ezt ő *tudatta*, de egyszersmind azt is, hogy míg föl nem esküszik (= *tettleg* trónralép) *nem* megy.

Mindig ügykeztem az *embereket* ismerni; mert *egyes* tetteik felett javuló- vagy roszalólag ítélni vajmi kis dolog: de ha őket *egészben* felfogánk: birjuk kijelölni egyes cselekvéseiknek a megillető helyet.

Ő excját van szerencsém ismerni; s e hősie elhatározás úgy *meglepett*, hogy jónak találtam ünnepélyes megköszöntését elhárítani, sőt jónak a teljes hallgatást az asztalnál. Pedig Ön is tapasztalható keservesen, hogy néha nagyonis megered a nyelvem; s miután a mi bölcse nemzetünknel elvégre is mindig a nyelv dönt: még az a gondolat is kísérthetett: hát ha ez olcsó koszorúk után még nekem is lehetne törekednem.

Nem tettem. — S e visszás érzelem megmaradt lelkemben; s nem betegség volt, a mi Pataktól eltartott.

A hegy parturiált. Az etc. 20 d. «*patens*»* megszülemlett. Ő excját annyira kiütötte a nyeregből a diadal biztos hite (*mily* hadvezér, ki a csata előtt diadalában-biztos számításokból épít fellegvárakat!) hogy a főispánokat sine me de me «csinálta» a *Wiener Zeitungban*. Nincs oly filkó, a ki hitte volna előre, hogy, a *jelen conjuncturák között*, ne találkozzék egy sem az 50 legény között, kit gyáva félelem, okos számítás a jövő fentása(?) végett etc. el ne riasszon oly állomásról, miről egyelőre *semmit sem tud* egyebet**, mint azt, hogy e kártyára (a föls. dynasztiá érdekében) teszi talán nyakát, — becsületét minden esetre. Mondjon le csak *egy*: a chateaux d'Espagne pokolba repültek. Lemondott sok. Igaz, hogy mindnyája *úgy*, ahogy azt ellenségeimnek kívánom; enfin lemondott.

A szembekötödsdi 2-dik felvonása az esztergomi conferentia, s az *ott* tárgyalandó választási törvény volt. Azt hitték a filkók, hogy nekünk diaeta *quand même* kell, s ennek örömében azon vesszük észre magunkat, hogy az 1848 d. törvényeket *tettleg* (ignorálva) megsemmítők.

S mit láttak! —

Már most benne vannak fülig a «zsák-utczában». Mert állítom: hogy eszükágában sem volt az 1848. megye, és *nincs most sem* s mind pusztá humbug az, mivel némely jámbor magát bolondítgatja. Emlékezzék meg erre, kedves barátom; s *ezen* szempontból színezzé ki magának a jövőt (= a mát, mert a holnapot már isten ő fge reserválta magának), s kétszer gondolja meg, *meddig* látja jónak menni (szóval t. i.).

Hitem szerint a dolgok állása *ez*. Azonban hagyján! Sisyphus köve megkezdte máris visszahengergését, s ki tudja mikor, és kit fog magával elmorzsolni.

* N. B. N. B.

** A patens egyszersmind *utasításokat* ígért számunkra.

Azonban csatlódhatom. Ezen esetben kérdése másik felére ez a válaszom.

Igenis a megyei élet paradicsomi dolog. Sokszor elkérdeztem magamat, miben rejlik mysteriuma, holott annyi dőre, önhitt etc. emberrel, s oly közvetlen vonatkozásban, mint ott, nem lehetünk sehol. — De e bolondságokat gyakran minérdekünkben (nem a közvetlent, a mait, értem; mert ezt minden csacsí tudja és szokja ménagírozni; hanem a holnapit és így tovább) respectálni szükség. Én e földi életben nem fogok, lélekben sem, concurrálni senkivel s mégis azt tanácslanám Önnek, hogy a főjegyzőség ellen, bárhol pendítsék meg, *nyíltan* tiltakozzék. S ezt bölcsh számításból. 1., *Vereség*, ha az ember kevesebbet vár (?) ki, mint emlegetik; 2., nincs kegyetlenebb dolog, mint az az állás, miről azt «mondják» *nem competál*. Legyen valaki ellenségünk, támadja meg nyíltan egyéniségünket, tehetségeinket — hagyján! a mód mind erre megfelelni kezünkben van; de a másiknak tüzúrásai ellen nincs paizs; egy méhraj az, mely egy Napoleont üldözőbe vesz. — S ha meg nem semmíti: bezárja okvetlenül a jövőt.

S ezen nem lehet csodálkozni. A múlt hagyományai alatt nőttünk fel, s *normalis* időkben hadnagyból tábornokká vajmi ritkán lett a tehetség; de a semmineműség oly gyakran, hogy menthetővé lesz 1., azoknak rejtett irigysége, kik von Pique auf küzdven fel, az oly tehetségnek nem concedálják a gyorsabb és sikeresebb utat, mit elismernek; 2., azoknak traditionalis gyöngesége, kik azt hiszik, hogy haladni jól csak lépcsőzetenként lehet.

Aztán: van-e csak egy rongyos megyei társulat is, mely az érdemen felül egy kis czímet szükségesnek ne tartana az üdvösségre? úgy annyira, hogy elismert fattyu-filkók elnökszázlaja alá egész megadással látunk sorakozni oly férfiakat, kiknek amazok sarujokat sem volnának méltók megoldani.

Higgye el, kedves barátom, nincs hitványabb, testetlenebb dolog a magyar democratismusnál, valamint az os magna sonatarum vajmi gyakran csak dulcamarai síp, mely sajátmagát árverelgeti.

Azonban így volt ez és lesz mindörökké, s bolond, ki megöszülne embertársai miatt; de nem kevésbé az, ki szem előtt nem tartaná: quid facto opus tehát? —

És most isten Önnel. Sok éve nem firkáltam ennyit, de *némileg* érthetővé szerettem volna tenni magamat s mióta a Zöld Ördögből megtanultam, hogy engem még az oly bölcsh férfiú sem ért mint Tóth Kálmán vagy Bolond Mihály úr: félek, nehogy még az oly barátom *félreértsen*, mint Önt gondolom. A tárgy kényes s könnyen *karczolható*; pedig azt tenni becselenség volna az oly bizalommal szemben, mint az Ön levelében nyilatkozott.

Resuméje e hasztalan firkának: ovatos és reservált tartás. Vigilate et orate, nescitis enim neque diem, neque horam.

Sapienti sat. —

Még egyet. Kétségbe kell esnünk az ész felett, ha oly *tetteket* látunk, mint a Szemere Nyilatkozása. Oly messzéről mutatkoznak itt nekem a pókszálak (alias bikanyál): hogy erőszakosan behéhuynogattam szememet.

Isten Önnel. Köszönje meg kérem, hogy ennyit írtam Ön miatt.

K Gábor

Sok holmit kellene még mondanom, de a kezem elmerevült.

A régi irásokat köszönöm, s fogom az illetőnek is; habár *nekem* csakis curiosumok nagyjára. Szeretném látni az Ön csomóját. Vegye magáéhoz, hogy ha alkalom lesz, átnézés végett megkaphassam.

(Az 1860 októberi diploma utáni idő, s mivel Szemere «Nyilatkozás»-a valószínűleg Szemere Pál *Nyílt levele Arany János*hoz volt: 1861-ből.)

14.

Tisztelt Barátom,

[1861. szept.]

A bánfalvai nyomorgatott szülék ismét Miskolcra menvén, felhasználom ez alkalmat, hogy — a miről Miskolczon létemben elfeledkeztem — 70 Xnyi tartozásomat szíves köszönettel megküldjem.

Tompá, szőlő curára, a Hegyaljára ment; ugy hiszem, átmenőleg szólít Önnel.

Reménylem, láttatni fogja magát Bánfalván; nagy mértékben *erpicht* vagyok, Önt kissé *felzaklatni*.

Örömmel látnám, ha tehetségít a mesteri senyvedésből *felvexálva*, azon emberek által *azon* oldalról ismertethetném meg Önt, kiknek ítélete nagy súlylyal bír előttem, s a mit (t. i. oldalt) én teljes mértékben tudok méltánylani. Mások ambitioja coelum ipsum petit még pedig stultitia; az Öné igenis Miskolcra-szoritkozó. Most, például, az bánt, hogy Ön, ki izléssel kezeli, teljesen ismeri a nyelvet, nem kap az alkalmon, Shakespeare annyi gyarló fordítóit «tönkre silányítani», s reá viszi a lélek, hogy hónapokon keresztül nem jut eszébe, befejező kézzel látni dolgozatához.

Nem is említem azon szörnyű indolentiát, mit Kézay körül elkövetett, jegyezze ki legalább az általunk megpontosított helyeket, s a Révész netaláni felvilágosításait. Hadd fogjon ki az Ön restségén az én irodalmatlan táblabíróságom.

Azonban, nehogy balul vegye Orbiliuskodásomat: megsúgom Önnek, hogy Önnek *érdekében* ohajtanám kisé mozgolódóbb «vita nuováját.» Megvallo, hogy az Academiának két ember iránti figyelmetlensége bosszant, s ezek: Pák és Ön. Ön *közvetlenül* az irodalom embere, mint költő, mint tanár; mint az, mint ez, méltán követelheti, hogy elismertessék, eltekintve attól, hogy ez elismerés gyakran szükséges vagy legalább kárunkra nincs.

Sajnálánám, ha nem érezné ki e sorokon, hogy azokat a baráti érzés sugallá, mely kötelességének tartja azoknak érdekeit, kiket szeret, *közvetve* legalább előmozdítani. —

Ha Horváth Lajossal lesz, mondja meg neki, hogy fél éve várom ígért levelét az *ad tertiumról*, s hiába.

Alkalmilag ne feledkezzék meg: egy jó emberem pecsét-gyűjtésre adta magát. Én senkivel sem érintkezem, s alig van módom előmozdítani törekvéseit, Ön en passant is gyűjthet egy csomót (a családnevet, természetesen, feljegyezve), s le fogja kötelezni vele két barátját.

Nem tudhatná-e ki, melyik utcáját hívták Miskolcznak a XVII. század végén még Mészáros utcának?

Et tu mi fili is így ír: Szeptember? Hová jutunk!

szíves barátsággal

K Gábor

Igen szeretném Önnel a Palóczy-Albumot *megbeszélni* mielőtt sajtó alá menne. Az, ha kell, elmaradhat, de nem-jelentékenynek lennie nem szabad. Legyen meggyőződve, hogy az *Önre* nézve is egy elhatározó csata. Oly sokat csináltunk a jó öregből, hogy egy könyv, mit *emlékül* egy *megye* ad ki, s Ön által szerkeszteti: megbuktatná Önt is, ha be nem töltene azt a mit várat. Ön ezt képzelhetlen phlegmával hallá tőlem; álmélkodtam rajta és sajnáltam egyszersmind, mert egész életemben csak az elpendüléstől féltem *ha* már reá adám fejemet hogy valamely térre kiszálljak. Haragudjanak, fűtyöljenek, tapsoljanak — de ne *diskuráljanak* ha beszélek. S azt hiszem, ha jogom volna magamat írónak tartani, ezt a táblabírói ambítiót arra a térre is átvinném.

S megvallom, hogy alig tudom képzelni, miként fog Ön egy *könyvet* betölteni Palóczyról; mert hiszen itt könyvről van szó, s nem egy cikkelyről, mit Ön kétségtelenül, jól is szépen is irand meg. De ez *könyv*, és pedig *emlékkönyv*, és pedig egy oly emberről, kit az ország élni hagyott ugyan ahogy tudott, de eltemetett mint egy királyt.

S nekem saját szerű gondolatom vajudoz e Palóczy-album kiállításáról, de mit még megvitatni, formulázni kellene.

15.

Tisztelt barátom,

[1862 tavasza.]

Most tért be hozzánk Földvály, Miskolcra menőleg, s használok az alkalmat, egy pár sort intézni Önhöz.

Horatiust küldöm. Reménylem, gyönyörűnek fogja találni a kiadást; hogy classical, azt tudjuk.

Ha Patterson tanítványt kap, szeretném, ha Ön az ide csatolt angol nyelvtanokon túl tudna adni. Legjobbak a magok nemében. Egy-egy kötet ára 1½ ft., mi által az illető az agiót megnyeri.

Nehezen mozdulok hazulról, mert meg szokott kéjelmemet s impedimentumaimat nem vihetem, s itt oly hűs, reggel és estve főleg, az idő, hogy koronként septembernek is megjárána. Pedig a hámorban már szállásunk is van. Censurára készülni jó az afféle helyen, s nekünk is kedves dolog volna, az Ön szeretetreméltó társasága.

Cicerot megkezdeni nem lehet, míg legalább 10—20 beszédre vállalkozót nem kapunk. A Shakespeare-féle kodácsolás szint oly unalmas, mint nevetség. Gondoltam, hogy ön a «celebritások» szűk körén túl is tud *capacitást*, kinek hasznát vehetnők; és hogy az eszme elég értékkel bír szemeiben, hogy saját választásáról (a beszédek körül) gondolkozott.

A héten elindulok a Hámorba, legalább szándékozom; de a Kczy-kör examenét minden esetre megtekintem.

Mit csinált a Helytartó Önök közt? Az administrator, egy *ügyesen* szerkesztett levéllel tudatta még az én obscurusságommal is megérkezését.

Földvályék kedden reggel indulnak haza. Addig talán reá ér Ön egy pár sornyi értesítésre.

Mint mindig, szíves üdvözléttel

K. Gábor

Hozzá ragasztva a következő levél:

Még egyet.

A Kisfaludy-beköszöntőt el ne hagyja, sőt ne halaszssa Ön. Nekem egész életemben az a szerencsés szerencsétlenségem volt, hogy egy nemzedékkal fölebb rukkoltattak. Képviselőházi kortársaim nagy részént, mint az «ifjú etc.» figuráltak, míg engem a *régi gárda* sorába tett mindenki. *Öreg* embernek tehát sok szabad, ami fiatalnál mint affectatio, sőt despectus néz ki. Mind|akettő ellenkezik az Ön egyéniségével. Azt azonban szeretném, ha *kítenni* ügyekeznek magáért. A Madách féle *beköszöntőket* én ugyan resteltem elrecitálni. S az irodalom is nyer-e az ilyesmikkel? S ami, így vagy úgy, *nem* nyereség, mi oknál fogva születik, meg nem foghatom; még kevésbé hogy azt magam «aufführoljam».

(Madách székfoglalója 1862. márc. 27-én volt a Kisf. Társaságban. A levél tehát ez után kelt.)

16.

Tisztelt Barátom,

[1862-ből.]

Egy avisot kaptam a tornallyai postáról azon csomó iránt, mit kd tett számomra fel. Egy tértí vevényes levelet Miskolczról én itt később kapok, mint egy Madridban kelt levelet, s ezért értesítem kdet, hogy az *egy hét* óta postázó levél vagy csomó csak *öt nap* múlva jutand kezemhez s tartalmát nem ösmervén, nem válaszolhatok.

Egyébíránt nem azért írom ezt, hanem hogy sajnálkozásomat kifejezem szótörése (szegése?) miatt. Oly szívesen vártam, hogy valóban megérdemlem vala, hogy Ön, védelmet e *német* példaszóban: ember teszen fogadást, eh aki megtartja, *ne* keressen.

Sok kedvest s mulatságot beszélhetnék, de Ön nem *érdemli* meg tőlem, hogy tolltól elszokott kezemet gyötörjem.

Mind a mellett higgye, hogy látogatását baráti örömmel veendeném, levén s maradván, baráti kézszerítással az Öné:*

K. Gábor.

* Germanismus = újmagyarság.

Meghozatta-e a könyvtár a Hunfalvy *Magy. nyelvészetét*? Kapható nálam, s ára után, ha a cassa netalán üres volna, elvárok.

17.

Tisztelt barátom,

(1862. okt. 8.)

Ne okoljon hallgatásomért. Nap nap mellett vártam, hogy Miskolczra küldenek, s akkor a nem épen sürgetős dologban értesítve Önt, egyszermind mást is végezhetek: nem várakozom tovább.

Két levelét vettem, s némely szakaszát valódi élvezettel olvastam. Ne vegye roszt neven, de kimondom, mert hiszem, hogy gyakran *meglepnek* találós észrevételei az emberek olyan misége fölött, mit az illetők, mint a fal repedéseit, nagy gondosan elvakoltaknak hisznek. Valóban alig találunk valakit, kinél a külső és belső készség vagy készség (nevezzük ahogy akarjuk) teljesen egybehangzanék; boldog az, aki a «kamarában» többet bír, mint háza előtt a *czég* mutatja. Némely emberben a gyakorlás bizonyos

könnyedséget, bátorságot, önhitét nevelt föl, mely sokat ígér, sőt meglep; s közelebből tekintve, látjuk, hogy eljárása olyan, mint Fels.(.)Urunké volt Solferinónál: kiterjeszté, az utolsó emberéig, a csatavonalt, s midőn Napoleon a rezervával jött, nem volt se' pénz, se' posztó többé. Az ilyen emberek, mint a szivárvány, akkor legfényesebbek, mikor feltűnnek; minden pillantás egy-egy pompás színvegyülékét halványít el.

A mi a hitel-intézet ügyét illeti: sem alapjáról, sem köréről nincs elég tudomásom, hogy jöjjön-e iránt valamit mondhassak. Nem is tartom magamat e téren illetékes szólnak. Arról azonban meg lehet Ön győződve, hogy érdekeit, bármi téren, a legszívesb részvevással s őszinte jóakarattal ügyekezem előmozdítani. E postán megy levelem D. Emilhez, kérdést téve, hon lesz-e bizonyosan, október utolsó hetében, hogy bízósra mehessünk. Kész voltam volna azonnal indulni, ha Toldy, Arany és Ráth torkomon nem tartanak a kést; s tudja Ön, hogy egy pár óránál *nem lehet* többet ülnöm s írnom naponként.

Addig is, ha tudomást vehet Ön, kiknek lesz szava az intézet alakulása körül, értesítsen; életem *szeszélyeinek* egyike az, hogy, magam sem tudom hogyan és miért, sok «nagyúrral» hozott vonatkozásba, s irányukbani állásom nem kész, hogy, mások mellett felszólalva, «szemerkeskedjem».

A csapást, mely Mikót érte, alig érti jobban valaki mint én, kit ő végrendelkezése körülményeivel stb. is megismertetett. *Nem merek* neki írni; magamról azt érzem, hogy nem szeretném az efféléket; az *őszinte* részvétel még szaporítaná a szenvedést; viszont oly kopott dolog a részvétlen nyilvánítás, hogy az ember ösztönszerűleg remeg a «modor», a «szokás» etc. gyanújától.

Szintén ily génánt, más okoknál fogva, reám nézve az, mit válaszoljak Szemerének? Pedig tudom, hogy azt sem fogja megbocsátani, hogy *eddig* nem feleltem. Némely embernek *sérülékenysége*, ha ok- és alaptalan volna is, jobban géniroz, mint a *veszély*, mely mástól őszinte beszéd miatt fenyegetné. Én ez alaptétel iránt sem vagyok az *ő pártján* (nem minden kavics, bokor etc. repraesentálja a tájt: de a táj nem egyéb, mint minden *összege*; így az *eszmék és az ember*); de ha volnék, sem tanácsoltam volna, hogy Brassayba fogjon. A «*viadalnak*» — főleg ha elkerülhető vagy szükségtelen — fő fő célja s jutalma (bármit beszéljünk) a *diadal* quand même; én ugyan nem keresném a Br(assay)vali birakozást. — S aztán az, amit szegény Miklós csinált, vagyis *ahogy* csinálta: valóban nagy tapintatlanságot mutat önmaga — hát még a kristály Arany irányában. Mert hiszen Aranyt abszolválja *első* látra ki ki. A fene is kívánhatná, hogy egy-egy hetilap 5½ íves polemiát (bármi tárgyban, bárkitől is) közöljön. — Én *négy* sorban akartam Gyulaynak felelni, hogy lássa, hogy *tudatlanságból** fogott belénk; abba hagytam. Sz. Mikl. nem fogja hinni, hogy mig Toldy nálam volt, végig sem olvastuk Gy. cikkelyét; ezt *becsületemre* mondom. Asztalnál, átfutva az új lapokat, mutattam a helyt, hol találomra, nevünket láttam, s többé nem vettük elé. —

* Nem tudósságát vonom kétségbe Gyulay úrnak itt, én, szakavatlan thiró: hanem hogy nem érte fel észszel, hogy Gaál meséket *dolgozott is, gyűjtött is*. S e bárgyúsága teszi irányunkban oly legénynyé.

A múlt hó végén Reményi járt e vidéken. Tompa «egy test s egy lélek» lett vele, s mint hallom, napokat töltöttek együtt. Elfeledkeztem, mit, utólag, igen sajnállok, a Mihály napjáról megint, s nem mentem el. Nem voltam a putnoki hangversenyben sem; az éjjeli hazautazás kemény dió volt reám nézve, miután e két hónap (sept. oct.), miként tavaly, valódi istenáldás reám nézve, s máris várom az esős őszt «látogatását» szegény fejemre.

Csakis Miskolcz és Eger volt, mit «diadalutjában» elkerült Reményi. Mi oknál fogva? Pedig ő legrészletesebben pengő (respective: papir) eredményeiről beszélt triumphusainak.

Igen köszönöm baráti szivességét az Arthúr bizonyítványának kieszközlésében. Valeat quantum potest. Az ő academiái *hallgatásuk* ugy sem egyéb, mint drága pénzbe kerülő hallgatás. Azonban hiába! áldozunk — nem ugyan a Grácziaéknak — hanem az illendőségnek. Mint legtöbbnyire, itt is.

Ohajtám vala, ha irodalmi élményeiről Pesten bővebben ír. Nagy bók az Önnek, hogy *fűszerezése* kíváncsúnak mutatja előttem bármi picziség elbeszéléstét. — Volt-e Toldyval?

E képtelen hosszadalmas levél bizonyítsa, hogy nem vagyok irányában lomha.

Isten Önnel.

Szíves tisztelettel
K. Gábor

Sietek ki a Rákos alá. A jég tönkre tette házi asszonyom szüretét s ma be is fejezi. Alig lesz néhány hordó bora.

Balássy eljön (*rendkívüli*) szüretére, s üdvözlí Önt.

Elül: *szerdán*. Utána ceruzás írással: October 8. 1862.

(Szemere válasza Brassai *Ismerettyűjére* valóban 1862-ben jelent meg.

18.

Tisztelt barátom,

[1862. nov. 2.]

Alkalom menvén a «fővárosba», felhasználok azt, hogy Önnek egy jó napot mondjak. s egyszersmind kérdést tegyek, kapta-e postán küldött levelemet?

Mit tud Ön Tompáról. Elment-e a hegyaljai curára? — Ha Önök oly irritabile genus nem volnának, szeretném Mihály barátunkat emlékeztetni a Goethe mondására: politisch Lied garstig Lied. (Így!) Ezzel, talán, sokat is mondott az öreg úr, (Szemere Mikl. szerint a «festett fájdalom» költője!!!), de mondott, minden esetre, *sokat*. Maholnap egy tüsszentést is megénekelünk, hazafiságból s vonatkozásba hozva a némettel. Ha én verseket írnék, megvallom mindig a *jövőn* tartanám szememet; a tudomány megszenvedi, sőt megkívánja a maga vályogvetőit, napszamosait: a költészet = luxus, s te (hézag) ha fátyol, sarkig, ha bársony, talpig. Én nem írnék semmi (hézag) aminek értelme csak *most* van, s amit csak *most* érez az olvasó.

Ki írta a Sz. Figyelőben Dalmadi recensióját? Gyulay? Ügyesen és jól van dolgozva. Ha az a Gyulay a maga «kis» bőrében megférne: tőle és Salamontól lehetne legtöbbet *várni*.

Olvassa Ön Arany felhívását? Mily nemes ember az; mintha más világból való volna ez irodalmi zsihipiaczon.

Irtam már én is Szemerének. Furcsa érzés az, mikor az embert, *«barátai»* irányában, az őszinteség géniozozza, főleg ha az, *«ellenséggel»* szemben, ismeretlen érzés előttünk.

Na de elég. Isten önnel, s tartsa meg érzéseiben

igaz barátját

K. Gábort.

Ceruzával rá írva: Novemb. 2.

19.

Tisztelt barátom,

[1862. dec.]

Tegnap este vettem levelét; megelőztem, mert a postás egy hosszú epistolát vitt be.

Igen köszönöm a fővárosi híreket; úgy amint Ön előadja, nemcsak érdeklőkké, hanem tanúlagosakká is válnak, mert mintha a színpadon látnók a mozgolódást. A szájas egyesek s a szájas tömegek gyáva elsompolyodása természetes; békasereg, mely ha nem fél, tehát kiabál; s elnémul bármilyen czuppanástól. A kik III. Napoleont és Garibaldit etc. bizottmányi tagokul indítványozták, nem kívánnak egyebet, mint olesó áron «testimonium kurázi»-t, jól érezvén, hogy azt *szükségelik*. De az idők komolyodtával e testimonium, mint egy újabb rossz lelkiismeret, üldözi. Az *elnémulás* quand même, csak egy félénkebb neme azon félésnek, mely némely más önmaga által is rosztalt *cselekvésre* visz; negativ, pozitiv polusok. — Áldom az istent, hogy az én politikai bátorság(om) nem «stimmoltatik», mint a zongora, a feltűnő körülmények (által.) 1849 és 1860-ban fájlalták némelyek hogy *nem merek eléggé*: közbeneső időkben meg *nem foghatják meg*, hogyan nem akasztom fel fületem-farkamat a kétségbeesés feneketlenségében. A világon senkinek sem köszönök annyit politicailag, mint annak, kitől a német butaság még a Sinn für Politiket is el akarná vitázni. Goethét értem. Ez az ember az egyetlen, tudtommal, kinek lelke oly magasan állt, hogy a légkör határain túlnyúlt, oda, hol a fellegek nem merik orrukát ütni. Oly magasság, honnan *lenéznie* kellett, hogy lássa mi történik. E nélkül nincs objectív ítéllethozás. — Hogyan dühöngtek, hogy Goethe a «szabadító háború» alatt osteologiai tanulmányokkal foglalkozott s egy rímecskét (?) sem kovácsolt a nagynémet dicsőség tiszteletére. S ime, van-e a világtörténetnek oly parazitája, mint a németiség históriája 1815 után? Nem égett volna-e ki az olympi férfiú szeme, ha e szégyenletességben neki is osztozkodni kellene?

Adviennie qui pourra! Hülyeség vagy gyarló ambitió kell a kétségbeeséshez. Saját érdekeink s hiúságaink hajótörését vajmi hajlandók vagyunk a közügyével azonítani. Én utálok a *mostani* fajt, miként megvetém a Bachféle tetves apostolokat: de azért elég eszem marad, belátni: mily *nyereményes* különbség van 1852 és 1862 közt.

Hagyjuk ezt; beszéljünk okosabbról. Örülök, hogy Sh-t elővette. A *hív* fordítás, szeréntem, nem a *szavak* hű visszaadásában áll, hanem abban, hogy se *többet*, se *másként* ne «mondjunk», mint az illető; *miként* mondjuk, az a *mi* dolgunk, nem az *övé*. A ki a tánc figuráit lebegtetni állandóan szemei előtt: szabatosan tánczolhat ugyan, mint a gép, de sem szépen (= szabadon), sem jellemmel nem táncolhat. Nem szabad észrevenni, hogy

tánczolni *tanultunk*; épen úgy nem azt, hogy *nem mi* beszélünk, hanem Sh. rájja szánkba a szót. Mint a rossz színész declamálása a sugó után, tétovázzó, otthontalan, szakadékos s a hallgatóra nézve is fárasztó, ki hüven osztakozik a verejtékezésben.

Ne *vonásonként* akarja Ön visszaadni a képet, mert totalitása ekként lehetlenné válik: hanem *reproducálja*. Mesterség; dicsőség; élv.

Szász Károly letépett virágokból ültetget kertet; *addig* kert, míg a nap meg nem süti. Önála sem *ideje* nincs a beültetett eszmének *meggyökerezni*, sem a bentermett nem talál elég humust, hogy fává izmosodjék fel. Zöld, lombos cseplye, mely *távolról* erdőnek látszik; az az érdeme van, hogy burkot vet a hegy pusztá gerinczetére. —

Tartok tőle, hogy Tompa megszokja «ovatosságból» nem csinálni semmit. Voltam vele.

Árthúr sem Önnek nem ír, sem nekem. Furcsa egyéniség ő; mint a száraz föld *beissza* az esőt: nem érzi szükségét, hogy *kiadja* a benyomásokat.

Mily hosszú üres fecsegés! Pár sorral akartam megköszönni figyelmes szívességét, s íme egy broschüre.

Karácsonra szívesen látom, mint bármikor.

K. Gábor.

20.

Tiszteltelt barátom,

(1862. dec. 31.)

Tegnap estve hozták ki levelét; postanap van, 's rögtön felelhetek. Az év utolsó napján ne hagyjuk intézetlenül, amit lehet.

Ha Ön oly szeretetreméltó ember nem volna, kiről nem szabad feltenni, hogy «*apprehendál*»: egy némely dissonans hang levelében e balhite téveszthetné az embert. Azon formalitasra, mit Ön *láttatni* jónak talált, Önnek, *irányomban*, nincs szüksége. Nincs szükség reá hogy értelmezze, miként «*bátorkodott*» papírra vetni jegyzéseit (s Ön maga idéző jellel írja a «*bátorkodott*»-at); nincs szükség, hogy irányombani állását körül korlátozgassa etc. Ön, *mint barátom*, kötelességének tartá (s az is) hogy tudomásomra hozza azt a mit helytelennek talált — elég ez, a többi mind elmaradhat. Én úgy vettem, s oktalanság volt volna másként vennem; s csak azért, mert Önnek ítéletére sokat hajtok, válaszoltam mintegy felvilágosításul; sőt teszem ujólag, mert az is, amit nem osztok, érdekel, ha jó baráttól jó.

1., Azt mondja Ön, hogy a szövegben *körtefáról* beszélek, s a jegyzésekben *körtéről*. Felütöttem a könyvet, de *körtefát* nem leltem sehol. Nem is volt reá semmi szükség. Még a catalogokban sem írnak körte-barack-etc. *fákat*, mert az fölösleges volna. — Azért érdekelne pedig minden hibám nyomába jöni, mert azt hiszem, e könyvecske 2dik kiadását is megérem s szeretném szennyeitől kimosni kitelhetőleg.

2., A *Negroponete*-t én tettem a zárjel közé, hogy az olvasót orientáljam; valamint a Rhocigont etc. Rozgonyivá is javítám, de kötelességemnek is tartám az eredeti' hibáját megtartani. Az ily hibák nem csak érdekesek, de — néha — tanulságosak is.

A többit sem nem védem, sem nem mentem. Példabeszédeket is fordítottak eleink *szórol* *szóra*, s az usus sanctionálta; Kazinczynak némelyöntudatosan tett, *vakmerő* újításai meghonosodtak; s a formák *bárm*i gazda-

gítása minden esetre észszerűbb, mintha *zsákutczával*, *rögeszmével* véljük nyelvünket gazdagítani.

Távol van tőlem az az ambitio, hogy valaki arra vesztegesse idejét, hogy tanulmányozza, «mikép» törekszem én a nyelvvel *bánni*; mi a különbség, ha Tacitust és Galeotot, Göthét és Moliéret etc. kísérem meg *magyarul* beszéltetni, de *úgy*, hogy Róma és a középkor, Weimar s a XIV. Lajos kora és udvarának színe láttassa magát, és fül- és szembántás nélkül. Néha még engem is dicsérgettek, sőt nagyon is: de *soha* azért, amiért méltán várhattam (vagy legalább méltán várhatni hittem) a dicséretet. Egyes periodusokon napokig törtem fejemet: azt nem látta meg senki: egy-egy improvizált előszót, csillogó beszédet etc. több mint észrevettek. A ki eléggé ambitiótlan, könnyen kap. ható magasztalás vadászása helyett *elpendülő* dolgokra *vesztegetni* idejét s nyomtalan másolóvá korlátozni magát az original-geniek eme dúsgazdagságában: biztosítva van az affectatio vádja ellen (eszes emberektől), ha útbaigazítást, felvilágosítást etc. szívesen fogad, nem csak, azt *kéreget*.

— Pompéry cikkelyeit olvastam. Kezet fogok Önnel a nemszerzősége nézve. Irok Kovácsnak s elmondom, hogy örölje meg, mint a janinnai pasa az orosz emissariust egykor. A Madarász consiliariususa hogyan prédikálja a szent hazafiságot; a «határozatosok» organuma mily felforgatott szemmel pislog fel Deákra, az idolumra, kit 1½ év előtt Teleki gyilkosának kiabáltattak, s kit macskazenéjőktől csak a Thaisz vizipuskái mentettek meg! — *Undokság* ez is, kedves barátom.

Kezet fogok Önnel az Arany-ügyében is. «Stolz will ich den Spanier!» úgy olvassuk Don Carlosban. Nem volt az kicsiny dolog, midőn Julius Caesar némán fogadta a Brutusok gyilkait, sem midőn Wallenstein hang nélkül tártta fel két karját a helebard döfése elé. Aztán nem is jó a Moschust előbb használgatni mint halálos bajban. Mi lesz belőlünk ezen az úton, melyen már Thaly Kálmán is utipénzt kért az Akademiától Stambulba, hogy «költői benyomásokkal» gazdagítsa vénáját.

A postás sürget, s befejezem. Adjon Isten Önnek minden jót s ezek közt azt, a mi [nekem] nincs: *erőt, koncentráló akaratot és kitartást*. Ne várja be azt az időt, mely Önt oly tehetlenné fogja rombolni mint péld. engem, kinek nem maradt egyéb, mint nézni, miként robog el mellette a cél fele a jól és rosszul szaladók sokasága s megbékülni a gondolattal, hogy még csak részt sem vehet e törekedésben. — Adieu.

szerdán

igaz érzésekkel

K. Gábor.

Nyugodjanak meg azon hivek és nemesek, kik K. Gábor borsodi főispánásától borzadoznak. E csapás *soha* sem fogja őket sujtolni. Ha éppen kedvem jöne valaha a «bolondját járni» akarni, ha «sántán is»: nem ezen a földön keresném Rhodusomat. Én szeretek alárendezkedni a nagynak, birkozni és vívni is: de «clamare in deserto», erre vén is, kéjelmes is, kevély is, minden egyéb is vagyok. — Jólaktunk, kölcsönösen, egymással.

(E levél iratási ideje Teleki László halála, 1861. május 8. után más fél év, tehát 1862; a Galeot fordításra való célzások is ezt igazolják, s erre vall a postabélyeg is, amely 1861 és 1863 között volt forgalomban. Dec. 31-én kelt, s a posta jan. 2-án bélyegezte le.)

21.

Tisztelt barátom,

[1863 legeleje]

Tegnap jött meg levele, s felhasználom ez alkalmat, hogy azt egy pár sorral megfeleljem.

Semmi sincs előttem becsesb, mint a figyelmeztetés bármi nemű hibáim s tévedéseimre; igen köszönöm tehát egy-két észrevételét Galeotomra. Ime a válasz: A fordító semmi több, mint *másoló*; *első* kötelessége a hűség; ő csak másolása *szépségéről*, nem *tartalmáról*, felel.

a., Galeot azt mondja, hogy a Szerémségben oly nagy körték teremnek, hogy «két kézzel alig bírja át fogni az ember». Ön azt tartja, hogy G. itt a *körtét* értette. Egy az, hogy ez magában is képtelenség volna, de ki a középszázadok íróit ismeri, nem csudálkozhatik Gnak eme *parányi* nagyításán. 1½ század előtt iskolai tankönyvekben beszéltek, hogy Magyarország alsó részein a buza szára oly vastag mint az *emberi kar*; én magam úgy tanultam, hogy a wieliczka-i sóbányákban *falak* vannak etc. Olvassa meg Ön, amit a veget aranyról följegyeztem s nem fog álmélkodni a G. körtéjén. De ha is, nem mondhattam egyebet, mint ő; s valóban nonsens volna, ha ő a *körtefájáról* beszélne így, a vidék gazdagságát (mely aranyszőlőt terem) akarván jellemezni.

b., hogy Euboëa = Negroponte, tudtam, mutatja, hogy a Negropontét én tettem zárójelbe az olvasó tájékozása végett, az eredetinek *szavaihoz* kellvén ragaszkodnom*

c., «mi *lennénk* győztesek. . . . *kerüljön*». Ön szerint ez latinismus. Meglehet. De sérti-e a magyar nyelv *Corpus iurisát*? vagy a magyar *fület*? Mert ha csak *ezt* nem, ugy is gazdagítás minden új forma. Hol maradt volna minden nyelv a világon, ha ügyében fensőbb bírő nem volna a *szabálynál*, tudniillik az *izlés*, mely azt szagolja ki, *hol* és *mikor* szabad valamit *merni*, a mi máskor *hiba* volna. Tudja Ön mit mond a grammaticusokról a grammaticus Quintilian. — Én, higgye el Ön, gyakran *vadászom* a hibákat, mert tudom, hogy a csinos foglaltvány a kavicsot is kelendővé teszi; s jól vagy rosszul-e, más kérdés, de szeretek néha «másként» beszélni, mint ahogy *mindenki* beszél.

d., *Túl erősnek* tartja Ön azt, hogy «a király *undoknak* tartá a *megfutamodást*». Nem értem, megvallom, mi ebben az a «túlerős». *Undok* az, amitől *köpedelmessége miatt* iszonyodunk. A megfutamodás pedig egy *szégyenítő* aljasság. *Ugyane* szóval fejezi ki magát Carbo, s szerintem, helyesen.

Sajnálom, ha azt hinné Ön, hogy e replica nem mutat egyebet az önelégedés konokságánál. Ezt *gondolhatja*, de valóban tévedne. A *banal* dicséret előttem csak socialis illedék forma, értéktelen szemeimben, még *akkor* is, ha egy kissé *csiklandana*; tanítani csupán a figyelmeztetés, hibáinkra, képes. Nem mind hiba, amit más annak lát; szintugy, mint nem mindig nemhiba az, amit minmagunk nem bírnunk belátni: de gondolkodásra minden esetre utal, és, minden esetre, mutatja a figyelmet, mely, *mindig*, köszönetet érdemel.

* Mennyi tévedés az ügyeinkben járattan s csupán számításból beszélő Carbonál? S corrigálgassam-e mind?

— Az Egri posta cikkelyét már többen megküldték. Szeretném, ha válasz nélkül nem maradna, *azon* szempontból, amit Ön érint s mely valóban oly «undok», mint, gyakran, a mi botor kálvinistáskodásunk.

Horvát Lajost ne tessék *sürgetni*. Én, talentomos embernek tartván őt, jobbakarója vagyok, mint képzei; de nem szükség a jó akaratot «*tolnunk*», a más nyakára.

A Független programjába úgy kerültem, mint Pilatus; ingyen figurálok, aki drágán sem akartam sehol. És szegény Pompéry! keres és kutat mindent és mindenfelé, sok ember, dummodo emptorem invenerit. Mondják, hogy a «határozat» csillaga lehamvadván, az ó-conservatívok *patrónusa* szeretne lenni.

A catalogot kihozza ez az alkalom; tessék holnap reggelig, a Szarvasnál tétetni le czímem alatt.

Sajnálom hogy a «nagy hideg» nem engedte rúdját *erre* fordítani. Tompával igen jól tölték egy pár napot.

Hétfőn reggel

szíves kézzszorítással

K. Gábor.

Nem küldhetné ki a Pompéry-féle 3 cikket. Még *ezién* visszakapná.

(Írásának ideje a Galleotti könyvének megjelenése utáni idő. 1863. V. ő. Figyelő XI. 145. l.)

22.

Tisztelt Barátom,

[1863. jan. 14.]

Veszem igen becses sorait. — Ég a föld talpam alatt. Vasárnap foghatam csak a beszédbe, nyomorgó állapotom miatt, mely *ül*ni egyáltalában tilt, s most a felhasználható időcskéket e «favágásra» kell fordítanom, hogy legalább csuffá ne legyek. Bányamunka nekem a dolgozás; loniha fejem, mint a rosz gép, csak csikorogva, izzadva, lelkendezve indul meg. — Még sem állhatom meg, hogy egy pár sorral ne mondjak *köszönetet*.

Igen, köszönetet. Nem tudom, mit írtam Önnek, csak azt igen, hogy lelkemen, mint a rohadt köd, feküdt meg a test gyöngesége, s sötét fátyolon keresztül mutatta fel tárgyait.

Hogy a cikk ki nem *elégített*, az úgy van. Tulajdonítsa Ön ezt *magának*, *nekem* csak azt tudja be, hogy *feljogosította* e kinemelésítés által kellemetlenül érintetnem.

Magamat csak az «boszantott», hogy ezen ominosus «méltánylást» használta Ön irányomban. Nem tudok e szóval más fogalmat kötni egybe mint «sajnálkozó elnézését a jóakaratú tehetlenség vergődéseinek». Mintha mondaná: elmagolta szegény, ahogy tudta. — De ez subjectív felfogás, s nincs jogom vitatni, hogy helyes; azt meg tudom, hogy Ön *nem* így alkalmazá.

Mindenek fölött sajnálom, hogy Ön, mint írja, csak az «én» zaklatásom folytán szólalt meg. Én azt hittem, hogy arra, főleg nálunk, a kegyelet érzése ösztönöz, figyelmeztetni e kufár világot: Et hicc (?) dii sunt. Csapás reám nézve a *nevem* s hogy Kczy érdekében tulajdonkép csak *magam* lendíték valamit, s ez hallgatni kész, nehogy, a filkók és otrombák előtt, azon

gyanúba jöjjenek, hogy indirecte, tar homlokomra böngészgetem a füzött koszorú egy-egy elhulló levelkéjét.

Mennyire kell hogy fájjon tehát, hogy csakis sívár *actákul* pihen mind az, amit nagynehezen hozok, mert az *élet* számára senki sem dolgozta föl. Rest vagy nem tud vagy nem akar. Egyenlő rovat mind.

Bocsánat, ha Önt, minden tekintetben, a kivételek közé sorolva, ez akaratlan cselekvésre készítém. Rosszul tevém s az önzés halk vádját költve föl magam ellen. Látom, hogy az őszinteség is megkívánja a XIX. századi erényt; az óvatosságot.

No de semmi; miként a hírlapi cikkek élete, pendüljön el ez a húr végleg, s marad és szól az, mely engem Önhöz csatol: szeretet egyénisége —, nagyrabecsülés jóakarata —, s (az Ön által értelmezett) «szíves méltánylás» törekvései iránt.

K. Gábor.

Szíves halára kötelez Ön, ha kedden estvére egy kettős szobát rendel meg számunkra Pest városánál. 4 óra tájban már benleszünk, s örömmel reménylem, hogy «az utolsó estvét» együtt töltjük. Csata előtt «utolsó» minden pillanat, s reám nézve csata minden felszólalás, mert a bukás benne egyszersmind *halál*. S én sem (?) sem élve, sem halva nem várhatom, hogy ex ossibus kelend ki ultorom. Magam, s őt egyedül vagyok.* Competentiám szerént.

No de elég, ezt a firkát is «tartozásomtól» vontam el.

(Kétfejű sasos bélyegző: Putnok 14/1. 1863-ban írja a Szemere Pál feletti emlékezésedet s adogatja ki Kazinczy F. leveleit.)

23.

Tisztelt Barátom,

[1863 május.]

Ha a poeták mesterségéhez értenék, így mondanám el: «mióta Önnék írtam, megírtam a Styx partjait,» s a mondásban nem volna auxesis, mert az én ájulásaimnak tartamától függ csak, hogy a csolnakba dobják a partról az embert: egy-két másodpercczel szüneteltessék tovább a szív' doboghatását (a reá toltult vér folytán) s a guta szépen fültövon kap. És miként tavaly és harmadéve: most is éjjel látogatott meg, minden legkisebb különkülön. Azonban hagyján: élek és uralkodom, miként Tollagi Jónás mondaná.

— Minden héten szokott innen alkalom lenni Miskolczra máskülönben; arra vártam, hogy pár sorral megköszönjem levelkéjét, bármi homoeopath. viszonzása volt az én «hosszú levelem»-nek. Hiába most az egyszer. S ime Földváry jött s megy, mihelyt fölkel — röviden tehát.

Mindenek fölött: reménylem, hogy az ünnepi heverd el napok alatt megemlékezik rólam már csak azon oknál fogva is, mert sok mondani valóm volna, s talán az Ön érdekében is. Elrándulnánk, ha tetszik, Tompához is. Eleget *élvezi* Ön a fővárost, hogy egy kis paraszt koszt reá ne férjen, már csak elkényeztetett inyének csiklandása végett is. Legjobb' szeretném, ha most, Földváryval, jönne ki, hanem azt reményleni sem merem, hogy ily hosszú poenitentiartásra elszánhatná magát. Mindenesetre értesítést kérek, quid facturus.

A *lapokra* nézve, sajnálom, hogy várákozásának nem feleltek meg. Összevontam a vitorlákat e téren is az újabb időben, ignotus levék in Izrael. Azt hiszem azonban, hogy izlés és előadási modor legközelebb a franciához rokonít bennünket s a Rewiewket aligha használhatná Ön a kitűzött célra, legalább árukhoz aránylag. A két Revue (de deux M és contemporaine) azt hiszem, bőven kifizetné magát. A németeknek tudtommal egy ily folyóírásuk sincs most, sőt tisztán literaturai lapjuk is csak egy nyulfarkú van, a Zarneckéé. Azonban kérdést teszek Toldynál; az egyetemi könyvtár alapjából sok holmit hordatnak a tanárok.

Hugo Viktornak munkáját azért nem küldöm, hogy ez is egy ok legyen, mely Önt hozzánk vonja. Ha reményemben megcsalódtatna Ön, még az ünnepig talán kapok alkalmat, mely azt is és még több mást elszállítand.

Ujabban alig érdekelt inkább valami, mint a Mátyás Flórián felhívása. Ha úr volnék, rendelkezése alá adnám erszényemet. Szabadjon az Ön érdekeltségére is számítanom, kérvén, ne sajnálja azt az egykét embert, aki még olvas, megfűlelni. Horváth és Vadnay, az iskola, Ön, etc. magában sem megvetendő szám okos vállalatok elősegelésére nézve. A Grimmek szótárát ezer meg ezernyi példányban nyomattatják.

Scheible catalogusában egy-két könyvet találtam, mely talán érdekelni fogja. Potom árák. Kijegyzém, s küldöm.

Küldöm a Ráth contóját is, bizonyításul, hogy a Riemer-féle Goethe levelek ára 2 ft.

Kaphatnék-e már ily papírt, mint a mit már kértem volt s mustrául ide hajlítok? Ha igen, kérek 2 konczot.

Lekötelezne Ön, ha az ide melléklett aesthet. műszavakról véleményt adna: miként volnának magyarul szépen adhatók. Ez

dix années de ma vie, dussent-elles passer avec vous, et je les aurai données. Hogy tenné Ön ki *szépen* ezt a fene und sollte ich sie... zugebracht haben?

Hogy mondja ezt a magyar: il ne faut pas mettre le doigt entre le bois et l'arbre = ha két ember veszekszik s ügyük nem tartozik reád, ne üssd az orrodát közjük. Ez az *értelme*, de erre kell, hogy nekünk is legyen mondásunk.

Adieu! Szívesen várom; *legalább* levelét.

K. Gábor

24.

Még valamit.

[1863 tavaszán.]

Oda jutottunk, azt hiszem nemcsak én, hogy maholnap le fogjuk fordítani *nyelvünket*. Részemről ugyan azért kezdem a régieket olvasni, hogy magyarul tanuljak tőlök. A Fösvényt ötször dolgoztam által, s rosznak tartom mostis és pedig magyartalansága miatt. Filkóság kétségbe vonni, hogy (kinek-kinek a *maga* tehetségéhez képest) több gondot és fejtőrést ad a fordítás, mint az eredeti dolgozás s ezért tartom érdemesb dolognak, ha az, a ki nem eléggé tehetséges *előbbre* vinni a szakját, azokat adja vissza *jól*, kik azt tevék.

Ezt alkalmilag, mert épen ma egy pár pont tűnt fel, mit magyarul visszaadni nem tudok. Ohajtanám véleményét hallani.

1., *In Grillen verfallen*. Nem eltűnődni, mert annak *okos* alapja is lehet. In Grillen verfallol pedig az, ki ok nélkül, bal vagy tév irányban mereng el.

2., *Rechthaberisch*, aki azt praetendálja, hogy neki quand même igaza van.

3., *Lust machen* a szívnék, fájdalomnak etc.

4., *Bedürfnisz*, nem *kellék*, nem *igény* etc., hanem az, a mire mulhatatlanul szükségünk van testi- s lelkileg.

5., *In den Text kommen*

6., *Ungeduldig der fruifuit* (így!) impatiens etc. Nem lehetne ezt ily röviden kitenni?

etc. etc. jó hogy kifogyott a papir.

25.

Tisztelt barátom,

[1863 május.]

Felhasználom ez alkalmat, Önnek egy «jó napot» mondani. Mindenek előtt fogadja szíves köszönetemet a Koszorúbani koszorúért. Én meglehetősen ambitiosus *táblabíró* vagyok: de az irodalom terén a legszűkebb határok közé utasít az önismeret, s így laudari a laudato viro csak is hízegő lehet reám nézve.

Részvétellel hallám, hogy gyöngélkedik, azonban képzelem, hogy némi kis része — mint poetához illik is — a phantasianak is volt bajában.

Ha pünkösdkor meglátogatna: hétfőn átrándulnánk *Tompához* és — ért. Horváth L. is *elszánhatná* magát, ha az annyiába nem kerülne, mint a Horváth Mihály számára ígért acták egybegyűjtése. — Ő eszes ember, s e cikket nem termelik oly bőségesen Bors vezér földén, hogy már csak nem-mindennapisága miatt is, ne izljék.

Toldy, mint husvét előtt, most is írja, hogy jó: de az ő ígérkezéseit már inkább apprehendálom, hogyan tartanoék rólk valamit.

Árthúr régen megírta volt, hogy valami botot küldött, Lengyel Lajos úr által, Önnek. — Igen köszönöm a testimoniuma miatti bajlódásait.

Rózsáiból *egy* fogamzott meg. — A faiskolán el fog Ön, ha szerencsém lesz, ámulni.

Sajnálom, hogy azon német dolgokkal bajoltattam Önt; de véleménye, mint Önmagát, engem sem elégít ki. Pedig nem hiszem, hogy nyelvünk *bármilyen* ily, az életre vonatkozó dolgokat, ne bírjon, ép oly *szabatosan*, visszaadni. Valóban nagy szolgálatot tenne az, ki a nyelvek sajátos kifejezéseit gyűjtögetné, hozzájuk mellékelve a magyart. *Azon* az úton, hol most járunk, nincs üdvösség. «Zum Teufel ist der Spiritus»; eredeti talentumaink *nincsenek*; ez baj, de *nem tehetünk* róla; de miután *nincsenek*, maholnap *lefordítjuk* a nyelvünket. S ez több a bajnál. Van-e oly bolond «kézcsapás», «tüntetés», «zsákutcza» etc. etc. mit a mi fene gyomrunk be ne fogadna, sőt ne *táplálkoznék* vele?

A külföldnek classicaí művei vannak, nyelveik eme sajátos kifejezéseis szójárásairól etc. Bár találkoznék valaki, ki Baróti Szabónak jóakarató, de primitív ösvényét tovább törné.

Mit csinál Ön? Dolgozik? Elkészül-e a fordítás? Az én Tartuffeöm, elvégre, igen, $\frac{1}{5}$ részben egészen új. Szerencsétlenségemre az én «Anonymusom», Barczikai beteg, s nincs kivel tisztáztassam, pedig tartok tőle, hogy ha még egyszer átolvasom, eldobom megint. Válaszoljon, kérem, s értesítsen, mikor látom.

Szives üdvözléttel

K. Gábor.

Ha a könyvkötő valamit elkészített volna, ez alkalom által megkaphatnám.

26.

Tisztelt Barátom,

[1863. jan.]

Némely nyelvi kérdések iránt irtam volt Önnek mintegy 8—10 nap előtt; ez alkalommal megkaphatnám a választ, s a *Fősvény* kéziratát.

Elküldte-e már Andronicust? — Én majd megveszek dühömben Tartuffe foltozása miatt,¹ miután fel kellett dűlnöm fenekestől. Mily igazságtalanul kedvező volt az Ön crísise!

Ne sajnáljon Fraenkelnél kérdést tenni, megkapom-e a lengyel könyvet, mit megrendeltem, vagy nem? És hogyha valami közleni valója volna, küldje el.

Isten Önnel, tisztelt barátom. Örvendeztessen meg egy hosszú levéllel.

K. Gábor.

27.

Tisztelt barátom,

[1863.]

Az ember, aki által tegnap, kedden, irtam Önnek, ostobaság- vagy renyheségből Fraenkelnél tette le az Önhöz utasított csomót, s e szerént választ sem hozott Öntől. Utóbbi levelében régi irományok közlését ígérte: ez alkalom által bizton kaphatnám azokat — kérem tehát.

Ismét jobban vagyok; képtelenség, mily forradalmakat bír kiállani organismusom, s mily hamar kiheveri. Mit ér? tartós munkára képtelen vagyok, pedig lomhán működő eszemnek mindig idő kell hogy «neki-induljon».

Szeretnék Önnel «literatorkodni». Nem nekem való kenyér, mert favágás előtttem: de mélyen érzem, s hogy az egyetlen «corset» ez, mely az elnyelő tenger felszínén fentarthat bennünket, s úgy hiszem, hogy, miként a politikában, úgy e téren is, nem a kellő úton megy a világ.

Isten Önnel

K. Gábor.

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

¹ A *Tartuffere* vonatkozólag l. IK. 1931. 220. l. Aranynak Kazinczy Gáborhoz írott levelét.

KÖNYVISMERTETÉS.

Halmi Bódog: Herczeg Ferenc az író és az ember. Budapest. A szerző kiadása. 1931. K. 8-r. 116 l.

Halmi arcképcsarnoka ismét új füzettel gyarapodott: ezúttal Herczeg Ferenc került sorra. Úgy látszik állandóan élő, elismert írók fölött fog ítélkezni. Herczeg harmonikusabb egyénisége és írói munkássága simább és egyenletesebb területet nyújtott, mint akár Molnár Ferenc, akár Móricz Zsigmond hullámosabb és zajosabb pályája. Utóbbiak újdonság-keresésével és lázadozásaival szemben Herczeg tudatos művészete nyíltabb és tisztább távlatot mutat. Ezt Halmi esztétizáló hajlama alaposan kibányássza — lélekτανίlag azonban kevésbé mélyed Herczeg alakjainak taglalásába. Valamint eddigi „jellemrajzai”, ez is tendenciózus: esztétikán kívüli tényezők irányítják — most a hősében megállapítható értékek lefokozása. Bár neki rokon-szenves íróval áll szemben, még sem tudja Herczeget jelentősége szerint méltányolni, mert nem tetszik neki Herczegnek a zsidóságról meg az újabb oroszokról vallott fölfogása. Epilógjában ugyan, ahol összefoglalásképpen Herczegről pillanatfölvételt készít, látható ellentmondásba keveredik korábbi tárgyalásával, midőn Herczeg eredetiségét lekicsinyelte és világirodalmi nagyságok mérőszalagján megtörpítette. Ilyenféle beállítással korábbi arcképeinél nem élt, így ezt a mostani eljárását, szemben a múltban követettel, fonáknak érezzük. Eredménye, hogy nem tud, vagy talán nem is akar Herczegnél a magasztalás olyan régióiba emelkedni, mint Molnárnál vagy Móricznál megtette.

Ebben a füzetben is java részt az íróval foglalkozik, de mégis többet hallunk hőse lelki világáról, az emberről, mint előbbi irataiban. Több a megértő vonás. Ez még stílusán is nyomot hagyott: itt csak szórványosan található az a dagályos szónoklás, mely Halmi írásait általában jellemzi s előadása nem olyan szertelenül félrecsapongó. Az író jellemzése általában szegényes. Könnyedén átsiklik olyan részleteken, melyek Herczeg embereinek behatóbb elemzését követelték volna meg. Az elemzés gyöngye oldala. Szinte csak átlóz, metszetez, megragadó arcképrajzot nyújtani nem tud. Nagy festékfoltok és nem kidolgozott rajzokkal találkozunk. Herczeget Margittai Tihamérral, Márk Lajossal és Linek Lajossal hasonlítja össze, de ez csak odavetett frázis marad — nem is több olcsó ötletnél, nyilván tüszúrásul használva. De annyira légből kapott, hogy sértő éle eltompul.

Herczeg különálló helyzetét irodalmunkban találóan jellemzi, de már munkásságának irányát nem látja mindig tisztán. Nála a belletrista Herczeg minden munkájában a kiütköző vonás — ezzel uralkodik az újabb magyar

irodalmon; Herczeg Jókai, Vas Gereben, Balázs Sándor, Csiky Gergely, Mikszáth utóda, akiknek azonban, s velük Herczegnek, jórészt csak etnografikus jelentőséget tulajdonít. Valamint azok, ő is magában és műveiben összefoglalta a «magyar úriosztály összes tulajdonságait». Mind regényeiben, mind színműveiben a *fin de siècle* korszak elevenedik meg. Herczeg líraiságát, amely egyfelől a nemzeti gondolat érvényesítésében, másfelől a társadalmi kinővésekkel szemben nyilvánul meg, valamint határozott és bátor állásfoglalását a destrukcióval, a politikai szélsőségekkel és az északról jövő veszedelemmel szemben, nem hangsúlyozza, de nem is értékeli eléggé. Történelmi regényeit és színműveit érinti ugyan, de bővebb tárgyalásukba nem ereszkedik. Mai munkásságában majdnem öregkori tüneteket szeretne megállapítani, de erre nem tud alapot, sőt még fogható okot sem találni.

Halmi ebben a füzetében is mint zsurnaliszta szolgálatot tett a nyugatos irányzatnak, a tudománynak annál kevesebbet.

MORVAY GYÖZÖ.

Timár Kálmán: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Százéves történeti hazugság. Irodalomtörténeti tanulmány. Kalocsa, a szerző kiadása, 1931. 32 l.

A legrégebb magyarnyelvű bibliai szövegek kolostori eredetének legkitartóbb vitatója ismét a huszita eredetet hirdetők hitelét, az alaposságukban való bizalmat igyekszik egy ponton megingatni. Jóformán csak ez a célzat teszi irodalomtörténeti érdekűvé is ezt az elsősorban egyház- és liturgia-történeti, részben néprajzi és településtörténeti tárgyú «irodalomtörténeti tanulmány»-t.

Bandini érsek a huszbeliekről az egyházba térésük előtti idő csökkenése gyanánt följegyezte, hogy az ő moldvai egyházlátogató körútja idején (1646) még magyarul énekelték a szentmisét és a vecsernyét (*Sacrum et Vesperas*); ő ezt úgy enyhítette, hogy csak a mise előtt és után hangozzék néhány magyar vallásos ének, de mindaz, ami magához a miséhez tartozik, latinul történjék. Gegő Elek, Döbrentei s mások ezt úgy értették, hogy addig Huszban a misét is magyarul mondták s valóban Bandini kissé pongyola fogalmazású följegyzése, szószerint véve, ezt is magába foglalja, annál inkább, minthogy a *cantare* ige liturgiai vonatkozásban épen a misemondó pap recitálását s egész cselekvését (*recitare, sacram liturgiam peragere, missam celebrare*) jelentette. (V. ö. *Du Gange*, T. II. p. 101—2.)

Ennek ellenére talán igaza van Timárnak abban, hogy a katolikus pap a XVII. sz. közepén Huszban sem mondhatta a misét magyarul, s hogy Bandini mondata a híveknek a mise közben való éneklésére vonatkozik. Azzal is bizonyítja ezt, hogy — Gegő alaptalan gyanításával ellentétben — magyar misekönyv nem volt Huszban; Bandini világosan megmondja, hogy csak egy misekönyvet talált, s az elég jó volt, tehát semmiben sem lehetett szabályellenes. A mise változó és állandó éneklészeinek magyar nyelvű éneklése viszont kivételes esetekben Erdélyben is, még a XVIII. században is előfordult. Általában csak fokozatosan foglalta el zsinati végzések nyomán helyét a latin liturgikus ének. Jogosan védi meg ezirányú intézkedései tekintetében T. a tisztán látó s ezért egyházi érdekből is magyar missziót szorgalmazó Bandinit az oláhositás vádjával szemben. Moldvában utóbb sem a

latin, hanem az oláh ének szorította ki helyenként a magyart — magyarul megtanulni nem hajlandó olasz misszionáriusok támogatásával. Timárnak erre vonatkozó fejtegetése a kis füzet leginkább figyelemre méltó része. Ismét előttünk áll a magyar egyházi éneknek a nemzet egészétől különváltan élő csoportok megtartásában való nagy jelentősége. A csángókat vallásuk tartja meg a magyarságnak s magyarságuk a katolicizmusnak; mihelyt egy-egy telepnek az egyikhez való ragaszkodását sikerült kikezdeni, a másik is áldozatul esett, s így merült el már sok község a nagy orthodox-oláh tengerben. Legerősebb kapocsnak épen az egyházi ének bizonyult, s ezt a csiksomlyói magyar ferencesek hatása fejlesztette s tartotta meg, legállandóbban Kájoni énekeskönyve által.

Semmiesetre sincs azonban igaza Timárnak, mikor nem is egészen kétségtelen s mindenkép érthető tévedés miatt érdemes tudósok megbízhatóságát vagy épen jóhiszeműségét vonja kétségbe s tévesnek látszó állításukat a manapság más vonatkozásban sokszor hallott «történelmi hazugság» megjelöléssel bélyegzi meg. Általában, mikor a huszita eredet kérdését érinti vagy annak vitáiról szól, eltűnik stílusából szokott tudományos tárgyilagossága. Így a huszita bibliafordításnak — már akár hiteles, akár kevésbé hitelt érdemlő — történeti följegyzésből ismert tényét pusztá előzetes föltevésnek nyilvánítja s a magyar misemondásnak feltétlen hitelt érdemlő forrásból kiinduló, legfeljebb egészen természetes félreértésen alapuló emlegetését egyedül e föltevés hihetővé tételére kieszelt, «testhez szabott történelmi mesé»-nek. Ugyancsak a magyar misemondás kérdésének tisztázására próbálja meg T. Tóth-Szabóval egyértelműleg megoldani azt a kérdést, mily árnyalathoz tartoztak a magyar husziták, de az ő fejtegetése sem hoz e kérdésben — elegendő adat híján — nagyobb világosságot. Valószínűleg a magyar husziták csoportjai közt is voltak különbségek a szerint, honnan tanulták az új tanokat.

Timárnak a füzet utolsó lapján és borítékán jelzett további tanulmányait a bibliafordítás eredetéről érdeklődéssel várhatja az irodalomtörténet minden munkása, akár a huszita, akár a katolikus eredetet tartja valószínűnek. Noha az első magyar bibliai szövegek a huszita mozgalom összetartozásának hitét sokunkban épen a legutóbbi időben még inkább megerősítette Jakubovich-Paizs és Melich — pusztán formai jellegüknél fogva belemagyarázást leginkább kizáró — helyesírási sajátságokkal való érvelése s Kardos Tibor másirányú fejtegetései: Timár és Gálos tanulmányai után mindenesetre a huszita eredetet vallók megállapításai is sokban máris másképp alakultak.

WALDAPFEL JÓZSEF.

Dr. Döry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. Pécs, Egyetemi Könyvkiadó, 1931. 8-r. 148 l., 1 fénykép.

Ez a komoly történetírói munka azért kelti föl érdeklődésünket, mert Mikszáth *Különös házasság* c. regényének hőseit, Gr. Buttler Jánost állítja elének. A szerző «a valóságot» iparkodik feltárni s munkájával «a történetíró erkölcsi kötelességét» véli teljesíteni. Mindkét célkitűzés értékes, s az eredmény — a hosszú házassági per kicsinyeskedő huzavonáinak aprólékos

előadásával is — érdekes olvasmány, mint családtörténeti tanulmány gondosságával, módszerességével elismerést érdemel.

Van azonban a dolgozatnak olyan tendenciája is, amelynek az éle határozottan a regényíró ellen fordul, ugyanis «a regény előadásával szemben» keresi szerzőnk a valóságot, s tanulmánya *Befejezésében* idegen területen, az irodalomtörténetíró és esztétikus jogával mond ítéletet a regényíróról — nem is tudunk egyetérteni tanításaival.

A tudós szerző azt mondja, hogy a történeti regényben a «főbb dolgoknak... egyezniük kell a valósággal; nyilvánvaló, durva történelemhamisításra semmiféle költői szabadság sem adhat felhatalmazást. Mit szólnánk ahhoz a történeti regényhez, melyben Caesar gyilkolná le Brutust; vagy melyben Mohácsnál Lajos király aratna a törökön diadalt?» Ezzel Döry Ferenc egy kategóriába veszi Julius Caesart és II. Lajos királyt Gr. Buttlér Jánossal. Pedig a multban nem mindenki «történeti személy», s nem minden megtörtént esemény történeti anyag. Nem is követett el Mikszáth sem «durva történelemhamisítás»-t, sem szándékosan, sem jóhiszeműséggel.

Regényelméletünk Kemény Zsigmond nyomán az igazi történeti regénynek három fajtát különbözteti meg. Mikszáth regénye a második fajhoz tartozik, amelynek «hősei nem a történelemben szerepet játszó egyéniségek, vagy ha azok, akkor a mese életüknek bizalmasabb, a históriába nem tartozó eseményeiből szövdik. Az író az ilyen eseményeket, épen, mert nem rögzíti meg őket történeti tudat, átalakíthatja, változtathat rajtuk, de hogy művének mégis legyen történeti hitele, a cselekvényt kapcsolatba hozza az illető korszak nagy egyéniségeivel, hősei sorsát fontos történeti eseményekhez fűzi.»¹ A költészetben ugyanis nem valóságot keresünk, hanem legfeljebb valószerűséget, hihetőséget; s a költőnek csak a históriai *tudattal* nem szabad ellentétbe kerülnie. Buttlér grófról, épen mert nem volt históriai személy, nem volt Mikszáth idejében «történeti tudat», s így a szóbeszéd alapján dolgozó Mikszáthot, a költőt, nem vádolhatjuk «a történetíróban nélkülözhetetlen kritikai érzék és lelkiismeretesség» hiányával. Költői érzéke pedig épen kitűnő volt, nemcsak azért, mert valójában a «leghéyesebb pontban» nem ellenkezett a valósággal — Gróf Buttlérné ragaszkodott a férjéhez hosszú időn át, a valóságban is, a regényben is, amott szinte érthetetlenül, emitt, ha a motiváció nem mentes is a romantikától, helyzetéből folyóan érthetőbben — hanem azért is, mert a költő érdekesebb történetet adott, mint amilyen szerencsétlennel és *különössel* szolgált a valóság, az élet. Feltűnő azonban, hogy a hosszas pereskedés folyamán a köteléki perben Gr. Buttlér valóban arra alapította a házasság felbontására irányuló keresetét, hogy házasságkötésre úgy kényszerítették, ezt persze nem tudta igazolni. A keresetlevél tartalmának és az allegációknak a híre elterjedhetett, s akadhattak, akik hitelt is adtak neki. Így szerezhettek róla tudomást Bernáth Dezső (B. Zsigmond fia) is, aki szintén ennek a verzióknak adott hitelt s ezt továbbította Mikszáthnak, aki jórészt tőle kapta adatait. Bernáth később — a regény megjelenése (1900) után — újságcikkben (Vas. Ujs. 1901. évf.) is megismételte közlését, amelyet «szereplőktől hallott», és «egy csomó régi

¹ Császár Elemér: *A m. regény története*. Bp. 1922. Pantheon, 103. l.

levélben» írva talált adatokra épített. Úgy látszik tehát az «a valószínűség látszatába burkolt mese» volt a hihetőbb, s ez volt a köztudat is a házasságról.

Döry Ferenc másik vádja «a jó ízlés és a helyes erkölcsi felfogás» nevében éri a költőt. Azt állítja, hogy «Mikszáth szívesen vette tollára és tolta előtérbe az erkölcsileg szennyest», és «igaztalan célzatosságot» lát nála a katolikus egyházzal szemben. Ez is túlzás. Ismerjük jól Mikszáth maliciózus, szarkasztikus, sőt talán a cinizmusig menő állásfoglalását, de általában a tételes vallásokkal szemben, ez tehát nem csupán a katolikus egyház ellen irányult, saját egyházát is éri. Igazi vallásos hite nincs, ebből folyik állásfoglalása a humorista szemüvegével. «Erkölcsileg szennyest» azonban nem találni Mikszáth műveiben, lasciv humora realizmusában sem megy túl azon az elven, amelyet Gyulai állított fel: «A költészet nem erkölcsi predikáció, de még kevésbé az erkölcselenség prédikálása».

Talán csak egyet lehet Mikszáth rovására írni, azt, hogy nem régen élt személyekről saját nevükön írt s így bántotta a rokonok kegyeletét. Annyi azonban bizonyos, hogy a valóság sem volt rájuk nézve nagyon hízelgő — «különös házasság» volt bizony Gr. Buttléré az életben is, a regényben is.

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. Élet és jellemrajz. I—II. kötet. I. kötet: Miskolc, 1928. Magyar Jövő. 8-r. 190 l. — II. kötet: Miskolc, 1930. Itj. Ludvig István. 8-r. 206 l.

A 48/49-es szabadságharc vezérszemlének és a legnagyobb magyar szónoknak máig sincs egyéniségéhez és munkásságához méltó tudományos életrajza. Az eddigi életrajzok csaknem kivétel nélkül a nagyközönség számára készültek, a tudományos életrajz alapjai néhány tanulmányban vannak lerakva. Ez a kétkötetes munka sem tudományos életrajz, hanem a szerző egy korábbi kis vázlatának «a magyar nép», azaz a művelt közönség és a tanuló ifjúság számára készült kibővítése. A szépen írt életrajz meg is felel céljának: világosan, tömören — aránylag igazán kis helyen — foglalja össze Kossuth életrajzi adatait, munkásságának történetét, főbb alkotásainak tartalmát és jelentőségét. A szerző jól látja célját és jól is valósítja meg a feladatot. Igyekszik higgadtan írni s ha néha a hatás kedvéért szónokiasságba is téved, ez is megfelel a mű céljainak. Kár, hogy a könyv csak egyik feladatát valósítja meg: csak életrajz, jellemrajzot nem igen ad. A szerző források alapján dolgozik — nem a meglévő életrajzokból, bár itt-ott azokat is felhasználja — de forrásait nem bírálja, egyformán kritika nélkül fogad el levelezést, tudományos munkát, hagyományt, mende-mondát és anekdotát. Sokszor nem is idézi forrását, s az idézőjelbe tett részekről nem tudjuk, honnan, milyen értékű helyről valók. Szeret másodkézből idézni, amikor nem sok fáradtsággal az eredeti forrásig is visszamehetne, a nevek írásában sem elég pontos. (P. o. az I. kötetben a 183. lapon egyik helyen Paskijevics, a másikon Paszkijevics, de a II. kötetben már helyesen Paskievics. A II. kötetben két helyen is Emmerson áll, 83. és 84. lap.)

Van e két kötetben néhány tévedés, mulasztás és téves értékelés is. Így az I. kötetben (181. lap, jegyzet) azt írja, hogy Kossuth szelídlelkű, szinte lágy ember volt — a szabadságharc alatt és már előbb is Kossuth több

izben igazolta, hogy tud erős és erélyes lenni! Legfőllebb annyi fogadható el az állításból, hogy Kossuthban volt bizonyos fokú lirizmus, ami majd minden beszédéből és még fokozottabban leveleiből kicsendül.

Kossuth nagyságát általán helyesen látja meg és rendszerint nem ír róla túlzott magasztalással. Viszont Széchenyre több ízben olyan célzást tesz, hogy abból arra kell következtetnünk: nem akarja világosan látni Széchenyi államférfiúi és emberi nagyságát. A II. kötetben azt írja, hogy a «világháború felé közeledve, egyre jobban látszott, hogy a Széchenyi-kultusz elnyomni igyekszik a Kossuth-kultuszt.» A Széchenyi-kultusz «ne abból táplálkozzék, hogy elfeledtetik a nemzettel Kossuth Lajost» (166. l.) Sem a vádnak nincs alapja, sem a kioktatásra nincs szükség: senki sem akarja Kossuth Lajost elfeledtetni a magyarsággal! Ugyanezen a lapon Herczeg Ferenc *Hűdjáról* szólva, Kossuthot Krisztus urunkkal hozza kapcsolatba a szerző — ez bántó. Általán a szerző mindig ott veszi el lába alól a talajt, ahol értékelni kell. Egy helyen, összefoglalva a mű eredményeit, ezt írja: «Nem ismerek a magyar történetben embert, aki annyira szívén hordozta volna a nemzeti műveltség szeretetét, mint Kossuth Lajos.» (II. k. 187. l.) Az ilyenféle kiemelésnek nincs sok értelme — itt még joga sem volt hozzá a szerzőnek.

Hiánynak érezzük, hogy a szerző nem is érinti Kossuth kapcsolatait Széchenyivel, Deákkal, Eötvössel és a kor többi vezető politikusaival, pedig ezek is lényeges részei Kossuth pályájának. Csak Kossuth Széchenyivel vívott egyik polemiájára utal.

A könyv végén jól összeállított *időmutató* tájékoztat Kossuth életpályájának adatairól. Szívesen láttuk volna, ha a szerző összeállítja azoknak a magyar szépirodalmi műveknek a jegyzékét, amelyekben Kossuth szerepel. Effajta dolgozat eddig nem készült, s ennek hiányát is érezzük. A hozzácsatolt reklámot, a mű első kötetről írt dicsérgető bírálatok kivonatos közlését elengedtük volna.

Végző benyomásunk a mű elolvasása után az, amire maga a szerző is utal (II. k. 16. l.), hogy időszerű és szükséges volna Kossuth tudományos életrajzának megírása.

TÓTH LAJOS.

«A magyar romantika» ügye.

1.

Nem azonos:

Császár Elemér e folyóirat első számában hét teljes oldalon 52 idézetet közöl *A magyar romantika* című könyvemből, megállapításaim és következtetéseim «téves és elhamarkodott» voltának igazolására. Nincs szándékomban vitába elegyedni. Egyrészt, mert nem akarok visszaélni a szerkesztő előzékeny gesztusával, mellyel soraimnak folyóiratában helyet ad, másrészt, mert Cs. E.-nek az idézetekhez fűzött apodiktikus megjegyzései («Csakis — felelhetjük pesi jassz nyelven». «Üres frázis.» «Igazság nincs benne egy szemnyi!» «Ötlet, bizonyítás nélkül odavetve» stb., stb.) eleve kizárják a tárgyilagos meggyőzés lehetőségét.

Mindössze arra szorítkozom tehát, hogy óvást emeljek, s ezt kötelességemnek érzem a tudományos igazság nevében. Óvást emeljek, mert a Cs. E.-től közölt idézetek legnagyobb része nem fedi az én mondataimat.

A szavak ugyanazok (nem mindig!), de a mondatok mások. Hogyan éri ezt el Cs. E.? Módszerében rendkívüli sokoldalúságot árul el: itt elhagyja a mellékmondatot, melyen a megállapítás értelmének súlya fekszik, ott összeköti a főmondat alanyát a mellékmondat állítmányával. Másutt kipontozza határozókat és jelzőket, melyek nélkül a mondat kilibben belső egyensúlyából. Ismét másutt szavaimat addig forgatja, míg egészen új értelmet kapnak. Ha én pl. irodalmi elméletről írok (ellentétül az irodalmi gyakorlathoz), ő azon szörnyűködik, mint beszélhetek Toldy korában irodalomelméletről s i. t.

A következőkben egy pár példát hozok fel eljárásának jellemzésére. (Baloldalon áll dőlt betűkkel a Cs. E. által közölt idézet, mellette az ő megjegyzése, jobb oldalon a könyvben valóban meglevő mondat; dőlt betűkkel az, amit Cs. E. kihagyott; zárójelben az én megjegyzésem).

1. *A magyar szépirodalom a XVI. és XVII. században legnagyobb-részt ponyvajellegű volt.* 6. — Ezt még a kor szépprózájáról sem lehet állítani, a verses költészetéről általában meg épen nem.

Az u. n. szépirodalom... legnagyobb-részt ponyvajellegű volt (mint pl. Argirus, sőt Gyöngyösi művei) vagy nem vált ismeretessé (mint pl. a Zrinyiász).

2. *Kazinczy eszméinek, irodalmi elveinek elterjedését Dunántúl Berzsenyi segíti elő.* 28. — A zárkózott, irodalmi körökkel alig érintkező Berzsenyi, aki 1817 után megnehezített Kazinczyra?

(Felsorolván Kazinczy barátait, írom :) Ezek segítik elő eszméinek, irodalmi elveinek elterjedését. *Kis János és — kezdetben — Berzsenyi Dunántúl.*

3. *A latinos költészet magyarosítása... bizonyítja a klasszikus hagyomány átütő erejét.* 30.

Az a történeti tény, hogy a latinos költészet magyarosítása egyidőben, egymástól függetlenül több oldalról megindul, bizonyítja a klasszikus hagyomány átütő erejét.

4. *XVIII. század végén dunántúli főnemeseink és főpapjaink teljesen, köznemeseink részben elidegenedtek.* 36. — Az állítás első fele részben, a második fele teljesen téves.

(A dunántúli katolicizmus) teljesen elidegenedett főnemesei és főpapjai, részben elidegenedett köznemesei helyett legalulról kapja a felfrissülést. (Cs. E. a jelzöt megteszi állítmánynak!)

5. *A magyar népköltészet kincseit nem magyarok kutatják.* 252. — Csak azok? Hát Dugonics, Csokonai, és aki ebben a korban minden más irónál többet tett megmentésükre, P. Horváth Adám?

Amint a magyarság történetét idegenek írják... úgy e korban a magyar népköltészet kincseit is* nem magyarok kutatják. (Pár sorral odébb:) *Magyar kezdeményezésekben ugyan Révai felszólításától kezdve nincs hiány..* (Ismét később:) *Az első népdal-gyűjtők egyike P. Horváth Adám...* — (Az első mondatban az «e korban» — amint az összefüggésből világos — a huszas évekre vonatkozik, amikor Dugonics, Csokonai, P. Horváth már nem éltek.)

* Kár volt az íst dőlt betűkkel kiemelni és ezzel azt a látszatot kelteni, mintha ez a kötőszó itt azt jelentené, hogy mások is, nyilván magyarok is. Nem; jelentése: a magyarság történetével is, népköltészetével is idegenek foglalkoztak. Szerk.

Folytathatnám tovább, de nem érdemes. E folyóiratot azért adja ki a M. Tud. Akadémia, hogy előbbrevigye a tudományt; merénylet volna értékes lapjait ily kedvetlen, lényegtelen és meddő anyaggal ismét hosszú lapokon át igénybe venni. Akit érdekel a többi 40 egynehány idézet sorsa, az vegye kezébe a könyvemet. Bármekkora is előtte e folyóirat tudós szerkesztőjének tekintélye, meg vagyok győződve róla, hogy saját szemének mégis csak hinni fog, jobban mint akár Cs. E.-nek, akár nekem.

FARKAS GYULA

2.

Válasz Farkas Gyulának.

Farkas Gyula helyesen meglátja, hogy az az 52 idézet, amelyeket könyvéből az IK. f. évi II. füzetében kiírtam, nem önmagukban bírják céljukat, hanem arra szolgáltak, hogy velük megállapításainak és következtetéseinek téves és elhamarkodott voltát igazoljam, s könyvét alapján elhibáztatnak mutassam ki. Ő viszont azzal vádol, nem mondva ki a szót, de félreérthetetlenül beleszöve válaszába a gondolatot, hogy idézeteimmel meghamisítottam könyvét, sőt azt a vádat is ki lehet olvasni szavaiból, hogy meg *akartam* hamisítani könyvét. Ezzel a váddal könnyen végezhetek: a tudatos hamisítás szándékában nem vagyok bűnös. Az óvásnak ez a felét visszautasítom. Van a jóhiszeműségre bizonyítékom is: amit szövegéből idézeteimben elhagytam, azt kipontoztam, a magam pótlásait más betűkkel szedtem — ezzel felhívtam az olvasó figyelmét arra, hogy az idézetem hiányos, s ha a teljes mondatot akarja olvasni, forduljon a könyvhöz. Tettém ezt egyrészt helykimelésből, de még inkább azért, mert én Farkas állításai-ból csak azt hibáztattam, éppen csak azt, amit kiírtam.

De nem hamisítottam-e meg, akaratlanul is, ezekkel a kihagyásokkal Farkas könyvének szövegét, nem forgattam-e ki értelméből az illető helyet? Nézzük p. o. meghélyegzett hamisításaim közül a 2. pontot. Farkas azt mondja, hogy Kazinecy elveit a Dunántúlon Kis János és Berzsenyi terjesztették. Én kétségbevettem, hogy ebben a terjesztésben Berzsenyinek része volt és meg is okoltam állításomat. Hol itt a hamisítás? Hogy elhallgattam, hogy Kis János is terjesztette? De hiszen ez tény, s én csak a könyv tévedéseit gyűjtöttem csokorba! Még érdekesebb a 4. pont. Sajnos, le kell újra nyomatnom Farkas szövegét: («A dunántúli katholicizmus) teljesen elidegenedett főnemesei és főpapjai, részben elidegenedett köznemesei *helyett legalulról kapja a felfrissülést.*» (A dőlt betűs szedés nálam hiányzik.) Ez a mondat két gondolatot foglal magában: *a)* a főnemesek és főpapok teljesen, a köznemesek részben elidegenedtek; *b)* a dunántúli katholicizmus nem tőlük, hanem legalulról kapja a felfrissülését. A második gondolat bírálatába nem bocsátkoztam — pedig lehetett volna: valóban legalulról, tehát a parasztságtól kapta felfrissülését a katholicizmus? Az elsőre vonatkozólag pedig azt állítottam, hogy Farkas gondolatának a főnemeseket és főpapokat illető fele részben, a köznemesekeket illető fele pedig egészen téves. De elkövettem azt a bűnt is, hogy Farkas jelzőjét önkényesen megtettem állítmánynak!

Ez ellen az üres formalizmus ellen nem emelek Farkas példájára óvást, csak kérdezem:

- 1) benn van-e Farkas mondatában a tölem bevádolt gondolat?
- 2) azt érti-e ki minden olvasója belőle, amit én kiemeltem?
- 3) elidegenedtek-e dunántúli főnemeseink és főpapjaink teljesen, köznemeseink részben?

Ha valaki az első két kérdésre *nem*-mel, a harmadikra *igen*-nel felel: akkor visszavonom állításomat és bocsánatot kérek Farkas Gyulától.

A többi pontnak ilyen részletes taglalásával nem töltöm az időt — az egyiket érintettem már, a másik kettőre utalok majd röviden. E helyett szeretnék mélyebbre nyúlni, a Farkas és köztem levő ellentét gyökeréig. Ez az, hogy Farkas félreismeri az én felfogásomat az ő tudományos egyéniségéről. Én sem az idézetek összeállításával, sem a Budapesti Szemle júniusi füzetében, megjelent bírálatommal nem akartam azt a hitet kelteni, hogy Farkas téves állításainak forrása a tudatlanság. Ellenkezőleg, egyes megjegyzéseimmel — «maga Farkas is tudja», «maga Farkas idézi» stb. — éreztettem, hogy Farkas igen sokszor — de nem mindig! — *jól* tudja azt, amit *rosszul* ír le — de leírja rosszul, mert ő valójában *konstruálja* a multat, nem pedig *rekonstruálja*, s a konstruálás megköveteli az adatok hozzáalkalmazását az eszméhez, magyarul szólva a tények átfestését, megváltoztatását vagy elfojtását. Hiszem, hogy mindezt Farkas nem rideg számításból tette, hanem az alkotás lázas izgalmaiban, rabul ejtve szép elméletének varázsától: vagy nem hallotta meg a tények tiltakozó szavát, vagy máskor, bizonyos könnyedséggel, félrehajtotta őket újtából, mint a vándor az útjába akadt kellemetlen, tüskés ágakat. Úgy látszik azonban, hogy Farkas izgalma még mindig nem csillapodott le, különben nem ismételné meg a *klasszikus hagyomány átütő erejéről* (1. a 3. pontot) hirdetett tanítását, mikor könyvében ő maga hivatkozik arra a megállapításomra, hogy deákosaink nem a *klasszikus*, hanem az *új-latin* jezsuita hagyomány hatása alatt dolgoztak; és nem ismételné meg azt a tények százaiba ütköző állítását, hogy a XVI. és XVII. századnak nyomtatásban megjelent szépirodalma jórészt ponyvajellegű volt¹ — s ennek az abszurd állításnak igazolására még Gyöngyösi műveit is megteszi ponyvajellegűeknek (1. pont), ezeket a főrangúaknak ajánlott vagy épen azok házaságáról szóló, klasszikus elemekkel átszőtt, hatalmas, szépen kiállított könyveket!

Farkas Gyula ismételten hivatkozik könyvében Horváth Jánosra és irodalmi fölfogására, s a művét méltató bírálatok úgy mutatják őt be, mint Horváth tanítványát. Ha valóban az: tanújon mesterétől. Íme, Horváthnak megjelent most egy nagy irodalomtörténeti monográfiája a középkori magyar műveltségről, benne százszámra, sőt ezerszámra adatok — és adatai között nincs egyetlen egy téves, vagy csak határozatlan is! Így lehet hatalmas épületet emelni, de homokra építve nem!

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Az «ismeretessé vált» jelzöt most is nyugodtan mellőzöm: ez a határozatlan, rugalmas terminust alig lehet másra, mint a *Zrínyiászra* vonatkoztatni — egyébként arra a korra vonatkozólag nem jelent sokat.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1930. második fele.

(Második, befejező közlemény.)

- Laborfalvy Róza, Jókainé.** Jókainé ezüst koszorúja. Magyarság 155. sz.
Ladányi János. G. P. Ladányi János. Irodalomtört. 225. l.
Laky Imre. G. P. Laky Imre. Irodalomtört. 225. l.
Lanátor Pogány Ferenc. Modern csaták. (Versek.) 48 l. — Ism. Gulyás Pál. Nkelet II. 1181—1182. l.
Láng Ádám. Waldapfel József. Láng Ádám Genovéva drámája. IK. 474—477. l.
Lantos Béla. Gyere te szomjas. (Versek.) — Ism. Berda József. Széphalom 243—244. l.
Lázár István. Szent Gellért. (Regény.) — Ism. (i. e.): Nyugat II. 791. l. — P. Hirl. 271. sz.
Lehr Albert. Losonczy Zoltán. Lehr Albert emléke. Mezőtúr 4 l.
Lendvay Márton, ifj. Szász Károly. Színész-centenárium. — Emlékezés az ifjabb Lendvayra. — Bp. Hirl. 164. sz.
Lengyel Laura, Dánielné. Marica. (Regény.) — Ism. (k.) M. Hirl. 284. sz. — Nemz. Ujs. 284. sz. — D. K. E. Magyarság 284. sz. — Bp. Hirl. 285. sz.
Lőrinczy György. Tatárok a szárazföldön. (Regény.) — Ism. b. gy. Bp. Hirl. — P. Hirl. 272. sz.
Madách Imre. Figgelő. Madách a világhíresség útján. Páztortűz 491—492. l.
Gogolák Lajos. Tót volt-e Madách? M. Szemle X. 293—297. l.
Hevesi Sándor. Az ember tragédiája világsiker előtt. P. Napló 191. sz.
Cs. Juhász László. R. F. Arnóld Madáchról. Széphalom 209—210. l.
Magaryk és Madách. P. Hirl. 213. sz.
Magyar Bálint. Harangjáték. (Versek.) 1919—1929. Arad. — Ism. Vasárnap 334. l. — Reményik Sándor. Páztortűz 516—517. l. — Várdai Béla. Kath. Szemle 877—879. l. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra 202. l.
K. J. Magyar Bálint költészete. Vasárnap 274—277. l.
Magyari István. Turóczi-Trostler József. Az országban való sok romlásoknak okairól. Minerva 233—251. l.
Makkai Sándor. Makkai Sándor. Magyarság 197. sz.
Malonyay Dezső. Új Idők 117. l.
Mankó József. Láncok zenéje közt (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 263. sz. — Halász Miklós. Szocializmus 383. l. — P. Lloyd 294. reggeli sz.
Márai Sándor. 1. Mint a hal vagy a néger. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 263. sz. — B. A. Magyarság 151. sz. — 2. Idegen emberek (Regény.) I—II. köt. — Ism. (— ny.) Bp. Hirl. 294. sz. — Pünkösti Andor Ujs. 279. sz. — P. Lloyd 283. esti sz. — 3. A zendülők. (Regény.) 349. l. — Ism. Sárközi György. Nyugat II. 142—143. l. — r. Uj Nemzedék 203. sz. — Nádas József. Szocializmus 255—256. l. — a. b. Esti Kurir 258. sz.
Markovits Rodion. Aranyvonat. (Regény.) — Ism. Prot. Szemle 511—512. l. — Beeski Andor. Korunk 477—478. l.
Mécs László. 1. Az ember és az árnyéka. (Versek.) — Ism. P. Gy

M. Hirl. 267. sz. — K. Vasárnap 455—456. l. — Nagy Emma. Pásztortűz 612—613. l. — Just Béla. Élet. 471—472. l. — Aradi Zsolt. Magyarság 279. sz. — 2. Üveglegenda. (Versek.) — Ism. Földi Mihály. Est 288. sz. — Laczkó Géza. P. Napló 289. sz.

Eckhardtné Huszár Irén. Mécs László. Kinyomat a Széphalomból. — Ism. — t. — Nkelet II. 1072—1073. l.

Farkas Gyula. Mécs László (1929.). — Ism. F. B. A. m. asszony 106. l.

Posszonyi László. Mécs László és Székely Mózes. M. Kultúra. 483—486 l.

Semetkay József. Mécs László. Salgótarján (1929.). — Ism. Bittenbinder Miklós. Debreceni Szemle 383—384. l.

Mécs László. Önvallomás. Pásztortűz 547—548. l.

Mécs László Szekszárdon. A m. asszony 95. l.

Aradi Zsolt. Magyarság 244. sz. — Just Béla. P. Napló 238. sz. és 283. sz. — Reményik Sándor. Erd. Helikon. 801—804. l.

Medveczky Bella. Ezért . . . ? (Regény.) — Ism. Ujs. 284. sz. — (— ö.) Képes Krónika 52. sz.

Megyeri Ella. Római notesz. — Ism. Magyarság 151. sz.

Melius Péter. Soós Béla. Melius Péter szentháromságtana. Theologiai Tanulmányok 10. sz. Debrecen 58 l.

Meliusz Juhász Péter. M. Hirl. 249. sz.

Mihály László Barna. Keleten pirkad. (Versek.) Csikszereda. — Ism. Nyugat II. 653. l. — K. Vasárnap 437. l.

Mihályi Ödön. Felszökő föld. (Versek.) — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd 156. esti sz.

Mikes Kelemen. Gálos Rezső. Mikes Kelemen Törökországi Levelei. (Irod. tört. füz. 37. sz.) 37 l. — Ism. Márton István. Erd. Múz. 300—302. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle 601. l.

Gálos Rezső. Mikes Kelemen és Katona István. Századok 691—696. l.

(sss.) Mikes esete új megvilágításban. Debreceni Szemle 389. l.

Zolnai Béla. Mikes Kelemen. (Minerva-könyvtár XXIX.) 63 l. — Ism. Egyet. Phil. Közl. 252. l.

Zsoldos Jenő. A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben. M. Zsidó Szemle 184—202. l.

Mikes Lajos. Pap Károly. Ötvát és Mikes. Nyugat II. 452—457. l.

Babits Mihály. Nyugat II. 319—325. l. — G. P. Irodalomtört. 225—226. l.

— Kodolányi János. P. Napló 194. sz. — Móricz Zsigmond. P. Napló 189. sz. és 191. sz. — Révész Béla. Népszava 191. sz. — Sz. G. Bp. Hirl. 188. sz.

Mikszáth Kálmán. Heller Bernát. Mikszáth, Babrios: A mese és a legenda. Ethnographia 153—157. l.

Mikszáth Kálmán ismeretlen levele Tisza Kálmánhoz. Bp. Hirl. 175. sz.

Milotay István. Gáspár Jenő. Milotay István. Képes Krónika 30. sz.

Mócsy Gabriella. A kilencedik boldogság. (Regény.) — Ism. Berényi László. A m. asszony 10. sz. — Berényi László. Élet 332. l.

Mohácsi Jenő. Stella. (Regény.) — Ism. (te.) P. Hirl. 270. sz.

Moldován Gergely. G. P. Moldován Gergely. Irodalomtört. 226. l.

Mollinár Gizella. Az arc elsötétül. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 279. sz. — Büky György. Bp. Hirl. 285. sz. — Fenyő László. Nyugat II. 783—784. l. P. Napló 260. sz.

Molnár Ákos. Végre egy jó házasság. (Regény.) 325 l. — Ism. Szerb Antal. Széphalom 247. l. — Kilián Zoltán. Nkelet II. 694—695. l. — P. Napló 246. sz. — P. Hirl. 148. sz.

Molnár Ferenc. A jó tündér. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Víg-színház 1930. október 11-én. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat II. 587—588. l. — Rédey Tivadar. Nkelet II. 1100—1101. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők 503—504. l. — Berényi László. Élet 451. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 43. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle 786—787. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 385—387. l.

Beöthy László. Molnár, Zilahy, Fodor. P. Napló 246. sz.

Pünkösti Andor. Olympia két élete. Ujs. 244. sz.

Molnár György. *Szász Károly.* Molnár György Kolozsvárt. Bp. Szemle 219. k. 363—388. l.

Molter Károly. Metania r. t. (Regény.) 301 l. — Ism. r. r. Uj Nemzedék 295. sz. — P. Hirl. 252. sz.

Móra László. Igy jó. (Versek.) — Ism. Majthényi György. Nkelet II. 698—699. l.

Móricz Zsigmond. 1. Forró mezők. (Regény.) — Ism. Tófalvi György. Pásztortűz 398. l. — 2. Derrière le dos de Dieux. Ford.: Gara László és Marcel Largeand. Paris. — Ism. Gyergyai Albert. Nyugat II. 146—147. l. — H. V. Debreceni Szemle 386. l. — Kuncz Aladár. Erd. Helikon 533—534. l. — 3. Esőleső társaság. (Novellák.) — Ism. Kodolányi János. Nyugat II. 826—829. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 272. sz. — 4. Sári bíró. Vigjáték, bemutatta a Kamara Színház. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 877—879. l.

Halmi Bódog. Móricz Zsigmond az író és az ember. 80 l. — Ism. Morvay Győző. IK. 488—484. l. — ~~Kőrán~~ Zoltán. M. Kultúra 347—348. l. — M. Hirl. 208. sz.

Az elkobzott író. Magyarság 263. sz.

Móricz Zsigmond a «Hét krajcár»-tól az «Esőleső társaság»-ig. Magyarországnak 277. sz.

Nadányi Zoltán. Az ajtó. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1930. december 6-án. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 876—877. l. — Gáspár Jenő. Képes Krónika 50. sz.

Nagy Endre. 1. Hajnali beszélgetések Lukits Milossal. (Regény.) — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 782—783. l. — P. Hirl. 271. sz. — 2. A kuplé-énekes. (Regény.) — Ism. Ebeczi György. Uj Idők. 612. l.

Nagy Gusztáv Tempea. (Versek.) — Ism. Tuba Károly. Népszava 148. sz. — H. J. M. Kultúra 301. l.

Nagy Lajos. Lecke. (Novellák.) — Ism. B. Gy. P. Napló 152. sz.

Nagy László. S. Harc a végeken. Kolozsvár 61 l. — Ism. Mihály László. Elet. 332. l. — Gy. Erd. Múz. 210—211. l.

Nagy Margit. Lépcsőfokon. (Novellák.) — Ism. (r. p.) M. Hirl. 273. sz. P. Hirl. 274. sz. — Ujs. 268. sz.

Nagy Sándor. Más aratója. (Versek.) Debrecen. — Ism. K. L. Nyugat. II. 578. l.

Németh Gellért. P. Kis uram! Hogy volt? (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Vita Zsigmond. Pásztortűz 349. l.

Nikodémusz Károly. Jó asszony volt a kománé! (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. Antalfy Endre. Erd. Helikon. 617. l. — Járosi Andor. Pásztortűz 374. l.

Nyáry Andor. Az én embereim. (Novellák.) — Ism. (—) Bp. Hirl. 294. sz.

Nyíri Imre. Megesúfolt apostolok. (Regény.) — Ism. (l. i.) M. Hirl. 267. sz. — 8 Órai Ujs. 268. sz. — Gergely Győző. Népszava 261. sz. — Garázda Péter. Széphalom 317. l. — Dóczi Gyula. Szocializmus 379—380. l. — P. Lloyd 272. esti sz.

Nyireő Gábor. G. P. Nyireő Gábor. Irodalomtört. 226. l.

Nyirő József. 1. Isten igájában. (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 185., 176. l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 780—782. l. — Császár Károly. Pásztortűz 420—421. l. — Benedek Marcell. Erd. Helikon 613—614. l. — Kristóf György. Bp. Szemle 219. k. 155—159. l. — Balla Borisz. Magyarság 226. sz. — 2. A sibói bölény. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Nógrády Zoltán. M. Kultúra 65. l.

Obornyik Károly. *Luxemburger Irén.* Obornyik Károly élete és munkássága. — Ism. Tóth Lajos. Bajtárs. Nov. 1.

Ódry Árpád. p. l. Ódry Árpád. Bp. Hirl. 225. sz.

Oláh Gábor. 1. Isten kémje. (Versek.) Debrecen 172 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 500—503. l. — 2. A szárnyas ember. (Regény.) — Ism. Kardos László. Nyugat II. 863. l. — b. gy. Bp. Hirl. 250. sz. — 8 Órai Ujs. 197. sz. — 3. Válogatott költeményei. Csobán Endre bevezetésével. Csokonai-könyvtár 1. sz. Debrecen. (1928.) 144 l. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 503—505. l.

Féja Géza. Oláh Gábor. Előörs 27. sz.

- Orbók Attila.** A véres megye. (Regény.) — *Ism. P. Lloyd* 272. esti sz.
- Osvát Ernő.** Az elégedetlenség könyvéből. — *Ism. M. Hirl.* 220. sz.
- Pap Károly.** Osvát és Mikes. Nyugat II. 452—457. l.
- Ignotus.** M. Hirl. 244. sz. — *Kosztolányi Dezső.* Nyugat II. 595—607. l.
- **Osvát Kálmán.** U. o. 744—746. l. — **Révész Béla.** Erd. Helikon 719—723. l. — **Turóczi-Trostler, Josef.** P. Lloyd 246. esti sz.
- Osváth Tibor.** Tizen nyugat ellen. (Regény.) — *Ism. P. Hirl.* 291. sz. — **Pünkösti Andor.** Ujs. 272. sz.
- Ősz Iván.** Lélekharang. (Versek.) Szombathely. — *Ism. Brisits Frigyes.* Nkelet II. 903. l. — **Várdai Béla.** Kath. Szemle 798—800. l. — *K. Gy. Élet* 392. l.
- Pálfy József.** Katonadolog. (Regény.) Debrecen. — *Ism. Nyugat* II. 218. l. — *P. Hirl.* 149. sz.
- Pallós István, K.** Halak az akváriumban. (Novellák.) — *Ism. P. Napló* 177. sz.
- Papp Géza.** A halál árnyékának völgyében. (Novellák.) — *Ism. Karácsy Sándor.* Prot. Szemle 601—602. l.
- Pásztor Árpád.** 1. A Muzi. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 290. sz. — (—t.) Est 284. sz. — *P. Napló* 278. sz. — **Bródy Lili.** P. Napló 283. sz. — (dkl.) Magyarország 285. sz. — 2. Önagsága egy napja. Pesti életkép 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1930 október 16-án. — *Ism. Schöpplin Aladár.* Nyugat II. 661—662. l. — **Gáspár Jenő.** Képes Krónika. 43. sz. — **Vajthó László.** Prot. Szemle 788. l. — **Gáspár Jenő.** M. Kultúra. 387—388. l.
- Pásztor József.** Gombház. (Regény.) — *Ism. P. Hirl.* 294. sz.
- Pataky Joachim.** Hómezőben piros virágok. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 291. sz.
- Patthy Károly.** Elek Arthur. Nyugat II. 415—419. l. — *G. P. Irodalomtört.* 227. l.
- Pázmány Péter.** Tóth László. Pázmány Péter ismeretlen levele a magyar pálosok reformja ügyében. M. Könyvszemle 106—112. l.
- Pekár Gyula.** Pekár Gyula. Új Idők. 46. l.
- Petelei István.** Petelei István. Új Idők. 800. l.
- Péterfy Jenő.** Dénes Tibor. Péterfy Jenő esztétikája. Pécs 52 l. — *Ism. P. Hirl.* 152. sz.
- Petőfi Sándor.** János vitéz. Bolond Istók. (A magyar nép irodalmi könyvtára.) 47 l. — *Ism. A. B. Nkelet* II. 691—692. l.
- E. B. Akik Petőfit keresték Szibériában.* P. Napló 186. sz.
- Fulda, Ludwig.** Gedichte von Petőfi in deutscher Übersetzung. P. Lloyd 294. reggeli sz.
- Hatvany Lajos.** Utazás Petőfi ihletén keresztül. Esti Kurir 163. sz.
- Isoz Kálmán.** Petőfi műveinek zenei bibliográfiája. Muzsika. 1930 3. sz. 99—125. l. — *Ism. Nekel Béla.* Erd. Múz. 208. l.
- Karinthy Frigyes.** Halott az országúton. Az utolsó Petőfi-portré P. Napló 169. sz.
- Vándoryné Kövér Ilona.** Petőfi-kultusz Kiskőrösön. Vasárnap. 453—454. l.
- Kristóf György.** Petőfi mindig időszerű. Pásztortűz 353—354. l.
- Marót Károly.** Petőfi és Tacitus? Irodalomtört. 165. l.
- Moesz Gusztáv.** Petőfi virágai. Bp. Hirl. 294. sz.
- Bártfai Szabó László.** Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki kör 1848-ban. M. Könyvszemle 3—28. l.
- Szarka Géza.** Petőfi und die deutsche politische Dichtung. Ung. Jahrbücher 285—293. l. — *Ism. Deutsch-Ung. Heimatsblätter* 350. l.
- Tamás Ernő.** Utazás Petőfivel gyors-szekeren és vonaton. P. Hirl. 293. sz.
- Terbe Lajos.** Petőfi és a nép. 59 l. — *Ism. Eckhardt Sándor.* Nkelet II. 804. l. — **Szinnyei Ferenc.** IK. 488. l. — *y. Egy. Phil. Közl.* 178—179. l. — **Tóth Lajos.** Bajtárs nov. 1. — *S. S. Ethnographia* 58—59. l. — **Csiszár Béla.** M. Kultúra 441. l. — *Magyarság* 244. sz.
- B. Tóth Sándor.** Hol született Petőfi Sándor? P. Hirl. 261. sz.

- Zoltán János.* Petőfi szelleme él Kiskőrösön. A m. asszony 12. sz.
Zoltán János. Tető alá kerül Petőfi első szobra. A m. asszony 11. sz.
Zoltán János. Költők születésnapja. A m. asszony 36—38. l.
 Bordal. Széphalom 232. l.
Petúr László. Várakozás. (Versek.) — *Ism. László István.* Nkelet II. 699—700. l.
Pintér Jenő *Kozocsa Sándor.* Pintér Jenő. M. Világ. 14—16. sz.
Vajthó László. Az új Pintér. Széphalom 210—212. l.
Pósa Lajos. *Pósa Lajosné.* Az én koszorúm. (Emlékezések.) — *Ism.*
 P. Hirl. 222. sz. — *y—* Nemz. Ujs. 220. sz.
Rubinyi Mózes. Pósa Lajos. — *Ism. Halmi Bódog.* M. Hirl. 244. sz.
 Pósa szobra. (b. gy.) Bp. Hirl. 218. sz. — *Radó Richárd.* P. Hirl. 242. sz. — Uj Idők 535. l.
Rába Sándor ifj. A nagyvásárban. (Versek.) — *Ism. Tuba Károly.* Népszava 263. sz.
Radnóti Miklós. Pogány köszöntő. (Versek.) — *Ism. Horváth Béla.* Nkelet II. 1077—1078. l. — Tuba Károly. Népszava 148. sz.
Radó Árpád. Lendület. (Versek.) — *Ism. I. Gy. Nyugat* II. 870. l.
Rákos Edit. A tavasz szimfóniája. (Regény.) — *Ism. Nyugat* II. 67. l.
 — P. Napló 152. sz. — *Nógrády Zoltán.* M. Kultúra 243—245. l.
Rákosi Jenő. (—*a—ly.*) Rákosi Jenő atyja. Ujs. 273. sz.
Berzeviczy Albert. Rákosi hite. Bp. Hirl. 274. sz.
B. J. Olasz világkép Rákosi Jenőről. Sajtó 424—455. l.
Gyalui Farkas. Rákosi Jenő — a saját szobráról. Bp. Hirl. 273. sz.
K. J. Két szobor. Előrs 52. sz.
Márkus Miksa. Rákosi Jenő. P. Napló 278. sz.
Mezei Ernő. Rákosi Jenő szobor-apoteozisa. P. Hirl. 273. sz.
r—r. Rákosi Jenő és Gyulai Pál. Bp. Hirl. 278. sz.
Sebestyén Karl. Eugen Rákosi, Zsolt Beöthy und Bernhard Alexander. P. Lloyd 245. reggeli sz.
Sikabonyi Antal. Rákosi Jenő, mint publicista. 4-r. 43 l. — *Ism.* Schöppflin Aladár. Nyugat II. 145—146. l. — Uj Nemzedék 166. sz. — H. J. Debreceni Szemle 382. l. — Sz. I. A. Irodalomtört. 184—185. l. — P. Hirl. 149. sz. — t. t. P. Lloyd 185. esti sz.
Süle Antal. Rákosi Jenő élete és művei. 450 l. — *Ism. B. Bp. Hirl.* 233. sz. — Pásztor József. Prot. Szemle 767—769. l.
 Rákosi Jenő szobrának leleplezése. Sajtó 561—570. l.
Hegedüs Loránt. Sajtó 505—512. l. — *Kóbor Tamás.* Ujs. 273. sz. —
Preszly Elemér. P. Hirl. 273. sz. — *Rott Nándor.* Bp. Hirl. 274. sz. —
 Rákosi Jenő. Magyarság. 273. sz.
Rákosi Szidi. Egy művészet emlékeiből. Magyarság 214., 220., 226. sz.
Rákosi Viktor. *Ignotus.* Hugo. Klás-siker Sípulusz. P. Lloyd 285. reggeli sz.
 — *Kun Andor.* M. Hirl. 249. sz. — *Móricz Zsigmond.* Nyugat II. 778—780. l.
 — *Pogány Béla.* Bp. Hirl. 250. sz. — *Zádor Tamás.* 8 Orai Ujs. 250. sz. —
 Magyarság 255. sz. — Uj Nemzedék 249. sz. — Uj Idők 349 l.
Reményi József. *Paizs Ödön.* Reményi József. P. Napló 186. sz.
Reményik Sándor. Szemben az örökméccsel. (Versek.) — *Ism. Berta Ilona.* A m. asszony 104. l.
Berta Ilona. A költő műhelyében. A m. asszony 188—193. l.
Radnóti Dezsőné. Reményik Sándor édesanyja. A m. asszony 186—188. l.
Remsey György. A tűzrakó. (Versek.) — M. Hirl. 214. sz. — P. Hirl. 283. sz.
Répás János. Nagy nap jön. (Versek.) — *Ism. Nyugat* II. 67. l. —
 Horváth Béla. Nkelet II. 1078. l. — Tuba Károly. Népszava 263. sz. — B. A. Magyarság 151. sz.
Réz Lola, Kosáryné. Porszem a napsugárban. (Regény.) 264 l. — *Ism.* Illés Endre. Nyugat II. 215—217. l. — Juhász Géza Nkelet. II. 1186—1187. l. — Szondy György. Debreceni Szemle 391—392. l. — B. L. Élet 451. l. — ó—r. Irodört. 193—194. l. — Szegedi István. Prot. Szemle 668—669. l.

- Az én élettörténetem. Pásztortűz 500—501. l.
- Rítőók Emma.** Tündérmesék. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet II. 1180—1181. l. — 8 Órai Ujs. 285. sz. — (—m—) M. Hirl. 284. sz. — Nemz. Ujs. 284. sz. — (S. M.) Magyarság 290. sz.
- Rolla Margit.** Szép mindenektől messze lenni. (Versek.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 369. l. — n. Nkelet II. 1074—1075. l. — (t. i.) Élet 492. l. — László István. Széphalom 284. l. — P. Napló 152. sz. — (Sz.—i.) P. Napló 153. sz.
- Rónaszéki Béla.** Rendetlen sorok. (Versek.) — Ism. (—ván.) Ujs. 169. sz.
- Rónay Mária.** Éva két éjszakája. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 63. l. — P. Ujs. 175. sz.
- Rózsa Ignác.** Áron öt könyve. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 274. sz. — Falk Zsigmond. Orsz. Világ 36—40. sz.
- Röck Gyula.** A teremtés. (Elvek színjátéka.) Első kötet: Angyalok harca. Második kötet: A megváltás. 320 l. — Ism. Székely László. M. Kultúra 300—301. l.
- Ruszkabányai Hoffmann Elemér.** A szent gyógyulás keresése. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság 151. sz.
- Rusznák Sándor.** Jelentkezés. (Versek.) Szolnok. — Ism. Horváth Béla. Nkelet II. 1078. l. — P. Hirl. 259. sz.
- Sajó Sándor.** Gyertyaláng. Ujabb költemények. 1925—1929. 144 l. — Ism. Mgy. Irodalomtört. 188—190. l. — P. Hirl. 147. sz. — Kéky Lajos. Bp. Szemle 218. k. 478—480. l.
- Brisits Frigyes.** Sajó Sándor. Élet 521. l.
- Salgó Olga.** A szeretet örök. (Versek.) — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 350. l.
- Sántha György.** Toronyőr. (Versek.) Kecskemét. — Ism. Féja Géza. Előrs 37. sz. — (ky.) Bp. Hirl. 285. sz.
- Sárosi Árpád.** G. P. Sárosi Árpád. Irodalomtört. 227. l.
- Sásdi Sándor.** A megtalált út. (Regény.) — Ism. Falu Tamás. Uj Idők 635—636. l.
- Schodelné. Takáts Sándor.** Schodelné és a magyar Pantheon terve. Bp. Hirl. 281. sz.
- Sebesi Samu. G. P.** Sebesi Samu. Irodalomtört. 227—228. l.
- Sik Sándor.** Boldog ember inge. (Mese két részben.) Illusztrálta Nagy Sándor. 284 l. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat II. 213—214. l. — (b. gy. Bp. Hirl. 274. sz. — Reményik Sándor. Erd. Helikon 531—533. l. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle 796—797. l.
- Simán Erzsébet.** A nagyok ezt nem értik. (Regény.) 183. l. — Ism. Szerb Antal. Széphalom 248. l.
- Simándi Béla.** Gyónás. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 238. sz. — t. t. P. Lloyd 202 esti sz. — Z. S. Nyugat II. 870. l. — Bp. Hirl. 215. sz.
- Simon Lajos.** Két kis piros eszima. (Novellák.) — Ism. P. Hirl. 274. sz.
- Simonfay Margit.** Villa Mariana. (Regény.) — Ism. (b.) Esti Kurir 293. sz. — P. Hirl. 288. sz. — Sz. Ujs. 282. sz.
- Sipos Domokos.** Vajudó idők (Novellák.) — Ism. Nógrády Zoltán. M. Kultúra 64—65. l.
- Somlay Károly.** Somlay Károly meghalt. Bp. Hirl. 290. sz.
- Somogyi Imre.** Oltártűz. (Versek.) — Ism. Horváth Béla. Nkelet II. 1078. l.
- Surányi Miklós.** Csodavárók. (Regény.) 1—2. köt. — Ism. a. e. Korunk 593—596. l.
- Szabó Dezső.** Féja Géza. Szabó Dezső állomásai. Előrs. 39. sz.
- Féja Géza.** Szabó Dezső, az élet mestere. Előrs 43. sz.
- (fg.)* Szabó Dezső karácsonya. Előrs 51. sz.
- Szabó László.** Vándor sirály. (Versek.) 202 l. — Ism. Mitrovics Gyula. Prot. Szemle 505—507. l.
- Szabolcska Mihály.** Dsida Jenő. Erd. Helikon 871—872. l. — *Katona Jenő.* Egy óra Szabolcska Mihálynál. Magyarság 197. sz. — *Kéky Lajos.* Bp. Szemle 219. k. 454—459. l. — *Kerecsényi Dezső.* Nkelet II. 1197—1198. l. — *Móricz Zsigmond.* Nyugat II. 717. l. — *Muraközy Gyula.* Prot. Szemle

697—699 l. — *Reményik Sándor*. Pásztortűz 521—522. l. — *Szász Károly*. Bp. Hirl. 251. sz. — Új Idők 604. l.

Szalaczy Rác Imre. 1. A boldogság titka. (Mesék.) — Ism. László Marcella. Pásztortűz 518. l. — 2. Magyar sors. (Versek.) — Ism. Horváth Béla. Nkelet II. 1078. l.

Szalay László, Zalai. A pusztá balladája. (Regény.) — Ism. Muraközy Gyula. Prot. Szemle 769—771. l.

Számadó György. Most csak ennyi . . . (Versek.) — Ism. Illyés Gyula. Nyugat II. 144—145. l. — (ts.) P. Hirl. 173. sz.

Szamosi Armand, G. P. Szamosi Armand. Irodalomtört. 228. l.

Szántó György. 1. Utolsó hajnal, első hajnal. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat II. 423—425. l. — Kós Károly. Erd. Helikon 618—619. l. — Pünkösti Andor. Ujs. 173. sz. — Bodor Aladár. Prot. Szemle 670—673. l. — Nógrády Zoltán M. Kultúra 139. l. — 2. Mata—Hari. (Regény.) 124 l. — Ism. r. r. Új Nemzedék 293. sz. — P. Hirl. 252. sz. — S. K. P. Lloyd 260. esti sz.

Szántó (Arator) István, Timár Kálmán. Szántó (Arator) István irodalmi tervei. 34—42.; 161—174. l. — Ism. Blédy Géza. Erd. Múz. 312. l.

Szántó István, H. Negyven év. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság 151. sz.

Szántó Magda. Áradás. (Versek.) — Ism. Nyugat II. 218. l. — M. Hirl. 244. sz.

Szász Károly püspök. *Szász Károly*. Búcsú Erdélytől. Emlékezés Szász Károly püspökre. Pásztortűz 574—575. l.

Szász Károly. A költő püspök. (Csendes Esték. 3. sz.) — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 601—602. l.

Szász Károlyné, Osváthné Kholen Albina. Iduna élete és költészete. Nagykőrös (1929.) 16 l.

Szávay Zoltán, G. P. Szávay Zoltán. Irodalomtört. 228. l.

Széchenyi István. *Széstor Mihály*. Széchenyi István igazi portréja naplójában. M. Hirl. 238. sz.

Viszota Gyula. A százéves Hitel. Irodalomtört. 135—144. l.

Viszota Gyula. Széchenyi elmebaja. Bp. Szemle 219. k. 321—362. l.

Székely Mózes. Zátony. (Regény.) — Ism. Fenyő Miksa. Nyugat II. 777—778. l. — (—5.) Új Nemzedék 257. sz. — Szász Károly. Bp. Hirl. 244. sz. — (Kun.) Esti Kurir 255. sz. — zs. b.; M. Hirl. 252. sz. — Hegedűs Loránt. P. Hirl. 267. sz. — Zádor Tamás. 8 Órai Ujs. 244. sz. — K. Török Miklós. Nemz. Ujs. 244. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 243. sz. — Pethő Sándor. Magyarság 255. sz.

Péja Géza. Zátony vagy sziget? Előőrs 50. sz.

Possonyi László. Mécs László és Székely Mózes. M. Kultúra 483—486. l. A «Zátony» szerzője Budapesten. P. Hirl. 268. sz.

Szemere György. *Schöpfung Aladár*. Szemere György. Nyugat II. 423. l. — *Trócsányi György*. Prot. Szemle 745—747. l. — Bp. Hirl. 204. sz. — Új Idők. 379. l.

Szemere Miklós. *Perényi József*. Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. IK. 322—341.; 433—447. l.

Szemlér Ferenc, J. Éjszakai kiáltás. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Sárközi György. Nyugat II. 143—144. l. — Hencze Béla. Nkelet II. 1076—1077. l. — P. Hirl. 277. sz. — B. A. Magyarság 151. sz.

Szenczi Molnár Albert. Szenczi Molnár Albert. M. Hirl. 249. sz.

Szendrey Julia. Ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Bethlen Margit grófnő előszavával. Közzétették és feldolgozták: Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. 400., 16 l. — Ism. H. J. Nkelet II. 1182—1185. l. — Tóth Lajos. IK. 370—374. l. — B. B. Irodalomtört. 186—187. — Vasárnap 316. l. — Erd. Múz. 309—310. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 66—68. l. — *Császár Károly*. Pásztortűz. 430—431. l. — *Ignotus*. M. Hirl. 149. sz. — *Kovács László*. Szendrey Julia. Erd. Helikon 792—794. l. — *Révész Béla*. Népszava 151. sz.

Szentimrei Jenő. 1. Siratóban. Parasztkomédia egy felvonásban. — Bemutatta a Kolozsvári Magyar Színház. — Ism. Tamási Áron. Erd. Helikon

794—795. 1. — 2. Ki kell mondani. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Molter Károly. Pásztortűz 371—373. l.

Szentiváni Mihály. Szabó Anna. Szentiváni Mihály összes költeményei 81 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 487—488. l.

Szentpétery Piroska. Rigófüty. (Versek.) — Ism. Dánér Lajos. Pásztortűz 566. l.

Szentpétery Zsigmond. M. Világ 14—16. sz.

Szerémy Zoltán. Régi nagy komédiások emberi ábrázata. Képes Krónika 27. sz. — U. o. 34. sz.

Szigligeti Ede. Romhányi Gyula. Szigligeti kiadatlan népszínműve. IK. 463—464. l.

Szilágyi András. Új pásztor. (Regény.) Paris. — Ism. Féja Géza. Előőrs 40. sz.

Szilágyi Sándor. Szent-Iványi Béla. Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben. Hatvan. 75 l.

Szinnyei József, id. Id. Szinnyei József emlékezete. M. Könyvszemle 202—203. l.

Szomory Dezső. A párizsi regény. (Regény.) — Ism. (ny. i.) Népszava 181. sz.

Fazekas Imre. P. Napló 181. sz.

Szőllősi Zsigmond. Üvegház. (Elbeszélések.) 210 l. — Ism. Új Nemzedék 219. sz.

Tabéry Géza. Vértorony. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 273. sz. — Révész Béla. Népszava 294. sz. — Zádor Tamás 8 Órai Ujs. 290. sz. — (1. sz.) P. Napló 278. sz.

Tábori Pál. A nemzetközi őrs. (Regény.) — Ism. Esti Kurir 293. sz.

Tamás Ernő. Nem lehet örülni. (Versek.) (1929.) — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet II. 900—901. l.

Tamás Lajos. Üvegen keresztül. (Versek.) — Ism. Grandpierre Emil. Pásztortűz 445. l.

Tamási Áron. 1. Hainali madár. (Novellák.) 162 l. — Ism. r. r. Új Nemzedék 147. sz. — 2. Szűzmáriás királyfi. (Regény.) 1—2. k. 160, 150 l. — Ism. Irodalomtört. 193. l.

Tamási Áron. Magyarország 191. sz.

Tarczai György. 1. Mikó solymár. (Regény.) 282 l. — Ism. Jankovits Antal. M. Kultúra 62—63. l. — 2. Az Árpád-ház szentjei. (Regény.) 170 l. — Ism. Irodalomtört. 195. l.

Táncz Menyhért. Timár Kálmán. Táncz Menyhért származása. IK. 360. l.

Telegi Kata. Hajnóczy Iván. Egy XVI. századi költő. Irodalomtört. 159—160. l.

Waldapfel József. Telegi Kata levelének verses részei. Irodalomtört. 160—162. l.

Teleki József gróf. Gulyás József, Gróf Teleki verse a Tolerantiáról. IK. 359—360. l.

Térey Sándor. Berg Kristóf lelkiismerete. (Regény.) 209 l. — Ism. Mattyasovszky Erzsébet. Széphalom 241—242. l.

Thury Zoltán. Új Idők 280. l.

Tisza István gr. képviselőházi beszédei. I. sorozat: A fiatal képviselő 1888. II. 3. — 1903. XI. 3. Bevezetésekkel Barabási Kun József. XIX., 764 l. — Ism. Nagy Miklós. Prot. Szemle 588—590. l. — Bp. Szemle 218. k. 321—326. l.

Kozma, Andreas. Stefan Tisza und Artur Görgey. P. Lloyd 294. reggeli sz.

Marót Sándor. Tisza István ismeretlen levelei. Bp. Hirl. 164. sz.

Nagy Emil. Tisza István három levele. P. Hirl. 293. sz.

Toldy Ferenc. Gyulai Madár. Lencsi, Toldy Ferenc diákszerelme. Bp. Hirl. 186. sz.

Beszélgetés Toldy Ferenc leányaival. P. Hirl. 222. sz.

Tolnai Alfréd. Dreyfus. (Regény.) — Ism. S. I. M. Hirl. 163. sz. — E—i. P. Lloyd 168. esti sz.

Tormay Cecília. Kis magyar legendárium. Vác. 184 l. — Ism. Móricz

- Zsigmond. Nyugat II. 217—218. l. — *Brisits Frigyes*. Nkelet II. 686—687. l. — *H. J. Debreceni Szemle* 378. l. — *P. Hirl.* 182. sz. — *Gáspár Jenő*. *M. Kultúra* 139—140. l. — *Képes Krónika* 28. sz.
- Tömörkényi István*. *Uj Idők*. 42. l.
- Török Gyula*. *Kováts József*. *Török Gyula élete*. Cluj—Kolozsvár 59 l. — *Ism. Jancsó Elemér*. *Erd. Múz.* 209. l.
- Szász Endre*. *Erd. Helikon* 705—708. l.
- Tóth Kálmán*. *Zámbo Aurél*. *Tóth Kálmán három eddig ismeretlen költeménye*. *IK.* 362. l.
- Tóth László*. A különös kérő. (Regény.) — *Ism.* (b. i.) *Uj Nemzedék* 255. sz. — (b. l.) *M. Hir.* 238. sz. — (— hóká.) *Bpti Hirl.* 268. sz. — (gy. t.) *8 Órai Ujs.* 264. sz. — *Zs. Élet* 452. l. — *P. Lloyd* 237. esti sz. — *P. Napló* 260. sz. — (— is —) *Magyarság* 294. sz. — (b) *P. Hirl.* 231. sz. — (— ö.) *Képes Krónika* 44. sz.
- Túrmezei László*. *Turán*. (Versek.) — *Ism. Illyés Gyula*. *Nyugat* II. 59—60. l. — *P. Hirl.* 153. sz.
- Üchtritz Amadé Stefánia*. *Semiramis*. (Roman.) — *Ism. P. Hirl.* 295. sz.
- Vadnay Emma*. Egy vén leány emlékiratai s egyéb elbeszélések. — *Ism. Járdánházy Dénesné*. *A m. asszony* 170. l.
- Vajda Gyula*. *G. P. Vajda Gyula*. *Irodalomtört.* 228. l.
- Vajthó László*. *Hankiss János*. *Vajthó László és az ő tanítványai*. *Debreceni Szemle* 381—382. l.
- Vákár P. Artur*. *Színművei*. — *Ism.* (— ik.) *Bpti Hirl.* 291. sz.
- Valkai András*. *György Lajos*. *Valkai András életéhez*. *Erd. Múz.* 292—294. l.
- Varga Zsigmond*. Én pedig így imádkozom. (Páris.) — *Ism. Horváth Béla*. *Nkelet*. II. 1078. l.
- Várnai Zseni*. *Kórus szopránban*. (Versek.) — *Ism. Fenyő László*. *Nyugat*. II. 292—293. l. — *Nyigri Imre*. *Népszava* 157. sz.
- Vas Gereben*. *Ványi Ferenc*. *Radákovics vagy Radankovits?* *Irodalomtört.* 167—169. l.
- Verő Géza*. *Megyek az utamon*. (Versek.) — *Ism.* (b.) *Esti Kurir.* 293. sz. — *M. Hirl.* 284. sz.
- Verseghy Ferenc*. *Horváth Konstantin*. *Verseghy egy ismeretlen bölcselmi költeménye*. *IK.* 448—457. l.
- Vesztróczy-Rimpek Jenő*. *A magány ormain*. (Versek.) *Veszprém*. — *Ism. Nyugat* II. 67. l. — *Horváth Béla*. *Nkelet* II. 1078. l. — *P. H.* 276. sz.
- Vietorisz József*. *Ars poetica mea*. 64 l. — *Ism. mgy.* *Irodalomtört.* 190—191. l. — *V. K. I.* *A m. asszony*. 269—170. l.
- Virágh László*. *Őszinte sorok*. (Versek.) *Rimaszombat*. — *Ism. Nyugat*. II. 653. l.
- Vitovszky István*. *A lélek szárnyán*. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 236. sz. *P. Napló*. 152. sz.
- Voinovich Géza*. 1. *Képek a nagy képes könyvből*. (Elbeszélések.) 210 l. — *Ism. r. r.* *Uj Nemzedék*. 181. sz. — 2. *Keresztút*. Egy felvonás. Bemutatta a Nemzeti Színház 1930 november 21-én. — *Ism. Zsigray Julianna*. *Uj Idők*. 700. l. — *Gáspár Jenő*. *M. Kultúra*. 530—531. l.
- Vörösmarty Mihály*. *Válogatott költeményei*. (A Magyar Nép Irodalmi Könyvtára) 46 l. — *Ism.* *A. B. N. Kelet*. II. 691—692. l.
- Bánrévy György*. *Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai*. — *Ism.* (Kozocsa.) *M. Világ*. 14—16. sz. — *Gampe József*. *Erd. Múz.* 205. l. — (P. z.) *Ung. Jahrbücher*. 308. l.
- Brisits Frigyes*. *Adalékok Vörösmarty költői munkásságához*. *IK.* 464—474. l.
- Csefkő József*. *Vörösmarty fantasztikus művei*. *Rákospalota*. 134 l. — *Ism. Sz. L. M. Kultúra*. 397. l.
- Dercze Lajos*. *Vörösmarty emlékezete a debreceni szenátusban*. *IK.* 364—365 l.
- Szerb Antal*. *Vörösmarty-tanulmányok*. *Minerva*. 199—227; 303—320. l.

- Werner Gyula.** *Speneder Andor.* Werner Gyula. (1862—1926.) Irodrt. Fü. 36. sz. 23 l. — *Ism. Opra Benedek.* Erd. Múz. 212. l.
- Zelk Zoltán.** Csuklódon kibuggyan a vér. (Versek.) — *Ism. Fenyő László.* Nyugat. II. 215. l. — *Szélpál Árpád.* Szocializmus. 224. l.
- Zempléni Árpád.** *Krúdy Gyula.* Zempléni Árpádné. Magyarság. 244. sz.
- Zilahy Lajos.** 1. *Leona.* Színmű 4 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1930 október 3-án. — *Ism. Berta Ilona.* A m. asszony 11. sz. — *Radványi Kálmán.* Élet. 431. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle 692—693. l. — *Gáspár Jenő.* M. Kultúra. 338—340. l. — *Schöppfin Aladár.* Nyugat. II. 584—585. l. — *Rédey Tivadar.* Nkelet. II. 1096—1098. l. — *Gáspár Jenő.* Képes Krónika 42. sz. — 2. *A tésasszony.* Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vigszínház 1930 december 13-án. — *Ism. Gáspár Jenő.* Képes Krónika 51. sz. — 3. *A szökevény.* (Regény.) — *Ism. Est.* 288. sz. — *Magyarorsz.* 291. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 289. sz.
- Féja Géza.** Előörs. 30. sz. — *Stella Adorján.* M. Színpad. 274—275. sz.
- Ruzitska Mária.** Zilahy Lajos. — *Ism. F. B. A m. asszony.* 106. l.
- Zrinyi Miklós.** *Ferenczy Géza.* Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata. (1929.) 42 l. — *Ism. Szinnyei Ferenc.* IK. 486—487. l.
- Zsadányi Oszkár.** Fut a csolnak. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 229. sz.
- Zsinka Ferenc.** *G. P. Zsinka Ferenc.* Irodalomtört. 228. l.
- Zsoldos László.** Uj Idők. 419. l.
- Zsolt Béla.** Gerson és neje. (Regény.) — *Ism. Relle Pál.* M. Hirl. 238. sz. — (F. J.) 8 órai Ujs. 283. sz. — (Sim.) Bp. Hirl. 250. sz. — *Ligeti Ernő.* Erd. Helikon. 866—867. l. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 272. sz. — *Turóczi-Trostler, Josef.* P. Lloyd. 266. esti sz. — *B. Gy. P. Napló.* 260. sz.
- Balla Borisz.** Leleplezési neuraszténia az irodalomban. Magyarság 279. sz.
- Zsolt Béla** regényei. M. Hirl. 261. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.